

tàpan, obligant al pastor a viatger a fer una llarga marrada.

[22] Mitja hora avans d'arribar als cortals de Civís trobàrem a esquerra la capella de Santa Magdalena, verament primitiva, com la de [els] cortals d'Os; mes en cap d'elles hi ha res de notable. Era fosch quan hi arribàrem. Com nos convenia reposar, trucàrem a la primera casa que trobàrem: no hi havia ningú. Trucàrem a la segona, y a la tercera: fou en va. [23] Obrírem la quarta, que estava solament ajustada: estava deserta. Férem un crit davant una agrupació de casas: ningú respondé. No-s veia fum, ni foch, ni altre claror que la de les estrelles; no se sentia lladrar un gos, ni belar una ovella, ni miolar un gat; semblava talment una ciutat encantada. [24] Quan ja estàvam aconsolats de dormir a la serena, en una casa apartada del poble vegèrem obrir-se'ns la porta, y convidar-nos a entrar un jove de divuit anys, alt y ben plantat. Entràrem⁵² dins y, fent-nos gran estranyesa, vegèrem que estava sol ab⁵³ dues minyones, porqueras d'ofici com ell.⁵⁴ [25] Un catecisme de la Seu d'Urgell, que ell

havia deixat obert sobre l'escó⁵⁵ per obrir-nos la porta, nos féu l'efecte d'una àncora de salvació per aquell simpàtich y bon jove. Ab una plana d'aquell llibret, ab sols los manaments de la lley de Déu, salvarían l'ànima y lo cos un sens fi de joves, que en nostras ciutats cada dia se'n porta aygua avall lo riu de las passions.⁵⁶

[26] Salòria

L'endemà, a les 6 del matí, emprenguérem la pujada d'eixa aguda y hermosa montanya.⁵⁷ Del contrefort de l'O.E., ne salta una cascada [f. 6v] bellissima en forma de cabellera, cayent de una altura considerable. A mitja serra se troba una font abundosa y fresca; no tant, però, com una altra que rega unsverts y hermosos pradells a la banda de mitxdia. La font y ls pradells s'anomenan "de la Regina".

[27] Lo panorama és igual, si no millor, que el de Rubià. Lo Pirineu se deixa veure des

dels cims de la Vall d'Aran fins a Soldeu, clapejat de congestes tot ell, y blanchs de neu sos cims més elevats. Lo Pallars no-s veu tant com des de Rubió, per quedar Salòria a un costat; mes, en canbi, se poden seguir totes les grans y petites serres d'Andorra fins a Maranges. [28] A mitdia se domina la serra de Bescaran, y a l'extrem⁵⁸ del pelat y ferestech Cadi, com un punt final digne de tan enorme ralla, se veu la montanya de Labansa.⁵⁹ La serra de Fornols li fa costat; se veu Rubió a la vora, Boumort⁶⁰ més lluny y Monsech a últim terme; y, més a prop, valls rientes y hermoses, aigües y fonts, pradells y boscúries immenses.

[f. 7r] [29] Al ser un quart avall del cim de Salòria, / nos giràrem estranyats, sentint-hi uns grans crits d'alto. Era un carabiner que-n[s] encalsava, ab l'ilusió de que portavam frau, y, a l'atrapar-nos, s'enfadà de mala manera, al veure que era un capellà aquell que, de lluny, havia pres per un paquetayre.⁶¹

[30] Des de Salòria prengué'l camí de la Tor,⁶² i, dues hores avans d'arribar-hi,

contemplava los marges y boscúries
y, darrera-los pradells de la Regina,
una esmeragda en forma de petxina
tota plena de perles y de flors:
és la vall delitosa de Satúria;
quan ab son bes primer l'alba la rosa,⁶³
sembia l'àurea conquilla en què, flayrosa,
sortí del mar la reyna dels amors.⁶⁴

[31] Lo pla no és més gran que el de
Núria; mes, sens veure-s'hi gayre bé cap roch,
tot ell és enerbat. Lo fener⁶⁵ o herbey, des
de lo més alt de la serra que el volta per
nort, llevant y mitgdia,⁶⁶ baixa en línees
corbes y suaus, com las d'una gran petxina, a
reunir-se al sud-oest. Lo color vert és viu,
com d'herba regada sovint; sols algun escamot
de blanques ovelles o de rosses baques lo
[f. 7v] clapeja. No he vist en los Pirineus una vall
més bonica de nom y de fets que la, per mi
encantada e inolvidable, vall de Satúria.

[32] Des de allí baixí a Tor, poble arra-
conat y de mala mort, que deu lo nom a una

torreta negra y vella que l domina per occident⁶⁷ y sembla dur lo sagell dels temps de la reconquesta.

[33] Lo camí que trau d'aquells caus de mén és dolent com lo camí que hi mena; en lo més alt y enasprat d'ell se troban dues creus grabades en la roca viva per lo bisbe Voltas, castellà,⁶⁸ qui, al sortir de la visita pastoral dels pobles de Os y Tor,⁶⁹ se'n despedí per no tornar-hi, dient: "Si puedo salir de aquí, no quiero más ossos ni toros."⁷⁰

[34] Al capdavall⁷¹ d'aquella serra se troba'l poble de Nurís,⁷² dominat a mitjdia per lo Salòria, que's veu des de l'arrel, encara ab algunes congestas de neu. Fins a mitx cos, a hont li arriban⁷³ las montanyes veïnes, està vestit de pinedes. Aquí, lo dia 11 de joliol,⁷⁴ en què m'hi ensopego, comencen a segar los blats; en la Tor,⁷⁵ encara hi [f. 8r] ver/dèjan, de manera que la cullita d'un any no serveix per sembrar l'altre,⁷⁶ tant temps està lo blat en la terra.

[35] L'endemà arribí a Aynet;⁷⁷ és lo

poble a hont he vist la [fel] més fonda y arrelada, les costums més sencilles y patriarcals. Allí se presta (Déu l'i pach) a acompañar-me y ensenyarme-i Pallars lo dr. Domenjó, catedràtic del seminari de la Seu, y conegut poeta y orador.⁷⁸ Lo guia que prenem és un tal Ventura, de barretina musca, armilla de coll dret y calsa curta. Té 55 anys, y no n'fa pas gayres que matà un ós en lo bosch de pins devant del poble.

[36] La ribera avall és ben plantada de saules, pollanques, albes, freixes, arbres fruyters a hermoses fileres al costat de verdosos prats. A mitja hora de Aynet se troba Arahás, galanment asseguda vora el riu. Tota la vall té a cada banda montanyes de ferro, que li han donat lo nom de Vall Ferrera.⁷⁹

[f. 8v]

[37] Lo riu de Vallferrera⁸⁰ embranca més avall ab lo de la ribera de Cardós,⁸¹ sota el poble de Tírvia, lo més important d'aquelles valls. Son nom ve de Ter via,⁸² per incontrar-s'hi los camins de Ferrera,⁸³ lo de⁸⁴ Llaborsi y el de Cardós.

[38] Per mitgdia lo domina Montesclado,
montanya contrafort del Salòria, que té el
poble d'aquell nom en la falda. La iglésia és
moderna, com tot lo que hi ha en ella.

[39] Vall de Cardós⁸⁵

L'entrada de la vall, per hont passa lo
riu d'aqueix nom,⁸⁶ és estreta y s'anomena
"forat de Cardós", nom que dónan també a una
cova que hi ha a la esquerra del camí, niu
d'encantades, segons la gent del poble.

[40] Una hora amunt, entre belles prades
y camps, que dónan son vello⁸⁷ d'or ara ma-
teix a la fals dels segadors, se veu lo poble
de Ribera,⁸⁸ dominat per un campanar bisan-
tí,⁸⁹ ab finestrals gòtics de gran efecte;
algun d'ells està dividit⁹⁰ per ayrosa⁹¹ y
simpàtica columneta. / [41] Lo campanar bisan-
tí d'eix edifici, que fou monastir de templa-
ris, té la gravedat dels de Ripoll y Cuixà, y

[f. 9r]

la bellesa dels que s'aixecaren dos segles més tard. És, sens dupte, dels més bonichs de nostre Pirineu.⁹²

[42] Surri no té res de notable. Una casa seva domina la vall, y, en una altura veïna, apår que hi ha hagut una torra.

[43] Férem nit en Anàs,⁹³ a hont lo millor és la naturalesa. Prades verdoses y fresques y frexedes vorèjan lo riu, y pinedes, abetars y bedollars cobreixen la serra més amunt. A la fundació d'aquest sencill poble va lligada una petita rondalla, que pot ser veritat.⁹⁴ [44] En Nibrós, abuy pobres cortals d'Estahon, entre la vall de Cardós i la d'Estterri,⁹⁵ hi havia un senyor que tenia tres fillas, que dotà ab tres heretats, que llavors éran tres boscos: Anàs, Estahon y Bonestarre. Aquests punts arribaren a ser pobles, y ho són los tres⁹⁶ encara, mes lo Nibrós desaparegué en un gran terratrèmol.⁹⁷

[45] En Bonestarre,⁹⁸ sufragània de Anàs, hi ha un retaule gòtic d'algun valor y part [d'un altre] no despreciable; los dos són

[f. 9v] [46] Sobre Anàs hi ha dues coves, cavades en la roca viva, a hont hi caben quatre o sis persones; la una s'anomena "cova de la Boja", per haver-s'hi allotjada, temps enrera, una infelís que havia rebut del cap. En la vall hi ha algunes coves així, de les quals la gent no sab dir res. ¿Serian d'èpoques primitives?

[47] La riu continua abundós, y la ribera, verda y plena d'arbres. Dues hores amunt trencàrem a l'esquerra, passàrem per una font, anomenada "del Matrimoni", y atravessàrem la serra, plantada de pins y algun abet. La boscuria s'espesseix fins damunt Burgo, poble lo més mal collocat que s'haja vist, dintre una canal per hont una alta muntanya se desayqua.

[48] La rectoria és al mitg del vessant, de manera que, quan ve un temporal, lo rector ha de sortir de casa, per l'inminent perill de ser xafat en ella, puig ab l'aygua del torrental báixan uns enormes palets de riera, grossos com moles de molí, que ells anomènan "molars".¹⁰⁰ Tres o quatre se'n podrian portar

[f. 10r] la rectoria, tal és la rapidesa ab què / bai-xan, y un centenar se'n podrian portar lo poble, com un joch de cartes, montanya avall, y no seria estrany que algun dia ho sentissem dir.

[49] Darrera Burgo hi ha Llaborre, y, sota, Escalarre, digne de visitar¹⁰¹ per son altar major y altre lateral gòtic.¹⁰²

[50] Estos tres últims pobles pertanyen ja a la Vall d'Aneu.

[51] Esterri,¹⁰³ sa capital, és poble modern, assentat en un pla de una hora y mitja de llarg, y un quart, segons los indrets, o mitja hora, d'ample. És vert y hermos; té més prats hont peixar¹⁰⁴ sas numeroses ramades, que camps de conreu; vora Escalarre hi ha un fener¹⁰⁵ anomenat "prats del Comte".¹⁰⁶

[52] D'arbres, no n'hi ha tants com n'hi caldrian, mes encara n'hi ha per aconortarse'n. Aquell pla sembla haver estat un immens gorch del riu Noguera, que ell mateix ha anat umplint de terra ab temps y paciència, tornant-lo de gorch en estany, d'estany en a[y]-

guamoll y d'ayguamoll en conreu. A l'ivern encara tot allò brolla y remintola d'aygua, com si la plana se recordàs d'haver estat un llach.

[f. 10v] [53] Lo temple d'Esterri era iglesia de convent, com la capella de Santa Maria, situada davant d'Escalarre.¹⁰⁷

[54] Sant Pere, capella que està sota el castell de València o de Pallars, era l'antiga parroquial d'Esterri, y les ja velles cases del costat foren¹⁰⁸ les primeres del poble. Al nord de Sant Pere, també sota el castell que el domina per la banda de ponent, hi ha uns verdosos y frescos pradells, que s'anomenan "clot de Gaynes" y s'règan tots ab l'aygua del Noguera.

[55] Per aquells fondals passava lo camí de Aran, des de l'altra part del riu passant a aquesta per un pont, prop de la torra de Portaran,¹⁰⁹ que és esberlada de dalt a baix com per un llamp.¹¹⁰ La roca viva en què seu està segada al seu voltant, de manera que hi

havia fosso y, segons la gent del pais, contrafosso. Damunt hi havia una altra torre o castell en lo anomenat serrat de la Torra o serrat de Portaran.¹¹¹

[56] Lo castell de Pallars era verament formidable, ajudicar per lo poch que n'resta.

Son perímetre és gran, quedant-ne grosses parets, una cisterna o presó fonda y¹¹² / poca cosa més.¹¹³

[57] Se troben per allí pedres arrodonides, balas primitives, que s' tirarien per los matacans y per un forat fet¹¹⁴ arran de terra en lo tres de la muralla que queda, a hont se'n veu una entravessada.¹¹⁵

[58] Allò és un niu d'àligas¹¹⁶ espatllat per un temporal d'ivern; d'aquell casal de nostras antigas glòries, no n' quèdan més que pedres escampades, entre las quals torna a sortir la roca viva, que va esqueixant y llevant-se aqueix vestit que li serví per una estona.

[59] Un gessami florit, que trobi enta-

furant-me entre las ruïnas (n'envii un brot a
nostre gran poeta Aguiló),¹¹⁷ fou una gota de
bàlsam pel meu cor trist y adolorit, recordan-
tant-me que no tot hi ha mort.¹¹⁸ En efecte:
de la plèyade de guerrers, comptes y héroes
que tingué per bressol lo castell de Pallars,
no tot ha mort en los llibres ni en la memòria
d'aquells pobles. [60] Eixos y aquells vos
parlaran ab gran entusiasme de sant Dot,¹¹⁹
bisbe de la Seu, nascut dels comptes de Pa-
[f. 11v] llars en aquell castell memorable;¹²⁰ / y la
tradició, que ha oblidat los caballers y da-
mas, las guerres y torneigs, recorda que anava
cada dia'l sant a apendre de lletra a Sant
Esteve, convent que ha desaparegut y que esta-
va a l'altra banda del Noguera,¹²¹ a prop de
Portaran.¹²² No en totes las ruïnes trobarem
eixa flor de gessami.

[61] Lo castell de Pallars era lo formida-
ble centre d'un estudiad sistema de torres y
forts que dominaven tot aqueix país.¹²³ Qué-
dan apuntats més amunt los de Portaran¹²⁴ y
del serrat de la Torra, que'l defensavan per
llevant. Des de allí se veu lo campanar de

Sorpe, que era fortificat. Sorpe se comunicava ab Castellasso; aquest, ab la primera y segona torra de Borén,¹²⁵ y la segona, ab la de Alós,¹²⁶ últim poble de la ribera d'Espanya. [62] Al migdia¹²⁷ tenia las torras d'Isabarre,¹²⁸ habitació dels barons de Batella;¹²⁹ la torra de Burgo, que està, ab la de Roca Blanca, davant lo Mall de Roldan;¹³⁰ esta se comunicava ab lo pont de la Torra,¹³¹ y aquella,¹³² ab la torra d'Escaló.¹³³

[f. 12r] [63] Sota·l castell, un repeu de la serra s'avansa cap a mitjorn, dominat per ell y dominant ell mateix la vall y, sobretot, lo poble d'Esterri; se'n diu lo serrat de Sinboy o de les Forques.¹³⁴ Des de allí¹³⁵ prenian possessió de la vall los comtes de Pallars, fins que s'extingí¹³⁶ tan ilustre prosàpia;¹³⁷ allí juràvan respectar los furs del país, davant lo llibre que, com un rich tresor, se conserva en la casa de la vila.¹³⁸ La comte havia d'estrenar aquell dia una capa, que restava depositada a casa del notari Sancti.¹³⁹

[64] Davant la casa del dit¹⁴⁰ notari,

que encara·s conserva, hi ha la casa del
duch,¹⁴¹ que s'és cremada fa poch y sols ne
quédan dos porxes, que ara s'han tapat ab una
paret.¹⁴² Del pilar que sostenia·ls¹⁴³ dos
archs, que es de pedra y cals, ne diuen encara
"lo pilar del Comte".

[65] Al costat del castell de Pallars o
de València diu que hi havia·l poble d'aquest
nom, que·ns trasladà,¹⁴⁴ en època més moderna,
al punt a hont és ara.¹⁴⁵

[f. 12v] [66] La tradició conserva·l recort de
dos o tres altres pobles que han desaparegut
en aquella vall. / San Quirch de Rose¹⁴⁶ es-
tava en l'endret de aquest nom,¹⁴⁷ entre·ls
pobles de Son y Jou; una pesta l'assola y
deixa· desert, no quedant més que una vella que
deixa· aquells prats y bosch a Esterri, únichs
que tenen encara de comú los habitants d'a-
questa vila. En Portaran¹⁴⁸ diuen que hi
havia també un poble,¹⁴⁹ que queda derru-
it,¹⁵⁰ no se sab com, restant lo conreu dels
vilotjans d'Esterri.

[67] Arreu era un poble que, com tants altres de les valls pirenaïcas, fou arrasat y esborrat per una llau¹⁵¹ o eslllevissada de neu. La poca gent que n sortí viva reféu lo poble un xich més avall, en un endret¹⁵² més abrigat d'aquellas espantoses torrentades. Més amunt, vers lo port de la Bonaygua,¹⁵³ cada any hi cauen llaus,¹⁵⁴ y sota sas immenses onades de terra solidificades hi ha més d'un pobre viatger enterrat.¹⁵⁵

[68] Part damunt del castellet y la torra de Portaran hi ha un còrrec fosch de gran fondària, ple d'arbres y rochs;¹⁵⁶ la camí l'atravessa, y s'anomena torrent de Portaran. Allí, en nits de tempestat, la fantasia popular veu un caballer de foch y visions estranyes.

[f. 13r]

[69] Isabarre¹⁵⁷ està una hora amunt de Esterri. És notable la creu de plata de las professons, de cinch o sis palms d'altura, d'estil gòtic del bon temps y finament treballada. Hi ha, també, dos canalobres de plata. Lo temple és sumament interessant;¹⁵⁸ té de gòtic y de bisanti.¹⁵⁹ D'eix últim estil

són uns capets que surten en la fatxada, un¹⁶⁰
parell de filades de pedra, de bonich efecte,
y un sepulcre de gran antiquitat, que serveix
de sient¹⁶¹ al costat de la porta. [70] En
ell hi ha una figura de lleó. Dins lo temple
hi ha, a mà esquerra, un altar gótic de gran
bellesa, y en ell, una imatge bisantina de la
Verge, de hermosíssima forma y de gran devo-
ció.

[71] De Isabarre a Borén¹⁶² hi ha mitja
hora. No hi ha res de particular, sinó un
finestral gótic en una casa y petits recorts
per l'artista en altres. La portalada de l-i-
glésia és com totes las de la Vall d'Aneu,
exceptuada la de Isil.¹⁶³

[72] Lo castell d'Arreu és una gran casa
[f. 13v] espitllerada, ben conservada encara. / Allí
posava lo duch de Medinaceli,¹⁶⁴ qui apadrinà
una noya de la casa, deixant-li la primia¹⁶⁵
que cobrava dels tres pobles: Isabarre, Bo-
ré¹⁶⁶ y Sorpe. Eixa noya se casà ab l'hereu
de Presso, de Burgo, y una filla seva portà a
la casa Carrera, de Borén, lo dret de cobrar

la primia, que ha durat fins fa poch temps.

[73] Aquí fou desterrada, per sa mateixa família, una gran senyora espanyola que havia donat que dir a la gent. Havent reincidit, fou desterrada a Salau, poble francès de l'altra banda del Pirineu, a hont fundà un temple, prop del qual hi ha una pedra ab la fetxa de 1056.¹⁶⁷ Allí fundà un convent de monges, en què¹⁶⁸ morí.

[74] Se conta aquí també que, havent entès lo duch que una filla seva estava en malas relacions ab un moro anomenat Almansor, féu bastir una torra expressament, a hont la tancà dintre parets de dos metres de gruix dins aposentos¹⁶⁹ que sols rebien la llum del zenit. Li donà una cambrera per cuydar-la y ja no pogué veure a ningú més. Encara se'n diu "la torra de la Minyona".¹⁷⁰

[f. 14r]

[75] Lo camí de Borén¹⁷¹ a Isil¹⁷² és verament hermosissim: camps, prades, herba, arbres, torrents y cascades lo embelleixen per totes bandes.

[76] La iglésia dels templaris¹⁷³ és notabilissima, d'una sola nau¹⁷⁴ bisantina, elevadissima, que s desprengué, fa alguns anys, sent reparada ab taulons de fusta. Los altars laterals estan posats entre-los dos renchs de columnes que arràncan llises des de terra fins a la paret¹⁷⁵ del temple, soste-nint la teulada los archs botants, que s veuen des de dintre.

[77] L'altar major y els dos laterals únichs que s conservan són gòtics de l'últim temps, y estan a la intempèrie.¹⁷⁶

[78] Tot lo d'eix edifici és rústich y fort, com los monjos¹⁷⁷ caballers que el fundaren.¹⁷⁸ La fàbrica és de pedra, en part, y els revoltos de sota la barbacana són de un bonich gust.¹⁷⁹ Paret amunt surten varis hermosos capets, com per aguaytar, ab agraiement, los pochs viatgers y devots que visitan aquell temple, alguna hora tant correut.

[79] Se conservan los trossos de dues se-

[f. 14v] pultures, iguals a dues que se'n veuen a una y altre banda del portal de la iglesia de Alós,¹⁸⁰ poble que és una hora més amunt de Isil.

[80] Lo temple, com la portalada y tot lo de fora, és bisanti; a dins, tot és nou.¹⁸¹

[81] En lo poble hi ha la gran casa de Arnalot, més conegut pel nom de "lo Tort", que és, probablement, lo mercader de bestiar més rich de Catalunya. Ell fa anar bé o malament les fires d'aquell cantó de província, segons ven o compra, y té un sens fi de ramades y heretats; és molt estimat dels pobres y apar que no pose fills al món sinó per donar-los a l-Iglésia.¹⁸²

[82] Sortint de Alós pel camí de Mongarre, no-s deixa mai, en cinc hores de camí, la riba del Noguera, que és fresca y hermosa, com cap altra n'hi haja. Les muntanyes de la dreta són les de la frontera d'Espanya, y ls herbeys¹⁸³ comènsan al cim y báixan, com domassosverts, fins al Noguera, que murmureja y rondina anguilejant per aquelles prades, y

trona per aquells gorchs d'aygües blaves y
[f. 15r] pures com aquell cel. / [83] A l'esquerra és tot bosch, des de Alós a Mongarre,¹⁸⁴ de ayrosos abets y pins (n'hi ha de roigs),¹⁸⁵ bedolls, moixeres, mates y verdor. A la dreta se veuen blanques congestes, clapejant la verdosa y llisa cordillera.

[84] A una hora y mitja de camí, part davall de la Molina dels Francesos,¹⁸⁶ hi ha les ruïnes casi esborrades del convent de Santa Eulària. La gent del país creu que hi ha enterrades grans galeries y, sobretot, grans tresors. Uns esterrissencs¹⁸⁷ que hi caban sense profit uns quants dies (m'ho contava un d'ells mateixos), trobaren reconades de caragols y petxines, y, creyent que éran dobles de quatre "enmagicades",¹⁸⁸ enviaren a cercar, per desencantar-les y tornar-les a son propi ser,¹⁸⁹ una dona somnàmbula, o "dormidora",¹⁹⁰ com diu lo poble, que no hi arribà a anar. [85] La expedició acabà malament, puig, segons la gent d'Esterri, los sortiren unes grosses mosques o tàbachs, que els perseguiren fins a Alós, embestint al principal de

ells, un tal Casanya, que morí en efecte als tres dies. Altres diuen que·ls sortiren uns demonions¹⁹¹ petits y llestos, que·ls dèyan, en francès: "Que voulez-vous? Que voulez-vous?" / [86] Preneu d'això lo que vullau, mes no deixa de ser curiós veure com se va teixint en nostras montanyas la llegenda de l'estat mitjana, que·s va desteixint a la marina, per la eterna Penèlope de la humanitat.

[87] L'endemà, en companyia d'espanyols i francesos,¹⁹² cantarem ab tot lo fervor de nostre cor, davant la Verge de Montgarre, sos hermosos goigs:

Puig senyora anomenada
de Montgarre ser voleu,
siau-nos sempre advocada,
reyna del mont Pirineu.

[88] Lo pla de Beret és l'hervey més gran d'aqueixas montanyes. Té dues hores de llarg y una d'ample; lo forman dues grans montanyes, lliises y verdes, clapejades per molt¹⁹³ pochs penyals y molt bestiar.¹⁹⁴ No és raro que hi

pasturen 60.000¹⁹⁵ caps, en bon temps, que allí no dura gayre.

[89] Allí naixen, a un quart de distància,¹⁹⁶ lo Noguera y lo Garona, quals noms [f. 16r] són anagrama l'un de l'altre y / quals cursos segueixen direccions totalment oposades, com si s tinguessen por.¹⁹⁷ L'ull del segon és molt visitat pels francesos, que retrauen la promesa d'aquell que volia fer un pont de plata al Garona, bastant-li allí per això tres napoleons. Naix abundantament sota una roca y forma, davant, un gran viot.

[90] A cosa d'un quart a mitgdia se veu, plana avall, fonde's un torrental y ficar-se, com lo Guadiana, sota terra, per ressortir, més avall, sota un serrat de entranyes de marbre. Son llit y la misteriosa y accidentada¹⁹⁸ volta que el cobreix blanquèjan, hermosament brunyits per l'aygua en la nit dels segles. Lo riu se deixa veure un moment en tan rica y esculturada finestra y, bergonyós,¹⁹⁹ torna a entrar en aquella tan bonica com estranya cova de fades, fesa y compartida en diversos estatges y branques. [91] és un

gros torrent lo que surt allí y allí s'endinza
murmurejant, y el marbre és blanquissim, ab
ditades o tintes negrenques. Lo brunyit y
lluentor que li donà la naturalesa és digna de

[f. 16v] la / mà de l'Escultor diví.

[92] Dos-centes passas més avall se veu
la Vall d'Aran.

VARIANTS

- [2] viscomtes] vescomtes V I E
dominicos] dominichs M
colps] cops V I E
- [3] dominicos] dominichs M
- [5] aquells] aquell V I E
despreciable·ll] despreciable lo I E
- [9] per] pera V I E
- [10] rocas] roca V I E
- [11] alli se veuhen] alli 's veuhen E
- [12] formar ideal] formar una idea V I E
per fer-ho] pera ferho I E
ara lo seguirem] ara 'l seguiren E
lo alt Pallars] l' alt Pallars E
- [13] per un camí que també l'hauria seguit] pe'l camí que hauria seguit E
- [15] a dreta y a esquerra] a dreta y esquerra
V I E
- [16] que·ls foch[s]] que'l foch V I E
m'afiguro lo camp] me figuro lo camp V I;
me figuro 'l camp E
- [17] abets joves] abets jóvens E

[19] no hi ha un document] no hi ha document
V I E

caputxo] caputxó I E

antigament] antigament M

hont] ahont V I E

[22] en cap d'elles] en cap d'ells I E

[25] per obrir-nos] pera obrirnos E

per aquell] pera aquell E

joves] jóvenes E

[26] serra se troba] serra 's troba E

[27] millor] mejor M

[28] A mitgdia se dominal A mitjdia 's domina E

Cadi] Cadé V I

rientes] rients VP

[30] marges] márgens E

[31] y de fets] y de fet V I E

per mi] pera mi E

[32] reconquista] reconquesta M

[34] serra se troba] serra 's troba E

Aquí, lo dia] Aquí 'l dia E

per sembrar l'altre] per ser sembrar I;
pera ser sembrat E

- [35] Allí se presta] Allí 's presta E;
Allí's prestá M
- [37] sota·l poble] sobre 'l poble M
- [39] passa lo riu] passa 'l riu' E
- [41] gravedat] gravetat M
- [42] una casa seva] una cara seva V I E
- [44] desaparegué] desaparesqué VP
- [45] sufragània] sufraganea M
- [46] dues coves] dues torres V I E
allotjada] allotjat E
- [47] una canal] un canal I E
per hont] per ahont VP
- [48] rapidesa] illestesa E
portar] dur VP
- [49] digne de visitar] digne de visitarse V I E
- [51] Esterri, sa capital] ESTERRI (centrat,
encapçalant fragment posterior.
En ratlla a part:) Sa capi-
tal... V I; (Id., encapçalant
capitol, en pàgina a part) E;
Esterri.--Sa capital... M

- [52] la plana se recordàs] la plana 's recordàs E
llach] estany E
- [55] passava lo camí] passava 'l camí E
en lo anomenat] en l' anomenat E
- [58] antigas] antiguas M
- [60] gessami] romani Ms
- [61] era lo formidable] era 'l formidable E
Desde allí se veu] Desde allí 's veu E
Alós] Aloí V I E
- [62] esta se comunicava] esta 's comunicava E
- [63] s'avansa] s'avensa VP
- [64] que-s és cremada] qu' es cremada I;
que es cremada E
- [67] cauen llaus] cauen llamps V I E
- [68] en nits de tempestat] en mitx de tempesta-
tat V I E
- [71] per l'artista] pera l'artista I E
- [72] Allí posava lo duch] Allí posava 'l Duch E
Isabarre] Isabarri I E
noya se casà] noya 's casá E

- [74] zenit] zénit I
per cuidar-la] pera cuydarla I E
- [75] herba] herbes I E
lo embelleixen] l' embelleixen E
- [78] rústich] rústech M
per aguaytar] pera aguaytar E
- [79] Alós, poble] ALÓS (centrat, encapçalant fragment posterior. En ratlla a part:) Poble... V I; (Id., encapçalant capítol, en pàgina a part) E; Alós.--Poble... M
una hora] à una hora V I E
- [81] apar que no pose] apar que no posa V I E
per donar-los] pera donarlos I E
- [83] a la dreta se veuen] a la dreta 's veuen M
- [84] casi] quasi E
Eulària] Eulalia M VP
- [85] demonions] demoniots V I E
- [88] clapejades] clapades V I E
- [89] bastant-li allí per això] bastantli per aixó V I E
- [90] per ressortir] pera ressortir E
fesal feta V I E

[91] un gros torrent] un gran torrent V I E

[92] Dos-centes] Duescentes E

NOTES

1. Pallars: ms. "Pallàrs", amb la r ratllada. Sota mateix del títol, i en tinta més clara, hi ha la següent dedicatòria: «En penyora de amistat y recordança / de la festa del Cinquantenari / del Esbart de Vich / faig present y donació de aqueix manuscrit / de Mossen Jacinto Verdaguer / al sabi arqueòlech y castig vigatà / Mossen Joseph Gudiol / Jaume Collell pbre [rubricat] / Vich, 17 de Juliol de 1917.»
2. A l'encapçalament del foli i escrit per una altra mà (probablement Collell): "Excursió al alt Pallars".
3. damunt d'altas rocas: afegit damunt.
4. L'any 1208 Roger Bernat II de Foix es casà amb Ermessenda, filla i hereva d'Arnau de Castellbò. Per aquesta unió els comtes de Foix esdevingueren vescomtes de Castellbò. Verdaguer posseïa un exemplar de la Investigación histórica sobre el vizcondado de Castellbó..., de J. Miret i Sans (BC, núm. reg. 7965). Veg. la monografia recent d'E. Albert i Corp, Arnau de Castellbò (Andorra, 1983).
5. Veg. M. Menéndez y Pelayo, Historia de los heterodoxos españoles, I (Madrid, B.A.C., 1978), 467 i ss, i els comentaris de Josep Pla a aquestes pàgines de Verdaguer (Obra completa, XXVII, 464-465).
6. com taca d'oli: afegit damunt.
7. com després ho tornaren a ser: var. ant. "com ara ho tórnau a ser"
8. Segueix fragment ratllat: "Un d'ells morí en Las Cadiretas, entre'l camí y lo riu, sobre unes pedres que serveixen ara de sient, a uns 15 minuts del poble." Aquestes ratilles apareixen, traduïdes literalment al castellà, en la carta que Verdaguer adreça a Menéndez y Pelayo, des de Comillas, aquell mateix estiu (veg. Epistolari, III, carta 315). Veg. també l'annex a "Pirineu-82", f. 5v.
9. Dos d'ells: var. ant. "Los dos".

10. "[...] sant Ponç de Planella i sant Pere de Cadireta, dominicans i inquisidors que moriren apedregats a la Seu d'Urgell el 1277 o el 1279, en una revolta contra la represió de les restes de catarisme, considerats màrtirs, amb culte local a Moià i a la Seu" (GGCC, II, 185a). Veg. Epistolari, III, carta 315 i nota 5.
11. Los dos són: var. ant. "Lo primer té".
12. Pau Parassols i Pi (Sant Joan de les Abadeses 1824 - Barcelona 1902). Sacerdot, historiador i publicista. Autor de monografies històriques i d'uns mil cinc-cents goigs, sovint reeditats. Verdaguer l'anomena "nostre erudit amich" i n'esmenta un estudi medieval a Canigó, cant IV, nota 4.
13. "La creu de Pal [...] trossejada durant la guerra civil de 1936-39 [...] fou substituïda per una reproducció [...] la part conservada es guarda al Museu Diocesà d'Urgell" (GGCC, XVI, 126b).
14. foixos: "foixencs" (DCVB), de l'antic comtat de Foix. Alcover i Moll enregistren aquesta forma a partir d'aquest testimoniatge verdaguerià (DCVB, V, 944b).
15. Lo castell ... per complet: "El castillo del bisconde esta arruinado; no así la casa del conde de Foix, que tiene dos hermosos ventanales góticos." (Epistolari, III, carta 315).
16. L'església col·legiata de Santa Maria "és un edifici d'influència encara romànica, bé que de transició al gòtic, d'un segle XIII avançat" (GGCC, XVI, 126a).
17. El viatger castellà F. de Zamora consignà, en passar per Castellbò cent anys abans: «La iglesia es de una nave, con sus capillas [...] sin decoración alguna. Dos de sus altares, pintados en tablas, y otro de dos cuerpos, son lo único que puede llamar la atención» (Diario de los viajes hechos en Cataluña, ed. de R. Boixareu, Barcelona, Curial, 1973, pàg. 172).

18. Veg. nota 15. Tanmateix, segons els redactors d'aquest capítol de la GGCC, "el casal [...] amb finestrals gòtics [...] devia ser l'antiga casa prioral" (*ibid.*).
19. ab una B: var. ant. "ab una be".
20. El dia 9 de juliol, segons consta a l'esborrany ("Pirineu-82", f. 14).
21. Albet (Montferrer de Segre).
22. Santa Creu de Castellbò (*id.*)
23. Comes o serra de Rubió.
24. Rubió (Soriguera), un dels pobles més alts de Catalunya (alt. 1.702 m.).
25. fou escullida entre totas: afegit damunt.
26. Correspon al vèrtex de triangulació de la Torreta de l'Orri (alt. 2.440 m.).
27. d'un dels cims: var. ant. "d'una muntanya".
28. La Maladeta, massís de l'Alta Ribagorça. En un dels quaderns de l'excursió de 1883 Verdaguer anotà: «De la Maladetta, en Cerdanya y Andorra s'en diu Malehida» ("Pirineu-83", annex I, f. 19v).
29. Mont Valièr (2.800 m. alt.); esmentat també a Canigó (cant IV, estr. 55, vers 8).
30. formar idea: var. ant. "fer càrrec".
31. ara: afegit damunt.
32. ramifica: var. ant. "divideix".
33. Segueix espai en blanc i "que" ratllat.
34. alt: afegit al marge.
35. per un camí que també l'hauria seguit: var. ant. "pel camí que hauria seguit".
36. anomenats: "famosos, coneguts de la gent" (DCVB, I, 704b)

37. a feixos: afegit damunt.
38. cabussats: Coromines fa notar que Verdaguer, en L'Atlàntida, i en altres textos de la primera època --aci veiem que també en escrits posteriors--, "de si usava cabus-sar", i afirma que els editors del poema el 1877 i el 1878 "li ho canvien en capblus-sar]" (DECLC, II, 515a). El DLC de Labèrnia recull aquesta variant, amb caràcter secundari, en la seva tercera edició (1888), i Fabra la donà com a preferent en la primera edició del seu DGLC (1932). Aquest criteri, tanmateix, fou modificat en edicions posteriors d'aquesta obra, aspecte no tingut en compte per Coromines (ibidem).
39. com cadabres ... insepults: comp. Canigó, epileg, estr. 16a, vers 5 ("son insepult cadavre gegantí"). Per a cadavre/cadabre en els escrits de Verdaguer, veg. DECLC, II, 382a).
40. cabussons: veg. nota 38, i "Pirineu-83", f. 31v.
41. Tal m'afiquro ... abisme: sembla afegit posteriorment.
42. ha·de: var. ant. "aquell ha de".
43. endrets: 'indrets'. Figura com a addició dels editors al DMLC (s.v. en-). Veg. DECLC, III, 205b, s.v. dret.
44. En passar-hi, el 29 de setembre de 1788, l'esmentat Zamora anota: «los pinares de San Juan del Erm, cuyo estado causa lástima porque en medio de su decadencia se ve el abandono con que se mira» (Diario de los viajes, cit., 172). La deforestació és deguda, entre altres causes, «al abandono de la policía de bosques que tienen los comunales», bé que reconeix que «también ocasionan mucho daño las nieves y vientos que sobrevienen, pues con el peso de aquellas y la violencia de estos se derrocan los árboles» (ibid., 173). Un any abans, l'agrarista Manuel Barba es queixava de la pèssima política forestal en aquella zona: «se han

dexado pudrir muchos [árboles] en el bosque; se han hecho cortas por solo odio al dueño» (prefaci de la memòria presentada a l'Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona el 1787; apud J. Iglesies, De Castellbò a Rialb, 172).

45. fatal any: el 1808 començà la guerra del Francès, que originà nombroses devastacions a Catalunya. Verdaguer dedicà un sonet a aquest episodi històric ("Catalunya, à l'any vuyt", Pàtria, 1888), i el 1869 Collell havia compost una poesia amb el títol d'"A la gent del any vuyt". Aquest autor, a més, escriví una obra de teatre intitulada "La gent del any vuyt" (Barcelona, La Ilustració Catalana, 1888). Veg. M.Jorba, Jaume Collell i "La gent de l'any vuit", «Anuari Verdaguer 1988», pàgs. 121-132.
46. vestits: ms. "verstits".
47. caputxo: "caputxa de frare" (DCVB, II, 992a).
48. "En el archivo, que está lleno e intacto, habrá papeles importantes; [...]" (Epistolari, III, carta 315).
49. Donadriu: Romadriu de Ribalera (Llavoris). Transcripció errònia de l'autor.
50. Aós (Anserall).
51. Gustave Doré (Estrasburg 1832 - Paris 1883). Dibuixant i gravador romàntic, famós per les seves il·lustracions d'obres literàries. Havia col·laborat artísticament en el Voyage en Espagne (1874) de Ch. Davillier, obra que Verdaguer podia haver conegit.
52. Entràrem: ms. "Entrerem".
53. vegérem que estava sol ab: afegit damunt.
54. com ell: afegit damunt.
55. obert sobre l'escò: afegit damunt.
56. Ab una plana ... de las passions: Afegit,

en lletra més petita.

57. Coma de Salòria, que té el punt més alt al pic de Salòria o d'Alius (2.789 m. alt.).
58. a l'extrem: var. ant. "sota".
59. Labansa: ms. "La Bansa". L'autor es deu referir a la serra del Verd, que separa la vall de Lavansa de la vall de Lord. El punt culminant n'és el cap del Verd (2.274 m.).
60. Serra del Boumort (Alt Urgell - Pallars Jussà); ms. "Bou Mort".
61. paquetayre: contrabandista.
62. Tor (Alins de Vallferrera).
63. la rosa: llegiu "l'arrosa".
64. Canigó, cant IV ("Lo Pirineu"), estr. 13a, amb variants: "Contempla'l jove feixes y boscatges / ... / del mar isqué la reyna dels amors."
65. fener: "terra molla i poblada d'herba abundant" (DCVB, V, 794b); "paratges on no sols hi ha molta herba tendra sinó naixements d'aigua, degotisos o bé barranquets" (DECLC, III, 949a). El DCVB localitza el mot a la vall d'Aneu, Tírvia i Vallferrera; Coromines diu que "ja l'usà Verdaguer [...] i avui se sent en gran abundància en totes les valls pirinenques" (ibid., i nota 4). En tots dos reculls lexicogràfics s'esmenta aquest fragment.
66. per nort, llevant y mitadia: afegit damunt.
67. l domina per occident: afegit damunt.
68. Josep de Boltas (o de Voltes?), nascut a Orà, de pares catalans, fou bisbe de la Seu d'Urgell de 1785 a 1795. Veg. C. Baraut, quadre "episcopologi d'Urgell", GEC, s.v. Urgell, vol. XV, pàg. 102.
69. dels pobles de Os y Tor: var. ant. "d'aque-llas terras".

70. Reporta també, amb algunes variants, aquesta llegenda Joan Lluís a El meu Pallars, IV, 175.
71. Al capdavall: var. ant. "Sota".
72. Norís (Alins de Vallferrera).
73. li arriban: var. ant. "lo deixan".
74. ll de joliol: afegit damunt.
75. Veg. nota 62.
76. per sembrar l'altre: var. ant. "pel altre".
77. Ainet de Besan (Alins de Vallferrera).
78. Joan Baptista Domenjó, a qui Verdaguer dedicà, en record d'aquesta excursió, la poesia "Lo cap-blau" (La millor corona, 18). Veg. Epistolari, III, 95-96 (nota i a carta 250).
79. Dues grosses taques de tinta priven de llegir totalment algunes paraules d'aquest paràgraf. Les supleixo o completo de la manera més previsible.
80. La Noguera de Vallferrera; ms. "vall Ferreira".
81. La Noguera de Cardós.
82. «del llatí trivia, 'tres camins'» (DCVB, X, 313b).
83. A continuació, ratllat, "lo de Alins".
84. lo de: ms. "y lo de".
85. Vall de Cardós: centrat i en lletra més grossa.
86. La Noguera de Cardós.
87. vello: el DCVB recull aquesta forma com a variant de véll 'conjunt de la llana tosa d'una ovella o d'un xai'; cast. vellón (X, 691b).

88. Ribera de Cardós. En lletra més grossa al manuscrit.
89. bisanti: llegiu "romànic".
90. algun d'ells està dividit: ms. "alguna d elles esta dividida".
91. ayrosa: ms. "l ayrosa", amb la l ratllada.
92. L'església, dedicada a Santa Maria, té efectivament un magnífic campanar romànic de torre, construït pels volts de 1145, any de la consagració del temple. L'interior fou reformat al segle XVIII.
93. O Nas (Ribera de Cardós).
94. que pot ser veritat: sembla afegit.
95. Entre la vall de Cardós i la d'Aneu, a la vall d'Estaon.
96. tres: ms. "dos", per error.
97. Veg. una transcripció d'aquesta rondalla a Joan Amades, Folklore de Catalunya. Rondallística (Barcelona, 1950), pàg. 1135.
98. Bonestarre (Ribera de Cardós).
99. de la Decadència: llegiu "gòtic tardà".
100. molars: subratllat al manuscrit. Verdaguer se serveix del mateix terme en una altra anotació pirinenca d'aquell mateix estiu, la corresponent a l'ascensió a la Maladeta (veg. apèndix II, "Pirineu-82", f. 50v, i Casacuberta, Excursions i sojorns, 40). El mot és inclòs al DCVB (VII, 493a) a partir d'aquest testimoni verdaguerià.
101. visitar: ms. "visiitar".
102. "l'església parroquial de Sant Martí, d'origen romànic [...] conserva un dels petits absis amb arcuacions [...] té interès la porta ornada amb estrelles inscrites en cercles a les arquivoltes i un rostre a cada banda" (GGCC, XII, 114b).

103. Esterri: entrat, i en lletra més grossa, al manuscrit. El nom actual de la població és Esterri d'Aneu.
104. peixar: "alimentar, nodrir" (DCVB, VIII, 385a). Al manuscrit del text següent, la forma equivalent és "péixer" (veg. infra. "L'aplech de Mongarre", § 3).
105. fener: veg. nota 65.
106. vora Escalarre ... del Comte: afegit damunt en lletra més petita.
107. "Antic monestir benedictí de Santa Maria d'Aneu [...] que fou el centre religiós de les parròquies de la Vall d'Aneu [...] és un edifici romànic del segle XI, molt refet al segle XVI" (GGCC, XII, 116).
108. foren: afegit, en lletra més petita.
109. Portaran: ms. "Port Aran".
110. "Molts anys, segles tal volta, s'ha mantingut la torre esberlada de dalt a baix, com si ho fos per un llamp, fins que fa dotze o catorze anys s'enrunà l'una meitat" (Morelló, La Vall d'Aneu, 209).
111. "Per tramontana, a l'altra banda del riu y quasi a sa mateixa altura, se troba'l serrat de la Torra, y sota mateix la torre de Port Aran" (Morelló, La vall d'Aneu, 208).
112. fonda y: var. ant. "fonda; en los horts".
113. "Del castell no's conserven més que dos troços de muralla d'un gruix de deu o dotze pams y un fossa que uns ne diuen presó y altres capella" (Morelló, ibid.).
114. fet: afegit.
115. "En els camps de sota'l castell se troben encara algunes pedres rodones [...] bales primitives que deixarien anar pels matacans o tirarien ab els fonèbols. S'en veu una encara en un forat del troç de la muralla que resta en peu" (Morelló, ibid.).

116. «un château gothique [...] habitation des chacals et des aigles» (Lamartine, Voyage en Orient, ex. de Verdaguer, pàg. 100).
117. En el seu Llibre de la Mort (1898), aquest autor té un poema de temàtica ruïnista, intitulat "L'alberch darrer".
118. Per al tema de les ruïnes, tan car als escriptors romàntics, veg. R. Torrents, Contribució, 82-84; i, més en general, R. Mortier, La poétique des ruines, espec. cap. XIII.
119. Sant Ot de Pallars (Sort, c. 1060 - la Seu d'Urgell, 1122). Fill d'Artau I de Pallars, fou abat del monestir de Gerri i bisbe d'Urgell (veg. E. Albert, Sant Ot, bisbe d'Urgell, i la seva època, Barcelona 1963). Tanmateix, la forma viva en la parla local és Dot, que el DCVB documenta amb aquesta citació de Verdaguer i distingeix de la forma Ot, per a la qual proposa un altre ètim (IV, 584a). Se serveix també de la forma popular el pallarès Joaquim Morelló: "Sant Dot, fill dels comtes de Pallars" (La vall d'Aneu, pàg. 209).
120. "La primera notícia cronològica corresponent a València [d'Aneu] com a població és del 1281 i [...] no s'hi diu al·lusió concreta al castell; de manera que és raonable de creure que aquest encara no estaria bastit" (P. Català Roca, Els castells catalans, VI - 2a part, Barcelona 1979, 1456). Aquesta datació fa insostenible, doncs, la tradició que situa el naixement del sant bisbe al castell de Pallars; veg. E. Albert, Sant Ot..., cit., pàg. 12.
121. Noquerat: a continuació, ratllat, "que passa entre".
122. Portaran: ms. "Port Aran".
123. "Constituia aquest castell l'inexpugnable centre de forts y torres que dominaven tota la vall" (Morelló, La Vall d'Aneu, 208).
124. Portaran: ms. "Port Aran".

125. Borén: ms. "Borent".
126. Alós d'Aneu o de Gil (València d'Aneu).
127. Al migdia: var. ant. "Per migdia".
128. d'Isabarre: lapsus per "d'Escalarre", població situada, efectivament, al migdia del castell de Pallars i a tocar de Burgo.
129. Batella: "Llin[atge] existent a Mont-roig, Vilajoiosa, Vilanova i [la] Geltrú" (DCVB, II, 370a). No hi ha hagut mai, però, cap baronia d'aquest nom, segons m'ha precisat, en comunicació personal, l'heraldista Armand de Fluvia. A l'Alt Urgell hi ha gué la baronia d'Aguilar de Bassella, extingida al segle XVIII (veg. GGCC, XVI, 114b).
130. Anomenat popularment lo Mall, és, segons Morelló, un "trog de ferro que surt de terra uns setanta centímetres a la dreta del camí" i té "totes les apariències d'una fita de terme" (La Vall d'Aneu, 202). Verdaguer en farà esment a Canigó (cant VII, "Noguera y Garona", estr. 6a) i a la "Cançó del rayer" (estr. 5a) del volum Pàtria. Ja s'hi havia referit a L'Atlàntida (cant I, estr. 33a), on, en nota, l'imagina "en Esterri [...] en mitx de la plassa" (ibid., nota 3), demostrant no conèixer directament els indrets esmentats i conponent-se, potser, amb la "maça de Rotllan" que hi ha al mig de la plaça, a Maçanet de Cabrenys, la qual Verdaguer esmenta en una anotació dels anys 1879-80 (veg. apèndix II, "Pirineu-79/80", f. 8r). Mossèn Alcover descriví aquests indrets en els termes següents: «passam el freu de la Torrassa, i, per un pont atrevidísim, l'entreforc del Noguera i son afluent Escrita, i per devora la maça de Rollan, una barrota de ferro d'uns vuit pams de llarg, tirada a la vorella del camí». (Dietari de l'excursió filològica, 56).
131. lo pont de la Torra: en aquest punt hi ha avui la presa del pantà de la Torrassa.

132. y aquella: var. ant. "y aquesta".
133. "Escaló era plaça fortificada [...] La torra que's conserva sobre mateix del poble, estava en comunicació ab la Torrassa, aquesta ab la Burgo [sic], y aquesta ab el castell de Pallars. Communicant-se aquest per la part del nord ab la torre de port Aran, y aquesta ab la d'Arreu, lograven ràpida y completa comunicació per tota la vall" (Morelló, La Vall d'Aneu, 202).
134. "El repeu que forma'l castell [...] era la roca comtal on devien jurar els comtes fidelitat a les lleyes de la terra. En el mateix repeu y lloc més proper al castell era conegut per serrat de Simboy o de les forques, y es tradició que en aquell lloc eren penjats els condemnats a mort" (Morelló, ibid., 208). L'any 1788, al seu pas per la vall, F. de Zamora l'anomenà "la piedra de la Posesión" (Diario de los viajes, ed. cit., pàg. 188).
135. alli: "alli", repetit i ratllat.
136. s'extingí: var. ant. "s'ha estingit".
137. "La jurisdicció del lloc [...] es mantingué en els Cardona, marquesos de Pallars i que enllaçaren amb els ducs de Medinaceli, fins a la fi de l'Antic Règim" (GGCC, XII, 104b).
138. En l'article esmentat (pàg. 180) Morelló diu que a l'arxiu municipal d'Esterri es conserva el Llibre de les Ordinacions de les Valls d'Aneu, començat el 1337. N'hi ha descripció codicològica i transcripció a F. Valls Taberner, Privilegis i Ordinacions de les valls pirinenques, vol. II (Barcelona 1917), pàgs. 218-250.
139. En un extracte de les Ordinacions suara esmentades, Morelló escriu: «Aquests són els privilegis que han jurat tots els governadors del castell [...] segons ha fet fe'l Dr. D. Bernardí Sanci [...] notari públich de la vila d'Esterri, escrivà propietari de l'Escrivania de la vall» (La Vall d'Aneu, 198).

140. dit: afegit damunt.
141. Veg. nota 137.
142. ab una paret: var. ant. "ab un envà".
143. sostenia.ls: var. ant. "sosté.ls".
144. trasladà: ms. "traslalá".
145. "Contiguo al castillo estaba antiguamente el pueblo de Valencia, y por falta de agua y comodidad se fue edificando poco á poco en el sitio que hoy ocupa" (P. Madoz, Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España..., vol. XV, Madrid 1849, pàg. 450).
146. Rose: Arrose, antic terme del municipi d'Esterri, drenat pel barranc homònim. Ms. "Rosé" (però Rose en la primera redacció; veg. "Pirineu-82", f. 26v).
147. Veg. nota anterior.
148. Portaran: ms. "Port Aran".
149. "Es tradició que havia existit un poble en eix lloc" (Morellà, La Vall d'Aneu, 209).
150. derruit: var. ant. "reduït".
151. llau: Corominas considera aquesta forma preferent, des del punt de vista etimològic (<LABES), i la documenta modernament a partir d'aquest fragment de Verdaguer, tot i que, refiant-se de les edicions pòstumes d'aquest autor, ha d'escriure allau (veg. DECCLC, V, 95b). Verdaguer usa sempre la forma llau (veg. "Pirineu-82", f. 50v, i "Pirineu-83", ff. 20r i 50v). A més, en un quadern complementari de l'excursió del 1883, Verdaguer en precisa els diferents significats segons els indrets visitats: "Espuy - Llau: assí una canal; en Aneu, una esillevissada; assí s diu un llido"; "Llau, propiament es una canal, per hont passa l llido de neu"; "Rubinat en Capdella - llau en Aneu" (BC, ms. 1466, ff. 52r, 55v i 56r).

152. endret: veg. nota 43.
153. Bonayqua: ms. "Bona Ayqua".
154. llaus: veg. nota 151.
155. Mn. Alcover, al seu pas per la Ribagorça, dedicà un paràgraf molt expressiu al fènomen de les llaus (veg. Dietari de l'excursió filològica, 71). D'altra banda, enregistra també l'esmentada forma etimològica --llau--, al seu diccionari, on la testimonia viva, entre altres indrets pirenencs, a Esterri, Isavarre, Sort i la Ribagorça (veg. DCVB, I, 37b).
156. de gran fondària ... y rochs: afegit damunt; var. ant. "y fondo que".
157. Isavarre (València d'Aneu).
158. Església dedicada a sant Llorenç. És romànica, d'una sola nau, i té un portal amb arquivoltes semblant al d'altres esglésies d'aquesta vall (veg. infra, § 71).
159. bisanti: llegiu "romànic".
160. un: var. ant. "y un".
161. sient: var. ant. "cient". «Aquesta acc[ep-
ció] ben corporal [...] no la crec documen-
tada [...] abans de Verdaguer [...] sempre
en l'antiga variant sient, que justament
usà sovint», amb exs. de Canigó, Dietari a
T. Santa, Exc. i viatges, etc. (DECLC, VII,
890). Refiat de les edicions que maneja,
Coromines n'aporta un darrer testimoniatge
verdaguerià (d'Exc. i viatges): «i, final-
ment, ja amb la forma moderna: "[...] se-
yent [...]"»; llegiu, però, sient a la
meva edició ("Africa", § 108), més res-
pectuosa amb la llengua de l'autor.
162. Borén: ms. "Borent".
163. O Gil (València d'Aneu).
164. Medinaceli: ms. "Medina Celi". Veg. nota 137.

165. primia: variant semipopular de primicia, aplicada només a les eclesiàstiques i documentada des de molt antic; veg. DECLC, VI, 814b.
166. Borén: ms. "Moren".
167. Verdaguer visità aquest poble l'estiu següent. Veg. apèndix II, "Pirineu-83", ff. 43v-44r (i notes).
168. en què: var. ant. "ahol[nt]".
169. expressament ... aposentos: var. post. "ab parets de dos metres de gruix, tancantla dintre sos aposentos".
170. Trobem ressons d'aquesta llegenda a Canigó, en la història de Lampègia, filla del duc d'Aquitània, i el moro Abú-Nezah (veg. cant VII, parlament de la fada de Lanós).
171. Borén: ms. "Borent".
172. Isil: subratllat al ms.
173. L'església de Sant Joan, a mig quilòmetre de Gil, fou l'antiga seu d'un monestir, segurament de benedictins (no pas de templars, com s'havia sostingut erròniament). És una esplèndida mostra del primer romànic (segle XI).
174. d'una sola nau: afegit damunt.
175. paret: var. ant. "volta".
176. «El 1936 foren cremats els retaules gòtics» (GGCC, XII, 108a).
177. com los monjos: repetit al ms.
178. Veg. nota 173.
179. gust: var. post. "estil".
180. de Alós: al ms. aquests dos mots van separats per un gran espai, i el segon és escrit en lletra més grossa.
181. És l'església parroquial, dedicada a sant

Llisser. Conserva el portal romànic (s. XII), molt semblant al de Sant Joan de Gil.

182. Una vintena d'anys més tard, mn. Antoni M. Alcover hi tractà Pere Arnalot, el "Tort" esmentat per Verdaguer --o el seu hereu--, i el descriví en aquests termes: «Aqui hi tenim un amic [...] que té dos germans jesuïtes; és persona riquíssima; se considera el més ric de l'alta muntanya [...] Tenen vuit o nou fills [...] casi tots han estudiat en el col·legi dels jesuïtes de Sarrià» (Dietari de l'excursió filològica, 60). Pel que fa a la casa Arnalot, anota: «és gran, de dos pisos, de parets mestres ben robustes [...] de cambres espaioses [...] amoblat tot magnificament. Sembla una casa que l'han duita de Manresa, Sabadell o Barcelona.» (Ibidem).
183. y ls herbeys: var. ant. "y ls herveyts".
184. Mongarre: santuari de Montgarri (Salardú). Veg. infra, "L'aplech de Mongarre", nota 2.
185. n'hi ha de roigs: afegit damunt.
186. No he sabut localitzar aquest topònim. A la guia cartogràfica Montgarri - Mont Valier (Granollers, Ed. Alpina, 1985), "Santa Eu-làlia" és indicat sota un indret anomenat "El Solà", que té al damunt una elevació denominada "Lo Monte", la qual és dominada, al seu torn, pel puig de Campaus (2189 m.).
187. esterrissenchs: "esterriencs" (DCVB, 545b), habitants d'Esterri d'Aneu. Alcover i Moll documenten el terme amb aquesta citació de Verdaguer (ibid.). No enregistrat per Cormines al DECLC.
188. enmagicades: "transformades per art de màgia", segons el DCVB (IV, 756a), que documenta el terme amb aquest fragment de Verdaguer. Subratllat al manuscrit.
189. per desencantar-les ... ser: afegit damunt.
190. dormidora: "Persona que pretén tenir el do d'endevinació en estat de son" (DGLC, s. v.); "somnàmbula" (DCVB, IV, 573a).

Aquest diccionari documenta el terme amb aquest fragment de Verdaguer. Subratllat al manuscrit.

191. demonions: el DCVB enregistra només dimo-
nio, "demoni petit [...] cast. diablillo" (IV, 437b); Coromines recull també aquesta forma amb e, que pren de Balari (DECLC, III, 134a). Per a aquest autor, però, el mot té un sentit figuratiu: "se dice de un niño cuyo carácter es inquieto, juguetón, revoltoso" (Diccionario, II, 28).
192. en companyia d'espanyols y francesos: afe-
git damunt.
193. molt: ms. "molt".
194. "des milliers de bêtes à cornes, des mou-
tons, des mules pacagent sur ces riches
alpages" (M. Gourdon, A travers l'Aran, 81-82).
195. 60.000: ms. "60,000 mil".
196. Segueix, ratllat: "l'un del altre".
197. Veg. Canió, cant VII ("Noguera y Garona") i nota 2. Pel que fa a la "senzilla tradi-
ció popular" de què parla Verdaguer en la nota esmentada, vegeu la següent anotació d'un excursionista francès contemporani:

«Voici la curieuse légende que me racon-
ta un vieux pâtre de Montgarry: "Un jour
la Garonne et la [Noguera] Pallaresa,
lassés de rester au col de Béret, gagent
à celle des deux qui arrivera le plus
vite en France. Le pari est tenu, et les
voilà qui se mettent en marche. La Ga-
ronne vive, impétueuse, part et bondit
au travers de l'Aran; la Noguera moins
bruyante, de caractère plus pacifique,
se promène dans les pâturages, se flatte
de franchir la frontière quand elle le
voudra. Mais elle n'y peut pas parvenir.
Elle s'enfuit alors vers le sud, et se
jette à la mer pour y cacher la honte de
sa défaite". De là serait né ce proverbe
aranais: "S'en ba la Noguera per Louz
tout douz, Garona per Aran braman"» (M.

Gourdon, A travers l'Aran, Paris 1884,
pàgs. 78-81).

Verdaguer sembla haver-se servit amb més
fidelitat d'aquesta llegenda en la composi-
ció poètica, de tema semblant, "Lo Ter y lo
Freser", inclosa al volum Pàtria (1888).

198. y accidentada: afegit damunt.

199. bergonyós: ms. "bergonyosa".

2. «L'APLECH DE MONGARRE»

Text base: manuscrit (BC, ms. 1741) [=Ms]

Variants: "La Veu del Montserrat" [=V]

"La Ilustració Catalana" [=I]

Excursions y viatges [=E]

L'APLECH DE MONGARRE¹

[re2]

[1] Mongarre,² 15 agost 1883³

[2] Caríssim: Dia de doble festa ha sigut per mi lo de⁴ la Assumpció, que acabo de passar en est devot⁵ santuari, desconeugut per molts catalans y casibé sostingut pels francesos, y no puch deixar de dir-te'n quatre mots.⁶

[3] Mongarre està situat entre la Vall de Aran y la de Aneu.⁷ És continuació del pla de Beret, hont soLEN péixer, a últims de la primavera, 60.000 caps de bestiar,⁸ y més notable encara per dar⁹ naixement al Garona y al Noguera, que, separant-se en son bresol, se'n van a regar tan distints païssos.¹⁰ [4] Aquest conduceix a l'ermitatge y al poble a què ha donat nom, lo més alterós del Pirineu.¹¹ Poques hermites coneix més ben situades; prats de color d'esmeragda y

blats encaraverts com ells la volta per tots cantons, fins a les pinedes¹² que baixan des del cim de les dues branques¹³ de serra que la abrigan per nort y mitgdia.

[5] Entre las dotze y una de la tarde d'ahir comensaren a veure's baixar dels ports la gent¹⁴ de l'altra banda del Pirineu, que són los que, casi per complet, fan l'aplech. Los pastors se cobreixen lo cap ab un com solideo de drap blau que adórnans de vegades ab un brot d'herba: vesteixen tricot blanquinós¹⁵ ab ribet negre y duhen esclops ab una enorme punta cap amunt. [6] Los pagesos van ab trajo de burell o blau des de la boyna fins als amples pantalons, portan sabates grossas y ben ferrades y un bastó llarguissim, que saben rebatre quan los convé. Algunes barretines¹⁶ bermellèjan entre les boines y ls casquets, y, entre elles, alguna de llarguissima, plegada ab dos dobles al cim del cap.

[7] Les dones van vestides ab robes virolades, com en tot país sencill,¹⁷ y les franceses se distingeixen de les espanyoles

per lo mocador enrotllat al cap a manera de
capsana.¹⁸ Les de Mamale¹⁹ usan un trajo ve-
rament d'etat mitja:²⁰ [8] vestit negrech y
esporret²¹ ab devantal groch, nuat ab llar-
gues y amples cintes del mateix color, corba-
ta sencilla,²² blanquinosa y florejada, una
caputxeta molt petita al cap, que-ls cau poch
més avall del coll, y, damunt, una espècie de
còfia bermella.²³ Las²⁴ dones compareixen ab
[v9] lo cistell al bras; los homes / duen la berena
penjada al bastó.²⁵

[9] De bona arribada van a visitar sa
virginal patrona y, després, al reverent admi-
nistrador,²⁶ que-ls reb a la porta de la rec-
toria davant una taula coberta ab un drap
bermell.²⁷ Qui li encomana una missa, qui li
dóna una almoyna per la Verge; [10] un²⁸ li
fa ofrena d'un gros formatge (n'hi he vist
pesar de 29 lliures), l'altra, una ovella o un
crestó, que mena a remolch per una banya.²⁹
Per cada almoyna se'ls dóna una mesura de vi,
present que, a algú, li semblarà estrany, no
sabent que vénen de passar lo port per llarch
y dolent camí, en lo fort de l'estiuada.

[11] Se cèntan després les vespres solemnement y-s va a acompañar la Verge per aquella vall hermosa, mostrant-la als pastors y pagesos, que s'hi encomànan; als boscos, que la ombrèjan; als prats, que refloreixen per oferir-li millor³⁰ catifa; a les muntanyes verdes y³¹ al cel asserenat. ¡Com ressona, de pineda en pineda, l'himne Ave maris stella!³²

[12] ¡Com responen lo riu y la boscúria ab sos remors, los aucells ab sos càntichs, y la naturalesa tota ab batements d'alegria, com si li tornàs a eixir lo sol! La santa imatge visita'l padró a hont fa segles un bou la descobri, y se'n torna en triomf a la capella.

[13] A la nit, a les dones, se'ls permet, a falta de cambres, quedar-se en lo temple, que fan ressonar fins a altas horas³³ ab himnes y càntichs a la reyna dels àngels. Moltes pàssan la nit en oració, adorant sovint una imatge de la Verge que-s deixa vora-l presbiteri,³⁴ pujant³⁵ a genollons a sas plantas³⁶ des del cancell de la porta forana.³⁷

[14] A trench d'alba se diu missa, com-
bregant en ella casi tothom, y, com un aixam
d'abellas³⁸ al sortir³⁹ en aquella hora del
rusch, se'n van, quiscú⁴⁰ per son cantó, gi-
rant-se encara des de les serres per despedir-
se una begada⁴¹ més de sa patrona de Mongar-
re, que no veuran fins a l'anys que ve.⁴²

[15] Jo, encara que no me'n sé anar, no
trigaré a despedir-me'n també; més éhi tornaré
l'anys que ve? ¿Podré tornar-hi mai més? No ho
sé; mes lo cor me diu que tornaré a veure a
aqueells fervorosos pagesos y pastors del cor
del Pirineu, si no⁴³ en l'aplech de Mongar-
re, que dura sols un dia, en altre gloriós
aplech que no ha d'acabar-se mai, a les plan-
tes no de l'imatge sinó de la vera, única
soberana Reyna dels àngels y dels homes.

[16] No obstant de que ma carta llargue-
ja, no vull deixar de contar-te un cas que sé
pel rmt. rector d'eix santuari. Lo dia⁴⁴ de
S. Tomàs de 1808, uns paquetayres havien feta
nit⁴⁵ en Mongarre. De bon matí sentiren tocar
a missa; uns tenien son, altres jugavan y
bebien; de 18 que éran, quatre solament assis-

tiren⁴⁶ al sant sacrifici. [17] Una estona després sortiren plegats⁴⁷ per anar a passar lo port d'Orla, quan cau de la montanya de mà esquerra un "sobreneu"⁴⁸ o esllavissada de neu, que·ls colgà y ofegà tots, menos los quatre aventurats que havian anat a missa.

[18] Altres coses te contaria d'est santuari, y d'altres que acabo de veure, mes lo paper se m'acaba y el temps també.

[19] Memòries a tots mos estimats amichs d'eixa estimada y anyorada ciutat, a hont, si Déu ho vol, no trigarem a veure'ns.

[20] Teu en Jesús y Maria,

J. V.⁴⁹

VARIANTS

[Titol] Manca Ms

[1] Mongarre...]) (Abans de la datació, com a
subtitoli:) Carta à Mossen
Jaume Collell E

[2] Caríssim:) Caríssim Jaume: V I E
per mi lo! pera mi 'l E
casibé!] quasi bé E

[4] poble a què ha donat nom] poble de Mon-
garre E

[5] casi per complet] quasi per complet E

[7] Mamale!) Mamalé V I E
d'estat mitja!] d'estat mitjana I E

[8] los homes]) los hòmens E

[9] per la Verge]) pera la Verge E

[11] per oferir-li]) pera oferirli E

[13] a altes hores]) a altres hores E

[14] casi tothom]) quasi tothom E
per despedir-se]) pera despedirse E

[15] Homes]) hòmens E

[16] un cas que sé]) un cas que he sabut V I E
pel rmt. rector]) del Reverent Rector I E

d'eix santuari] de aquest santuari V I;
d'aquest santuari E

Lo dia de S. Tomàs] Dia de Sant Tomás V I E

uns paquetayres] uns pabuetayres V I

havien feta nit en Mongarre] havian fet nit
á Mongarre V I E

[17] sortiren plegats] sortiren V I E

per anar] pera anar E

y ofegà tots] y ofegá á tots V I E

aventurats] afortunats V I E

[18] y d'altres que acabo de veure,] (suprimit)
V I E

mes lo paper se m'acaba] mes, com veus, lo
paper m'escasseja V I E

[19] Memòries ... veure'ns.] (suprimit) V I E

[20] J.V.] (en ratlla a part:) Jacinto Verdaguer
Pbre. V; Jascinto Verdaguer,
Pbre. I; (suprimit) E

NOTES

1. A la segona edició en revista hi ha una crida que remet a una nota a peu de pàgina amb el text següent (de l'editor): «Copiem de La Veu del Montserrat aquesta carta que Mossen Verdaguer escrigué a son amich lo canonge Collell, y qu'es un hermos quadro de costums del Pirineu» ("La Ilustració Catalana", any IV, núm. 95, 30-IX-1883, pàg. 287). Veg. l'esborrany o redacció prèvia d'aquest text en el quadern de notes de l'excursió pirinenca de l'estiu de 1883 (apèndix II, "Pirineu-83", ff. 40v-42v).
2. Mongarre: santuari aranès (la Mare de Déu de Montgarri), fundat al segle XII, a la vall del mateix nom, prop del límit amb Occitània. A uns deu minuts de l'església hi ha el despoblat de les Cases de Montgarri (o Eth Dossau).
3. Abans de la datació, centrat i encapçalant el full: "Jhs", ratllat posteriorment.
4. Segueix, ratllat: "abuy, inolvidable".
5. Segueix, ratllat: "y oblidat".
6. «le 15 août, on célèbre une fête qui attire environ 2000 pèlerins» (Joanne, Les Pyrénées, 550). L'aplec s'hi continua celebrant actualment, bé que en una altra data, amb gran afluència de concorrents: «Entre 4 i 5 mil pelegrins, procedents de la Vall d'Aran i de França, van pujar, el dos de juliol, a Montgarri per a participar en els actes tradicionals de l'Aplec de la Mare de Déu» ("Església d'Urgell", núm. 154, agost de 1986, pàg. 17).
7. Aneu: ms. "Areu".
8. Veg. "Excursió a l'Alt Pallars", § 88.
9. dar: afegit damunt.
10. Veg. "Excursió a l'Alt Pallars", § 89 (i nota).
11. Veg. nota 2.

12. las pinedas: var. post. "les pinedes".
13. las duas brancas: var. post. "les dues branques".
14. la gent: afegit damunt.
15. blanquinós: ms. "branquinós".
16. barretines: afegit damunt per una altra mà.
17. sencill: var. post. "senzill".
18. capsana: "gorra de cop" (DCVB, II, 957b). Mot viu a la Plana de Vic, usat per Verdaguer a L'Atlàntida (cant VI, estrofa 71a).
19. Mamale: en lletra més petita, i afegit posteriorment. La vacil·lació de Verdaguer a anotar el nom d'aquesta vall gascona, contigua a la de Montgarri, degué obeir a una comprensió deficient del topònim. Els francesos escriuen Bethmale; a la GEC el trobem grafiat Betmala (X, 251), i a la GGCC, Vathmala (XVI, 272). Coromines, per la seva banda, proposa la forma Batmale (DECLC, III, 665b i 666a, nota 3).
20. «Les vieillards betmalais portent encore la petite calotte rouge et le gilet blanc brodé d'écarlate qui les font ressembler aux paysans de la Morée. Les Betmalaises ont une costume de très-bon goût. Elles portent une coiffe blanche dont le baviolet retombe sur leurs épaules, et que surmonte un petit bonnet rouge, orné de rubans noirs ou bleus: leur justaucorps est rouge; leurs jupes sont rayées de rouge et de blanc: leurs sabots se terminent par une pointe recourbée comme les souliers des Chinois» (Joanne, Les Pyrénées, 578-579). Encara avui es conserva un cert tipisme en la indumentària de les dones d'aquesta vall, segons una guia turística actual: "on rencontrera sans doute quelque vieille femme en coiffe blanche et fichu noir, une lourde corbeille sur la tête" (Pyrénées, «Les Guides Vertes Michelin», 16e. ed., p. 56).
21. esporret: adjectiu no enregistrat per Fabra al DGLC. Recollit per Coromines (DECLC,

III, 665-666) amb el significat d'"expedit [...] sense càrrega, ni engavanyat [...]" i atribuït al català nord-occidental. La documentació aportada és justament la d'aquest fragment, on Verdaguer se serveix d'un terme sentit a la zona visitada. No s'ha de considerar, doncs, viu a la Plana de Vic, tal com suposen, a partir d'aquesta mateixa citació, Alcover i Moll (DCVB, V, 455a). Trobem aquest mot en una anotació del quadern "Pirineu-83" (f. 36r), i en una observació lexical del quadern complementari (f. 51v). Apareix, també, en un vers del recull pòstum Brins d'espigol (ed. Soberanas, Tarragona 1981, poema L, pàg. 183).

22. sencilla: var. post. "senzilla".
23. bermella: var. post. "vermella".
24. Las: var. post. "Les".
25. «Ce campement, qui dure deux jours, offre des scènes d'un pittoresque achevé. La plume ou le pinceau sont impuissants à les rendre. Il faut y avoir assisté pour s'en faire une idée exacte» (M. Gourdon, A travers l'Aran, 90). Veg. la descripció que en féu, anys després, l'excursionista català Ceferí Rocafort: «s'hi acoblen [al santuari] en fervorós romiatge no tant sols els pobles de la Vall d'Aneu y Vall d'Aran, sinó també'ls de Castillon y Betmale (Ariège), els quals ab sa parla diferenta y els característichs trajos de la seva regió donen a l'aplech una nota tant original, tant tipica, que no hem sabut veure en cap altre de nostra terra. Els homes van coberts ab ampla boina caiguda; el gech, tirat a sobre les espatilles y nusades les mànigues, els serveix d'alforges; duen amples pantalons, esclops de revinguda punxa, y tots ells porten llarchs bastons d'un gruix que ab prou feines poden abraonar ses mans feixugues. El vestit de les dones és encara més interessant: porten llargues cofes, virolats mocadors, faldilla verda o vermella y calcen florejades espardenyes» (Excursió als Pirineus de Lleida, pàgs. 265-266).

26. El rector i administrador era vicari del poble aranès de Gessa, el qual, en vendre el terme de Montgarri al comú de Salardú i Tredòs, al segle XVI, es reservà la propietat del santuari (veg. GGCC, XVI, 272). En aquesta ocasió era mossén Joan Baldomà, tal com anotà Verdaguer al quadern complementari de l'excursió d'aquell estiu (BC, ms. 1466, f. 52v).
27. bermell: var. post. "vermell". Segueix, ratllat: "En son llibre de comptes escriu".
28. un: var. ant. "qui".
29. «tant bon punt poden franquejar el port d'Orle, la primera visita ha d'esser a la Verge pirenènca, deixant-li com a ofrena'ls més bonichs anyells dels seus remats» (C. Rocafort, Excursió als Pirineus de Lleida, 266-267).
30. millor: var. ant. "mellor".
31. y: afegit al marge.
32. Himne marià de la litúrgia cristiana. Veg. infra, "Recorts de la costa d'Africa", § 5, i "La romeria espanyola" (apèndix I), § 1.
33. altas horas: var. post. "altes hores".
34. Segueix, ratllat: "y anant".
35. puiant: var. ant. "pujanthi".
36. a sas plantas: var. post. "a ses plantes".
37. Maurice Gourdon en dóna una versió different: «Douze à quinze cents personnes y sont quelquefois réunies. Ne pouvant toutes se loger à l'ermitage, ou dans le hameau voisin, elles bivouaquent en plein air, ou sous les bois des pins des montagnes d'alentour» (A travers l'Aran, 90).
38. d'abellas: var. post. "d'abelles".
39. al sortir: var. ant. "sortint".

40. quiscú: variant de cascú, "cadascú" (DCVB, III, 19a). Veg. DECLC, II, 377b.
41. begada: var. post. "vegada".
42. A partir d'aquí, fins a la fi del text, la lletra és més petita i progressivament comprimida.
43. si no: ms. "sinó".
44. Lo dia: var. ant. "Lo any".
45. havien feta nit: var. ant. "feren nit".
46. assistiren: var. ant. "hi assistiren".
47. olegats per: entre aquests dos mots hi ha un espai en blanc de mitja ratlla.
48. sobreneu: subratllat al ms. El DCVB defineix aquest mot com a "allau de neu; cast. alud" (IX, 953b), i Coromines l'incorpora al seu diccionari etimològic amb la mateixa grafia de Verdaguer: sobre-neu (DECLC, VII, 979a). Tots dos repertoris lexicals documenten el terme amb la citació d'aquest fragment. En un dels quaderns d'excursions de 1883 Verdaguer anotà: "Sobreneu: leveig petit" (BC, ms. 1466, f. 53v).
49. Els §§ 15-20 no presenten cap separació al manuscrit. Tampoc n'hi ha entre els mots de comiat i les inicials de l'autor que clouen el text.

3. «RECORTS DE LA COSTA D'AFRICA»

Text base: "La Ilustració Catalana" [=I]

Variants: manuscrit (BC, ms. 1465) [=Ms]

"La Veu del Montserrat" [=V]

Excursions y viatges [=E]

"La Voz de la Patria" [=VP]

RECORDS DE LA COSTA D'AFRICA¹

Notes d'una cartera de viatge²

[1] La sortida

5 de mars de 1883

Al sortir de Barcelona, la muntanya de Montjuïch sembla una proa immensa que talla les onades cap a llevant, com ha dit un gran poeta;³ mes, com ses companyes Sant Pere Màrtir, Tibidabo y Montalegre se van apetitant⁴ a cada rodada de l'hèlice, deixant veure les veres muntanyes,⁵ [2] Montjuïch sembla tot seguit abaixar-se, abaixar-se y pendre la forma d'una barca de pescadors anclada per una nit en eixa costa, niu de àligues de nostra marina, una llanxa penjada en los vaixells del gran port d'eixes serres; y les que a Barcelona rodèjan sèmblan petits rebolls al costat del roura, petites arrels de nostres cordilleres, que van a perdre's en la mar.⁶

[3] Montseny se deixa veure cada punt més
y més, coronat, com lo vell patriarca, de sa
cabellera d'argent, que li baixa espatilles
avall, y son company Montserrat aixeca ab sos
cent brassos de tità lo trono de nostra reyna
y patrona,⁷ perquè benehesca eixes terres y
eixes mars, eixes muntanyes y valls, d'hont lo
català trau la forsa y los esplets; [4] eixos
boscos hont se tàllan los arbres mestres de
nóstres naus y les jàceres de nostres fàbri-
ques; y eixos pobles que blanquèjan a la dar-
rera llum del sol, com vols de tudons que van
a jòch.

[5] Benehiu-me també a mi, hermosa reyna
de la terra que més estimo; benehiu a mos com-
panys de viatje,⁸ mentres jo us saludo de
l'intim del meu cor ab l'Ave maris stella.⁹

[6] 6 de mars

Al passar davant de Montgó, que, com un
centinella, guarda'l cap de Sant Antoni y el
golf de València, surt lo sol per entre les

montanyes d'Ibissa, que són forcades, formant dues agudes puntes entre altres montanyes més planeres. Sèmblan los macisos marlets de una ciutat enfonzada.

[7] Montgó és verament imponent; és alt y d'amplia tossa, que sembla més estreta mirant-la des de mitxjorn. A la banda de ponent té Dénia, blanca y hermosa, com una mora que, banyant tranquillos peus en l'ona del Mediterrà, s'hagués quedat sorpresa per la host victoriosa del rey En Jaume.¹⁰

[8] Algun poble rival de Xàvia, que està a l'altra banda de la muntanya, havia inventat la malèvola rondalla següent:

[9] Dénia y les poblacions del peu del Montgó se disputaven en altre temps esta superba muntanya. Los de Xàvia, per atraure-la millor, la lligaren ab una gran soga, que anaven estirant ab tota sa forsa. Estiraren tant y tant, que se'ls trençà la soga, y, com llavors seguia de cada cap sense destorb, cregueren que era talment la muntanya que seguia.

[10] Mirada des de Dénia, sembla acabar en forma de tall de destral. No cal dir que, com totes les muntanyes de la costa, està molt faltada d'arbres y vegetació. En les Planes,¹¹ repeu del Montgó que forma'l cap de Sant Antoni, en altre temps hi vivian hermitans gerònims fins al número de dotze, com en nostre Montserrat; encara se poden veure ses coves solitàries, mes són rúscos d'hont les abelles han fugit.¹²

[11] Les muntanyes Aytana y Puigcampana¹³ són blanques de neu fins de mitx en amunt, lo mateix que les que forman lo anfiteatre al centre del qual seu, també vora la platja, Altea. En la més alta, que és Aytana,¹⁴ la neu hi està llisa com a Puigmal y Montseny en les més fortes hivernades; mes la neu sols és sa corona, a lo més son capell; [12] son vestit és de llum daurada de mitxdia, de veres onades de claror que hi rodòlan entre'l blau clar del cel y'l blau fosch de la mar. Més enllàs veu Benidorm, y Alacant ab prou feynes s'ovira, quedant per la distància com amagat darrera les ones.¹⁵

[13] Passant, una estona després, per davant de l'hermós palmar d'Elx, don Climent Miralles, un de nostres companys de viatje,¹⁶ me contà esta tradició:¹⁷

[14] Estant-se un cavaller anomenat Francisco Cantó passejant per la platja de Tamarit, vora Santa Pola, o, segons altra versió, estant de centinella en la torra del Pinet, que domina tota aquella costa, vegé aparèixer sobre les aigües y arribar una blanquinosa barca sense rem ni timó. [15] La anà a veure y trobà en ella una arqueta, damunt de la qual hi havia àngels pintats, y, dintre, sota un rètol que deia Só per Elx, hi havia una hermosa imatge de Nostra Senyora de la Assumpció y un llibre ab les cobles que s'cantan en la funció que, des de llavors, lo poble li dedica lo 14 y 15 d'agost de cada any.¹⁸

[16] En devota professió anà tota la gent del poble a cercar la miraculosa imatge en la veïna platja, que, per rebre-la, s'adornà de lliris blanxs, que tòrnau a florir cada any

los dies en què la reyna de les flors trepit-
jà¹⁹ per primera volta aquella hermosa riba.

[17] Hermosos noms catalans se barréjan
ab los moros en la nomenclatura dels pobles y
punts notables de la costa, des de Vila Joyo-
sa²⁰ i mont Ifach, més coneugut per Gibralta-
ret per ser imatge, encara que humil, de Gi-
bralta, fins a Santa Pola, Cap Roig y Sant
Pere del Pinetar,²¹ més enllà de l'indret de
Oriola (la anomeno aixís perquè aixís l'anomè-
nan los valencians y aixís, sobretot, l'ano-
menava don Jaume, que fou son llibertador).

[18] Illa Grossa (sic)²² seria el magní-
fich punt final del domini de nostra llengua
en lo litoral de ponent, si no hi hagués, més
enllà, Capnegre, poble situat entre cap de
Palos y Mar Menor y l'illot Escombrera, que,
per fer nosa als barcos, està mal clavat da-
vant mateix de la ciutat de Cartagena, com un
guarda-rodes davant d'una porta. [19] Illa
Grossa, segons d'hont se mira, pren la figura
d'un dofí de cap gros, com nos los pintan los
antichs, que nedava rumbós cap a ponent. En ella
no hi ha més habitants que conills, gavines y

aucells de mar, que poden fer-hi niu sense
gayre por de perdre la niada, com en nostres
costes.

[20] Darrera Illa Grossa s'estén lo Mar
Menor, estany immens que comunica ab la mar,
en benefici dels pescadors, que n trahuen les
palles llargues, y en perjudici dels pobres
peixos, que s'hi trèban prisoners, pagant car
la curiositat de ficar-se en un carrer sense
sortida.

[21] Part d'allà vénen les illes Hormigas
del cap de Palos, que sèmblan continuació de
la costa.²³

[22] En la punta de cap de Gata, prop
d'Almeria, se veu una gran taca guixosa, que
ha donat al promontori lo nom de punta de Vela
Blanca. Còntan que, en la època del combat de
Trafalgar, la esquadra inglesa, passant per
alli una nit de lluna, la prengué per una vela
veritable y li envia deu o dotze canonades,
fins que, venint lo dia, vegé que no era més
que una roca.²⁴

[23] Abans que la punta de Vela Blanca, hem vist dues oviradores montanyes, vehines de la costa, anomenades Los Frailes, y, abans que aqueixes, ha passat per davant nostre un tossal escapsat y planer en forma de taula de gegants, anomenat Mesa de Roldán.

[24] De ells, donchs, nos acaba de contar un pilot andalús aqueixa rondalleta, que, petita com és, per referir-se a nostre inolvidable don Jaume, no volem deixar al tintor.²⁵

[25] En serra Callosa²⁶, d'Alacant, hi hagué un convent de frares menors, que s dediçavan ab gran fruyt a convertir a nostra santa religió los fills de Mahoma. Lo Conqueridor n'hagué esment, y, cridant a sa tenda lo pare guardià, li digué que li demanàs la mercè que volgués per son convent. [26] Lo pobre religiós li respongué que s tindria per molt ben pagat si li donàs tela per fer unes estovalles per una taula y drap per vestir dos frares. "Vos ho concededesch --digué don Jaume--, ab tal que ls dos frares no sian los del cap de Gata y la taula no sia la de Roldan."

[27] La maravillosa llegenda de l'Hèrcules de l'estat mitjana,²⁷ que s' troba en totes les valls del Pirineu, des de Massanet de Cabrenys fins a Roncesvalls, rebrota en les vores del Mediterrà, a hont ha donat nom també al Cabezo de Roldán, que he vist no sé a hont,²⁸ al monte Roldán, que s'aixeca a ponent de Cartagena, damunt la illota de Las Palomas,²⁹ y en la Coltellada de Roldan, que és una gran fesa o portella, oberta en forma de rodera d'un carro colossal, al bell cim de una montanya.³⁰

[28] Badia de Cádiz, 8 de mars

La Cádiz de mos recorts³¹ és més hermosa que la que avuy se'ns ha aparegut venint de l'Estret a punta de dia. Lo cel estava bovrás y no·ns ha deixat gosar de sa singular hermosura. [29] En dies serens, quan un s'hi acosta, li sembla que veu sortir de les aigües una ciutat encantada, feta de marbres blancks o de borrellons de neu congelats, en rengles de

cases y palaus, de miradors y torretes y campanars que alsan lo front cel amunt qui més pot, desafiant la enlayrada torre de Tavira, la cúpula y ls campanars de la seu, coronats de lluhenta mitja taronja.³²

[30] 10 de mars

Sortida de Cádiz, al clarejar. A les onze hem arribat davant del cap Espartel,³³ y, costejant, hem anat acostant-nos a Tànger. La costa és de les més hermoses del món, verda com una esmeragda en algun punt, emboscada en altres y, en pochs, cultivada. La etzebara y la figuera de moro dónan caràcter tropical a aquella vegetació.

[31] A dos quarts de dotze anclàvam en lo port de Tànger. ¡Que blanca y hermosa se presenta des de allí la ciutat, mal recolzada en la montanya que, en semicercle, s'alsà vora mateix de la platja! Llevat d'unes quantes cases modernes que s'han interposat entre ella y la mar, cercant la millor vista, tot és nou

alli pel viatjer europeu: lo castell y les cases, los palaus y les barraques de la platja, los campanars y ls temples; y tot blanqueja com en una mar de llet.

[32] No trigaren a venir-nos a veure quatre moros en dues pobres barques sense timó, com totes les de aquell port, veritable imatge de aquell país y de aquella rassa infortunada. Ab ells vingué a veure'ns l'interprete Levi, simpàtich juheu d'uns vint anys, petit y aixerit, xarrayre y falaguer;³⁴ [33] se'ns mostrà poch amich de sa religió (ell se deya liberal) y amich de la nostra, lo mateix que probablement dirà als moros y protestants, y a quisvulla que accompanye, per fer-los plàher o, millor dit, per fer-los caure los quartos més de bon grat. Sia com vulla, nos servi admirablement.

[34] Tànger

Pochs àrabs vegérem remar en ses esmotxades barques, y, en cambi, ne vegérem molts

mitx ajeguts en lo sorral de la platja, mirant arribar les ones y la gent sense fer-ne altre estat, ni sortir de aquella extranya somnolència que domina los, algun dia terribles, fills del Profeta. [35] En aqueixa desfeynada posició ne vegérem a dotzenes pujant a la fonda Continental, sobretot a la porta y amunt y avall del carrer, davant la casa del santó de Aixam, que, tal volta per nostre bé, no poguérem veure.³⁵ En les finestres se veuen cares joves y fins hermoses; mes, fora de casa, sols se veuen vells esclaus afilerats y asseguts en terra, com extranya guàrdia de honor, a una y altra banda del portal. [36] Diuhen que està casat ab una anglesa, que, abans de enmaridar-se, li féu prometre que no pendria cap més dona. Ell l'i prometé; mes, recordant tal vegada l'adagi de que "Lo prometre no fa pobre" y aquell altre: "Lo promès és una beta que, tot estirant, se peta", ara ja torna a tenir una trentena. [37] Extranya santedat, aqueixa, y més extrany y degradat lo poble que s'hi avé, ho aplaudeix y ho venera. Aixis equivócan també la idea del pecat; qualsevol cansoneria, la tenen per tal, com lo deixar-se retratar les dones, lo deixar

veure la cara, etz., etz., y, en cambi, no tenen per pecat lo que ho és segons la lley de Déu, ni lo que ho és segons la lley natural.³⁶

[38] Per tot portier, o cortina portaleira, los cafès tenen a la porta un filat d'amples malles y de fil prim, que no pot aturar les mosques ni la vista dels que pàssan pel carrer, ni la claror, ni res. A dintre pòsan la tassa sobre un mal tamboret o escambell, y, arreconats a la paret, pàssan enrahonant hores y hores. [39] Entràrem en un, sols per veure una cobla de músichs del pais. Estàvan aquests asseguts a terra fent una rodona; lo més vell, de nas corvo y de cara venerable, tocava un violí semblant als nostres; altres dos tocaven bandúrries, l'un polsant-la ab los dits, com se fa ab la guitarra, y l'altre fent plectre de una ploma. [40] Altre tocava un pandero d'un palm escàs de diàmetre, y ls dos restants, a falta d'instrument o de habilitat, picàvan de mans a estil andalús. Tots cantavan a l'unison, los joves ab veu més forta, una espècie de cansó religiosa, repetint a cada estrofa la mateixa solemne y devota tonada.

[41] Jo no entenia una paraula de aquella extranya lamentació; mes sa solemnitat, sa melancolia dolsa, son sabor de pobles y de temps antichs, se m'imposava, y no sabia moure'm de a prop d'ells. [42] De tota la música, la popular és la que més parla al meu esperit per sa ingenuïtat inspirada y per sa enamoradora senzillesa; mes no recordo que may n'hagués sentida d'altra ab tant gust. Me semblava sentir una tonada de fa mil anys cantada per músichs desenterrats, ab sos instruments mal afinats y polsosos. [43] Me semblava sentir la darrera elegia dels barts del mahometisme, plorant sobre les tombes dels conqueridors de Espanya y de mitx món, que s'han amagat sota la terra, avergonyits de sa nissaga, cayguda de les cimes del poder a l'abisme de la misèria. Pareixia, aquell cant, la trista y dolorosa lamentació d'un Jeremies mahometà, regant ab llàgrimes les ruïnes de aquell poble extraordinari.

[44] Sense parar un moment, entonaren alguna altra cansó, amorosa y guerrera; mes sols me quedí ab lo recort de la primera, que

encara rodola per mon esperit.

[45] Pujarem a l'Alcazaba, que, per la banda del nort, domina la població y la petita badia. Una tradició del país assegura que fou ideada pel mateix arquitecte que féu l'Alhambra de Granada. Això és exagerat, a mon parer;³⁷ [46] mes, encara que no tinga ni de molt la inspiració y riquesa de aqueixa maravilla espanyola, no deixa de tenir-ne el gust, l'aire de germanor, la retiransa d'època.³⁸ Per un gran portal, guardat, de part de dins y de part de fora, per los ferrenys soldats del país, entrarem a un gran patí, que en Espanya anomenariam claustre, d'altes columnes corinties de marbre blanch. [47] Damunt d'eixos pilars s'aixécan los archs y les voltes àrabs, aquells en joganera retallada silueta, y aquestes, en delicadíssim cel ras, fet de agrupacions d'onades, que, en l'Alhambra y en l'Alcàzar de Sevilla, són d'or.³⁹

[48] Les parets interiors y exteriors del patí, més que treballades, són brodades per les fades orientals que tant temps ha deixaren

aqueixes comarques.⁴⁰ Al centre de una de les ales del pati s'obra un elegant portal, y, al fons, assegut en un coixí, està donant audiència lo bajà⁴¹ de Tànger. És un home d'uns seixanta anys, cobert de robes de seda, de cabells y barba blanxs com son turbant. [49] Mes la bellesa senil que adorna son front espayós no ha fet perdre encara a sos muscles la forsa, ni a ses faccions la vida y la animació de son bon temps. Respon a nostre saludo inclinant lo cap a l'europea, y, al despedir-nos, nos allarga la mà sonriend, manant a dos soldats seus que ns accompanyen pel palau. [50] Los dos se'ns pòsan al davant y ns ensènyan cambres y corredors y patis de la més hermosa arquitectura, però tot en la més dolorosa ruïna.⁴² Al passar davant una porta, un dels soldats s'hi quedà com de centinella fins que haguérem tornat passar. ¿Què hi hauria, allà dintre? [51] En un dels patis a peu pla del carrer, y lo més gran de tots, nos mostraren un portal treballat ab cisell, fins a gran altura, en archs, arquets, relleus y motlures delicadíssimes. Era de fusta, y en alguns punts estava ja oberta de pollada. L'interprete-nos digué que el poble de Tànger

creu que, dintre de aquells montants, baumats per l'escultor y el temps, les abelles hi tenen la mel guardada. [52] Idea poètica que faria content a l'arquitecte més pretencios, y que al mateix temps diu com les obres d'art parlen encara en son diví llenguatge als pobles avuy ignorant y abjectes que en més hermosos dies les crearen.⁴³

[53] Massa de pressa haguérem de sortir de aquella gran casa, en quals immensos apòsentos no-s veia ningú, ni més ni menys que en los palaus encantats de les rondalles. Massa de pressa tinguérem de passar per davant de aquelles fonts a hont anàvan a omplir ses ànfores les esclaves, de aquelles cases, nius⁴⁴ de misteris, baixes, irregulars, cada una feta a sa manera. [54] Des de la porta nos miràvan los noys ab curiositat, si esporuguits no s'amagàvan a la falda de la mare, que, amagant-se també la cara, nos aguaytava ab un sol ull y entrava tot de pressa cap a dins, com si fugís d'algun empestat o verolós de verola negra. Sols, vensuda per la curiositat, alguna més jove aventurava una mirada, per una es-

cletxa de la porta, única obertura de aquelles extranyes habitacions, o des de dalt dels terrats que totes les cases tenen.⁴⁵

[BC, ms.1467]

[f. 20v] [55] Las escolas abùndan en Tànger;⁴⁶ los pobres noys, assèguts en terra com lo mestre, van repetint versos del Coràn,⁴⁷ que no entenen, en estranya e interminable⁴⁸ cantarella. Ab lo Coran aprenen de llegir y ab ell aprenen d'escriure, y casi casi no tenen [f. 21r] altra medicina, ni juris/prudència, ni ciència, ni coneixement; y, com per ells és llenguatge grech, no⁴⁹ tenint una intel·ligència extraordinària, se quèdan sicut tabula rasa.

[56] Lo que en petit passa en las escolas mahometanas, en més alta escala passa en tots los pobles mahometans.

[57] Lo Coran, que donà la forsa y la vida a aqueixas rassas, las matarà. En llur sortida de l'Aràbia los servi com un esparò d'or, fent-los corre a la conquesta de tants regnes; mes, fanatisan-los,⁵⁰ il·ligant massa

son esperit a la terra, materialisant-los,
quan hagueren acabat⁵¹ las forsas, en les
primeres lluytas los serví de rèmora, precipi-
tant-los, des de la batalla de Lepant, a la
més completa e inevitable ruïna.⁵²

- [f. 21v] [58] A las mesquitas de Tànger és abso-
lutament prohibit als cristians y jueus en-
trar-hi; per lo tant, poch ne podrem dir. M'he
detingut quatre minuts davant la principal,
que és de mitjansera⁵³ bellesa y sols he
pogut veure dos o tres homes en oració. Estan
agenollats, mitj asseguts sobre els talons o
postrats de front a terra y adorant-la tot so-
vint. [59] A l'entrar, se pòsan las sandàli-
as⁵⁴ a la mà y alguns se rentan las mans y
brassos, lo front y los peus en una gran
piscina de marbre blanch que s'veu a la es-
querra de la porta. Aqueixos y altres lavato-
ris, sàbiament manats pel Profeta, no impedeixen
que⁵⁵ la gent vaja bruta de peus, de mans
y de cap, com si no vegés una gota d'aygua en
[f. 22r] tot l'any. / [60] No cuydant de la netedat de
sas personas, malament cuydaran de la de sas
robas, casas y carrers. Los carrers no tenen
altra regadora que las boyras del cel, ni hau-

ran vist altra escombra que la del vent del desert o de l'Atlas, que deu bufar fort de tant en tant, segons assenyàlan lo fret que ve de aquellas blancas muntanyas y algun terrer a hont sembla que'l ven de l'interior⁵⁶ hi remou y apila la pols tot sovint.⁵⁷

[61] Los que han de gosar estraordinàriament en aquest país són los pintors; no és estrany que nostre Fortuny hi cresqués y s'hi fes gran en lo curt temps que hi estigué, y que-n vingués carregat de inspiracions que sempre seran admiradas com a las millors de sa primera època.⁵⁸ Exceptuant los europeus y [f. 22v] algun jueu que s'ha ja desfet de son trajo, que no deixa de ser bonich, totes las figures se poden trasladar a un quadre: [62] los que seuen desfeynats y peresosos davant la porta, los que résan postrats en terra, los que rèman en sa barca, los sastres⁵⁹ que cugen, los fusters que ribòtan y los ferrers que pican dins llurs botigas, los elegants que s'abrigan lo cap afeytat ab turbant de seda y los pobres que sols poden cubrir-se ab albornoz de cordeillats, los que estan drets, quiscun ab sa

actitud ingènua, los que caminan, quiscun ab son ayre, noble y descuydat.⁶⁰ [63] Los tra-
jos ni son color no ofereixen molta varietat,
mes cada un lo du de sa manera y fa un efecte
tot different. L'un porta la caputxa posada;
l'altre, sense posar. L'un la du a mitj cap;
l'altre, cayguda esquena avall. La gilava⁶¹
[f. 23r] portada per un o per altre, portada per un
vell, per un jove o per un noy, més ample o
més estreta, més oberta o més closa, sembla en
quiscú⁶² distinta vestidura.

[64] Los soldats, los notaris y richs de
la ciutat, en lloch de la gilava,⁶³ duen al-
bornoz,⁶⁴ que és obert de dalt a baix, deixan
veure un rich caftan,⁶⁵ espècie de camisa ab
mànegas que li baixa fins al genoll, cenyida a
mitx cos ab una rica faixa blanca sedosa. Lo
turbant, que alguns duen de seda, fent aixam-
pliar la caputxa, apar⁶⁶ que aixample son
front.⁶⁷

[65] Alguns⁶⁸ soldats, quan van de ga-
la,⁶⁹ en lloch del turbant duen una berreti-
netà bermella⁷⁰ d'un palm, dreta, acabant en
punta, que poden cobrir ab lo rich albornoz de

panyo blau. Un rich sobre tort⁷¹ penja del
[f. 23v] seu cinturó, y la prima y llarga espín/garda
trau dos o tres palms de canó per sobre sas
espatllas.

[66] Los minarets, de què no-n recordí al
parlar més amunt de las mesquita[s], són qua-
drats y primis, mes no tan alts com nostres
campanars. Lo de la mesquita major està reves-
tit, com una serp d'escata verdosa,⁷² de
rejolas de València, que verdèjan y llueixen a
la llum del sol. [67] La mudén, més coneugut
per la paraula oriental muezin,⁷³ des de
eixas torres crida tres vegades al dia los
creyents a la oració. No són sacerdots, puig
no-n té esta religió, sinó, com si diguéssem,
sagrists, triats entre els mahometans de mi-
llor veu, perquè se senti d'un cap a l'altre
de la ciutat.

[f. 25v] [68] Per donar una idea de la immoralitat
gubernamental d'aquell⁷⁴ desgraciat país del
Marroch, contaré un succès explicat pel p.
Lerxundi,⁷⁵ franciscà, principal de la missió
del realme,⁷⁶ que fa vint-i-cinch anys no-s

mou de Tànger sinó per anar a la capital del Marroch a fer d'intèrpret a alguna embaixada espanyola envers lo sultan, o per anar a Madrid a fer d'intèrpret a alguna embaixada marroquina.⁷⁷

[69] Un rich moro se determinà, seguint los concells de Mahoma, d'anar a la peregrinació de la Meca. No fiant-se dels altres moros, demanà un préstam a un europeu (no espanyol) de deu mil duros, afiansats en totas sas possessions, que devian ser importants. [70] S'anava a embarcar⁷⁸ en un dels ports de l'imperi, quan lo bajà del port, enterant-se, no sé per quina circumstància, del sobredit préstam, escrigué al gran visir del sultan, dihent-li que aquell súbdit seu havia pres diner ab tals y tals condicions, que per⁷⁹ [f. 26r] sas possessions ell oferia / vint mil duros⁸⁰ si se'l pogués agafar. [71] La resposta del gran visir fou: "Víngan los vint mil duros y que s'agafe'l moro." Ho entengué'l bajà immediat superior del del port y escrigué al visir: "Si m deixau maltractar al moro que emprèn lo viatge de la Meca, oferesch quaranta mil duros." Lo gran visir respongué: "Víngan

los quaranta mil duros y maltracte-s al moro."
[72] Lo bajà del poble del rich moro ho sapi-
gué, y, prenenç cartas en l'assumpto, escrigué
al gran visir que, si li deixava fer desapa-
reixe⁸¹ al moro, li oferia cent mil duros.
Resposta del gran visir: "Desaparesca-l moro y
vingan los cent mil duros." Lo moro, que fins
[f. 26v] a / llavors fou portat pels inichs governadors
de presó en presó, desaparegué aparedat entre
quatre parets, a hont lo fret, la fam,⁸² la
humitat y el neguit corcecador se disputàvan
encara son cadabre vivent.

[73] És inútil dir que els seus butxins
s'apoderaren del seu rich patrimoni; sas casas
y sos camps foren venuts, sas joyas y sos
diners foren robats, sos esclaus anaren a
voluntat d'altre amo y sas esposas a mercè
d'un altre espòs. [74] Sos fills --nos ho
assegura-l p. Lerxundi--,⁸³ criats per la
grandesa y pel plaher, tenen que treballar en
la terra per guanyar-se la vida, y sas fillas,
més desventuradas encara, no sent capassas de
guanyar-se la vida, y trobant-se sense ombra y
sense guia, s'han donat a la prostitució.⁸⁴

[75] Alger⁸⁵

1 d'abril de 1883⁸⁶

Alger se'ns presenta de sobte ab ses cases y temples, casbah⁸⁷ y quartels, campanars y minarets, blancks tots com un vol de coloms marins, que, fugint de la tempesta, se'n pújan esparverats per un rost de la costa. [76] No havia vist cap ciutat tan ben assentada així a la falda de una muntanya, a la vora del mar; los carrers d'Alger moderns, paralels a la línia del moll, s'aixécan escalonats en los replans de la serra, com per veure los uns per damunt les espalles dels altres què és lo que hi passa.

[77] Les cases, en escalada gegantina, estan a rengles damunt dels magatzems; los carrers, sobre-los carrers; la ciutat mora, damunt la cristiana; y, al cim de la ciutat mora, apretada, embolicada com una madeixa en esbull, la casbah⁸⁸ o castell, que la domina per mar y per terra.

[78] Quan un s'hi acosta, darrera-los terriplens y primers rengles de cases, modernes, elegants y uniformes, desapareix la ciutat antiga, que apar s'enfile muntanya amunt, no per dominar, sinó per amagar-se y escapar de la ruïna que se li espera.

[79] Los minarets, que algun hora se elevaven al nombre de 160, ja són avuy no més que 21; alguns han canbiat per la creu la mitja lluna que ab sos bechs cap al cel los coronava; y la veu del muden⁸⁹ dihent als moros que "Alà és gran" és ofegada per les campanes de les iglésies, que llènsan al vent, tres vegades al dia, lo toc de l'Angelus.

[80] In che lande selvagge, oltre quai mari
di si barbaro nome fior si coglie,
che⁹⁰ non conosca de' tuoi⁹¹ miti altari
le benedette soglie?⁹²

[81] Les cases modernes van arreconant les cases mores, y, a la veritat, baix lo punt de vista artístich valdria més que fos al

⁹³ revés. Res de més comoditat en estos cli-
mes, res de més bellesa que eixos antichs
palaus o senzilles cases dels àrabs y juheus
d'Alger. L'ànima de la casa és lo pati; aquest
és lo lloc de l'esbargiment, del passeig, la
claraboya que reb la llum y'l sol en hivern,
l'obertura que reb l'aire y la fresca a l'es-
tiu, tapada, com los colisseus romans, ab un
gran vel. [82] Lo pati està construït en
forma de claustre, de quatre galeries de co-
lumnes de marbre o de fusta, segons la riquesa
de l'amo, sostenint una altra galeria a primer
pis. Los archs són de ferradura, en cada edi-
fici retallats a sa manera, de una columna a
l'altra per part de fora, y de les del primer
pis a les del segon enviant-se faixes de reja-
la verdanca ilustrosa d'un efecte incompara-
ble.

[83] També són de rejola pintada y fina-
ment dibuixada les faixes que en nostres pisos
solen ser de color. Les baranes, en general,
són de fusta, d'un bonich treball d'ebaniste-
ria, lo mateix que les portes. Les lloses del
pati de baix solen ser de marbre, material que

també s'usa molt y ricament dibuixat en los muntants dels portals. Des del pati al carrer hi ha el petit vestíbul, hont l'amo de la casa té son despaig y reb ses visites.

[84] A les galeries superiors dónan les cambres, generalment petites, com totes les habitacions moresques. Així és la casa del senyor arquebisbe, que visitarem, tenint a més en los plafons y sostres riquíssims treballs en marbres y fusta.

[85] Algunes cases així vegérem convertides en capella, després de haver sigut cobertes ab una no massa artística cúpula de fusta o de drap; en una d'elles, hont pogué celebrar missa, tingui un goig extraordinari a l'entrar, sentint-hi preguntar y respondre a un aixam de noys y noyes la doctrina en català. [86] La doctrinayre⁹⁴ era un pare missionista del Cor de Maria, congregació fundada fa trenta anys en la ciutat de Vich per lo venerable mossèn Claret,⁹⁵ y éran los noys de famílies dels molts emigrats de la província d'Alacant y altres del mitjorn d'Espanya, que van a cercar a l'Africa lo pa y la protecció

que no tròban en la mare pàtria.⁹⁶

[87] Per aquells carrers, camps y camins,
un se pot dirigir en català a tots los noys u
homes espanyols, ab la seguretat de que en
català respondran: en català d'Alacant, suau y
falaguer com los ayres d'Andalusia, o en cata-
là de Mahó, grave y ressonant com les onades
del golf de Lyó.⁹⁷

[88] Ja que de català parlo, vull consig-
nar, per més que sia observació insignificant
y de per riure, que aquí tothom anomena als
ases bourricots,⁹⁸ y que-los berranis,⁹⁹ in-
digenas d'Alger, pégan y dónan ayre al sufert
animal al crit d'arri, arri.

[89] Eixos senzills treballadors d'Ala-
cant són molt estimats pels francesos d'Alger
y presos ab preferència a altres en certes co-
marques de l'interior hont se cull l'espart,
puig sols ells poden resistir aquell sol abru-
sador, y, a més, perquè, vivint en les munta-
nyes vehines dels kabiles,¹⁰⁰ serveixen com
d'escut als pobles habitats pels dominadors

del país, [90] essent sempre los primers de rebre les embestides quan los antichs posseïdors, que en son odi als cristians no fan distinció d'espanyols y francesos, se insurrecciónan, com feren ara dos anys ha en Sayda,¹⁰¹ y comènsan la obra impossible de la reconquesta, degollant als primers que tròban.

[91] Bona estona abans d'arribar a Alger, nostres ulls, que l cercàvan en la costa, ensopegàvan sempre ab un grandiós y estrany edifici, situat al cim de la petita serra que ens privava de veure la ciutat.

[92] És la capella de Nostra Senyora de Àfrica, mare bondadosa dels cristians, que els surt a l'encontre, riallera, com eixint de la vila y pujant-se'n al promontori més elevat y ficat mar endins, hont puga veure'l venir.¹⁰²

[93] Vist de prop lo santuari, com de lluny, encara que no acabat, fa un gran efecte. És d'estil àrabe modernisat, jugant un gran paper en sa decoració, com en tots los edificis d'Alger, la rejola de València. Entre altres faixes vistoses, me féu agradabilíssima

impressió una d'ampla que volta tota la iglesia a ran de la barbacana de la teulada, tota de rejola moradencs.

[94] A Nosta Senyora d'Africa, s'hi encomànan los mariners, y el santuari és ple de presentalles y llosetes de marbre ab inscripcions en agrahiment d'algum benefici de la Verge.

[95] "Sonrieu", li diu Mistral en un cantico de ses Isclo d'or dirigit a Nosto-Damo d'Africa:¹⁰³

Au pople d'Ismaël, au sourne Musulman,
au Mouro, au Barberin, douço rèino dis amo,
sourrise! e vers l'Africa espandisse ti man,
car l'Africa, à soun tour, t'apella Nosto-Damo.¹⁰⁴

[96] Després d'orar un moment davant l'altar, me n'entri a la sagristia y quedí parat al veure-hi un àrabe. Ell conegué ma sofocació y m digué que no era moro, sinó un missionista de l'Africa. Eixa nova congrega-

ció, fundada a Fransa vint anys ha, ab l'objecte de predicar l'evangeli en aquelles regions, té ja cent adeptes. [97] Pòrtan un trajo àrabe y són la davantera de la civilisació en aquells pobles. Lo bon religiós me digué que n'anàvan a partir uns quants, que estarien un any per arribar al punt de sa missió.

[98] A les sis, sortida en tren per Blida.¹⁰⁵ La mar està llisa y serena com una làmina de plata; lo cel, sens un núvol. Sols l'atravessa un petit ribet de calitja. Lo sol fa lluuir les gotes de rosada.

[99] La plana de Metitja¹⁰⁶ té, a l'o-rient, per capsalera, lo Petit Atles, que domina tot aquell país y abriga'l port d'Alger dels vents del desert; y no és sols aquest lo bé que li fa, sinó que, a més, li envia lo tresor de ses aygües, que, repartint-se en rius y torrenteres, rechs y reguerons, ne fa un verdader jardi. [100] Los taronjers y llimoners hi creixen com en Andalusia, mes la principal cullita no serà de taronges y llimones, sinó de blat, puig verdèjan los camps ab

un vert tan hermós, que faria enveja a moltes comarques d'Espanya, si l'vegessent. En eixa plana no hi ha un palm de terra en va; allà hont no hi ha plantes, hi ha sa verdissa o herbey. [101] Cap roca pelada, com una mosca posada sobre un quadro bonich,¹⁰⁷ trenca la llisa verdor dels prats y de les vessanes. Los vessants del Petit Atles són verdosos y rients com la vall, y apar que, entre els blats que's veuhent enfilar-se fins a mitja serra, s'hi veja traspuar l'aygua. Sols al cim se oviran algunes roques blanquinoses entre les garrigues y'l verder¹⁰⁸ que les¹⁰⁹ vesteixen des d'hont lo blat les deixaria nues.¹¹⁰

[102] Anant y venint de Blida, se veu un monument estrany, espècie de piràmide esmotxada y mitx enrunada, que, per sa pròpia altura y per estar al cim d'una petita carena, domina tota eixa interminable vall.

[103] En sa base se veu sencer encara un tros de paret ab les pilastres a ella adossades.

[104] És una muntanya de pedra picada que s'ha desfent, esllavissant y aixaragallant, com les altres muntanyes, sota la terrible mà del temps. Los moros li dónan lo nom, tan bonich y misteriós com ella, de Tomba de la Reyna.

De Blida sols és bonica la posició.

[105] Los camps tenen per cledes una fila de figueres de moro enmaridades en digna y bona parella ab les romagueres, y forman una paret que s'ha necessitaria una corassa y vestit de ferro per probar de atravesar-la, y los muscles dels lleons del Sahara per traspasar-la. En los prats, entre els bous y vaques de llet que hi pastúran tot deixant la mamella a sos vedells, se veu algun àrabe repenjat en son llarch bastó de pastor.

[106] Los àrabs d'aci no són pas comparables ab los de Tànger; aquell front altiu e indomable s'ha arrugat, y la vergonya del venciment entrismeix y apaga la mirada serena y encesa de aquells ulls de son natural ardents. Han quedat abatuts, mes no s'han donat

encara; la civilisació, per ells, és una cosa estranya y no-n prenen sinó la mínima part: lo tranvia y el ferrocarril quan lo[s] necessitan y no ho poden suplir per lo camell y l'ase del país, petit y lleuger. [107] Per son govern y sa manera de ser no volen de nosaltres ni una idea;¹¹¹ per sa casa, ni un llit, ni una cadira, ni cap classe de moble; y, per son vestit, ni una beta. Si la pobresa no-los permet anar de gala, van ab trajo de feyna, brut, cusit, apedassat, estripat si convé; mes, ab rares excepcions de noys que a Alger úsan pantalons o gech, han d'anar tots vestits ab son trajo. [108] Bé-los anirian nostres sabetes, però més s'estíman ses babutxes, que aixàmplian horriblement sos peus; bé-los anirian nostres escambells y cadires, però és més barat y més senzill seure terra enllà; en lo camp, en la ciutat, en lo temple o en lo carrer, y hontsevulla que s'ensopeguen, sempre tenen lo sient¹¹² a punt. És una civilisació que mor lluytant, prometent encara segles y segles de agonia, si-s dóna per vensuda ja-may.¹¹³ [109] Casi fa mitja centúria que Alger és dels francesos,¹¹⁴ és dir, de cristi-

ans, y cap moro ni cap juheu s'és abrigat sota la bandera santa de nostra religió. Los francesos, més que més avuy dia, no fan pas gayres esforços per convertir-los; s'acontentan ab la conquesta del territori y de la gent sols per fer-los súbdits de la Fransa, no important-les al govern que seguèscan a Jesucrist o a Mahoma. [110] Molts anys estigueren los conquistadors sens un temple ni un altar,¹¹⁵ y això no deixà de fer-los mal, puig los mahometans los prengueren per ateus, que per ells és com si diguéssem unes bèsties, y de llavors los tractaren ab menys respecte. Mahoma no pot treballar may a favor dels cristians, profes- sen o no sa religió sagrada, y los que prete-nen lligar un poble a la civilisació sens aqueix lligam sagrat, volen domar un cavall sens posar-li brida, volen guiar una nau sense timó, y aclarar una cambra fosca ab fochs follets que'l vent apaga.

[111] Lo millor temple de Alger no és fet pels francesos; és una conquesta a Mahoma feta per Jesucrist. És una mesquita hermosa per dins y bellíssima per fora. Son frontis de pedra, que arrenca al cim d'una alta escalina-

ta, és de gran efecte.¹¹⁶

[112] 2 abril

A les cinc de la tarda llevam àncores, y a les sis tocades, sortits de la badia de Alger, passam davant lo cap Matifou, que és lo bras dret d'eixa ampla, neta y espayosa cala. Lo sol, com una gran roda encesa sortint de la fornal, s'enfonza en les aigües d'occident, enviant sos raigs al blanch Djebel o Kabília, que no trigarà gayre a perdre's en les ombres de la nit. Les muntanyes de Djebel Djur[d]jura dominan totes les del país, y la neu hi blanqueja llisa, com deu blanquejar encara en nostres Pirineus.

[113] Ve després lo cap de Set Pentes,¹¹⁷ elevadíssim com la muntanya que'l forma,¹¹⁸ y-s comensa a entrar en lo golf de Philippeville,¹¹⁹ amplíssim y fondo.

[114] Tota eixa ribera del Mediterrani és verdosa y fèrtil. Los arbres abúndan per totes

parts y l'herba no falta enllac. Baix aquest punt de vista me sembla molt superior a la ribera oposada. Eix tres de costa té, a més, una varietat de siluetes y una hermosura de paisatges que enamora; mes d'un promontori a l'altre no hi ha pas grans planes: [115] sols petites valls o còrrecs enfondits per algun riu s'hi interpòsan. Los conreus són pochs, també, y dels kabilas,¹²⁰ puig los francesos no s'allúnyan gayre dels ports y de les vies fèrrees.

[116] Philippeville¹²¹

Antiga ciutat romana, de la qual ne queden algunes ruïnes, mes no se'n sab casi res més que el nom de Rusicada, que s'ligeix en alguna de les moltes làpides de marbre y de pedra calcinosa que s'consérvan en un tres del teatre romà¹²² que ha sobreviscut a la total ruïna de la antiga població. [117] Se veuhen encara alguns banchs ab ses parets y voltes, sobre una de les quals una alzina superba enfonça ses arrels y branda son brançatje de

cent anys, com per dir a les generacions que la naturalesa sempre regnara sobre les obres de l'home, baldament sian aquestes obres de romans.¹²³

[118] Allò és lo petit museu romà de la població. Entre altres estàtues, hi ha la de l'emperador Adrià, un quadrant de marbre blanch, columnes, capitells, relleus, entre-los quals trobi molt notable un que representa la vida del cassador y la vida del pastor. Lo cassador, abrigat ab son mantell, està muntat a cavall tirant una arma (no-s veu què) a una llebra que fuig, seguida de dos gossos. Lo pastor és una figura més tranquila, voltada de ses ovelles, que pastúran davant una cabanya, hont treballa sa esposa.

[119] Totes eixes ruïnes, y el terreno que ocupava la ciutat antiga, foren comprats als kabilas¹²⁴ en 1838,¹²⁵ per 150 franchs, pel general Négrier,¹²⁶ y no trigà a edificar-s'hi la nova ciutat francesa, que és la porta de la província de Constantina.¹²⁷

[120] Los voltants valen més que la vila. Són plens d'arbres y de blats d'un vert il·lustrós. La terra és negra y bona, y de fàcil conreu. És una magnifica possessió d'un particular, que, entre altres coses, té un gran riu que la atravessa y el mar al cap del riu. Vegérem un lleó y una lleona dintre una gran gàbia de ferro, guardats per un àrabe de figura gegantina, jove, dret y elegant. [121] Son gech tenia les butxaques ribetejades de fil d'or de bonich dibuix. Duya babutxes de marroqui vermellos, y, entre el mitjà y les bufes,¹²⁸ se vèyan, sobre el coll de la cama, unes ralles en zig-zag, fetes ab color groch, y del mateix color duya un gran pich al front.

[122] Constantina¹²⁹

Lo camí que hi du des de Philippeville és de 40 kms.¹³⁰ de llarch y molt entretingut. La vegetació va cambiant; millor diriam, va faltant, des de la mar a l'interior de l'Africa, per graus. Los fruyterars dels regadius, los pruners, les pomeres y presseguers, se van

quedant endarrera; y los cactus, les figueres de moro los van substituït. Les oliveres segueixen al viatger fins a Constantina, cendrejant aquells rostos y formant petits bardissals quan se les deixa créixer sens espurch,¹³¹ en completa llibertat.

[123] Los aubons,¹³² parents del lliri y de bon auguri pels pagesos, (*) fan blanquejar aquí sa darrera flor com en les encontrares de Mallorca.¹³⁴ La argelaga abriga ab mantell d'or los marges sechs, y sa germana, la espinosa lloba, trau sa blava flor en les vores dels camps, com vora-los horts la humil y sanitosa borraja, tan cercada per les abelles.

[124] Los romanins, per mi el rey dels arbustos, no hi abúndan gayre. Les lleteroles són aquí més groques, y les ortigues tenen en la serra de ses espines les dents més sortides, com si tinguessen més malícia, y la senzilla margarida, ab sa corona de raigs de llum vol-

(*) "Any d'aubons, any de cabagons", diuhens los mallorquins.¹³³ [Nota de Verdaguer]

tant son petit sol, apar que ns seguesta des de les marijades d'Espanya. [125] Algunes palmes, no gayres, nos recordan de tant en tant lo país hont som. Los francesos han plantat aquí molts eucaliptus y desmays, lo que dóna al país un caràcter tot foraster.

[126] A 56 kilòmetres de Constantina se troba la vila de El Arrouch,¹³⁵ que ls àrabs anomènhan "lo bressol del Sèfir".

[127] Los arbres, fins la olivera, van faltant, pujant de montanya en montanya per suaus pendents y ondulacions de terra, per reapareixer de sobte en una vall fonda, poblada y emboscada, que recorda lahorta de València.

[128] La montanya, baixa y sinuosa, s'aixeca tot plegat tallada en roques perpendiculars; lo tren les atravessa, y, a l'altra banda, d'una ullada se veu, en una península formada per la dita cordillera de roca, la encantadora Constantina, a la qual se arriba, passant lo còrrech que la'n separa, per un

gran pont de ferro.

[129] Per eix precipici baixa, murmurant,
lo Rumei,¹³⁶ riu que casi volta tota la ciu-
tat, embellint-la ab ses esmadeixades casca-
des, bonichs sarrells de aquell cinyell de
plata. Més avall, a semblansa del Guadiana,¹³⁷
s'enfonza dues vegades en la terra per reapa-
rèixer cent passos més enllà. [130] Constanti-
na és, donchs, una formidable ciutadela de
muralles naturals de roca viva, de 50 o més
metres d'altura, y per la única banda aborda-
ble està guardada ab fortes muralles aixecades
pels àrabs y completades pels francesos.¹³⁸

[131] En altre temps se la podia comparar
a una reyna kabila, encastellada en sa torra y
dominant sos estats;¹³⁹ avuy, esclava en son
mateix palau, lligada y encadenada per sos
poderosos enemichs, gemega portant lo jou del
cautiveri, y va perdent sa oriental y cavalle-
resca fesomia.

[132] Quan los francesos no havian ater-
rada la casbah,¹⁴⁰ que des de son punt més
alt la dominava, los àrabs la comparaven a un

albornòs moresch, del qual era lo caputxo¹⁴¹
la antiga fortalesa.

[133] La ciutat, com totes les d'Argèlia,
se divideix en dos barris: lo francès y l'à-
rabe.¹⁴² En lo primer hi ha de notable lo
palau de Ahmet-Bey, ab sos tres patis de co-
lumnes de marbre blanch, tan grans com los
claustres de nostres monastirs. La catedral,
vella y grandiosa mesquita, Souk-el-Rezel,
notable tota ella per sos arabeschs, ses grans
columnes y sa trona, antich minvar,¹⁴³ des
d'a hont lo marabut feya en altre temps son
cant o sa pregària.

[134] Lo barri àrabe se'n porta ab
preferència la atenció del viatjer. Ni en Tàn-
ger ni en Alger hem vist tanta bellugadissa y
activitat; mes no ho extranyarà qui sàpiga que
aquí hi ha 18.000 àrabs, y que est és llur
centre comercial de l'interior de l'Africa. La
indústria més extesa és la dels fabricants de
babutxes, un de sos pochs productes que arri-
ban a nostres mercats. [135] Carrers hi ha
enters en què no-s veu altra cosa que babut-

xes, sabatots, una espècie de polaynes y pells llenyades a mitj tallar per aquells recons de botiga, als peus del sabater, que, assegut en terra, estira'l nyinyol y ab la lesna forada lo ros cuyro de bou y el vermellensch marroqui.

[136] Les botigues són molt baixes y petites; en un espai de dos metres quadrats té el mestre sabater los taulells y aparadors, sos martells, gaxos y agulles, ses pells y trossos de cuyro, fils, pots,¹⁴⁴ sa tauleta d'un palm o dos d'alt, y encara li sobra espai per seure ell ab sos fills y aprenents.

[137] Hi ha també moltes botigues d'espiceria, d'hont surten olors que vénen de nou y no sempre agradables. N'hi ha de fruytes, especialment de dàtils, posats en petits cabassets; hi ha ferrers, manyans, tabaqueries, terrissers, barbers, sastres y brodadors. Aquests fan, en seda y or, en les mànegues y butxaques dels vestits, en caftans y vestits de jueuha,¹⁴⁵ dibuixos verament artistichs y nous per nosaltres.

[138] No cabent les botigues en la ciu-

tat, se n'extén un carrer en una de les entrades, verament digne de visitar-se. Les cases, que's podrian anomenar caixes, són de fusta, de pochs palms d'ample y de llarch. Lo venedor la omple ab lo poch que puga vendre, y los compradors, que s'asseuenen en terra per poch que hajan de parlar, hi estan davant, [139] obstruhint lo carrer, hont pàsan l'àrabe encaputxat ab son albornós,¹⁴⁶ lo kabilia carregat ab un paner de fruya o ab un bot d'oli, lo spais¹⁴⁷ ab sa capa vermella, la mora ab son vel blau com lo vestit del suavo¹⁴⁸ turch o francès, lo juheu ab ses amples calses y albornós negre y la jueuha¹⁴⁹ ab son trajo de mil colors.

[140] Los pobres van vestits de blanch, y molts, descalsos, enseñyant ses negres cames y sos brassos y tapant sempre, generalment ab més d'un drap, sa testa; los richs gàstan una gran varietat de trajos. En tres me fixi, gallarts y hermosos, que vegí parats y enraho-nant en la estació. Los prenguí per tres joves comerciants de família rica. [141] Lo un ves-tia, sota albornós moradench, gech, saragüells

llarchs, mitja y babutxes vermelles. Lo segon portava gech groch, saragüells y mitja morats, faixa de seda vermella rallada y magnífich albornòs blanch. L'altre, de figura arrogant y aristocràtica, anava ab albornòs blau de panyo molt fi, vorejat, en la part interior, de dos galons d'or sobre un ample ribet vermeil; [142] damunt d'eix albornòs, altre blanch del color del sedós turbant, calsa moresca blava, gech del mateix color ab galons d'or a les mànegues y butxaques. Això sí: pobres treballadors, com richs comerciants, duhen lo seu vestit ab lo garbo d'un senador romà; la noblesa y la dignitat estan pintades en sos fronts serens, encara que sovint tristos y melancòlics.

[143] A mitja hora de Constantina, tornant de veure l'aqüeducte romà, vegérem un aduar¹⁵⁰ de àrabs. De lluny sèmblan clapes negres de la terra, aquelles pobres tendes desiguals y anguloses, hont sembla impossible que puga viure tota una família. Són bastides fins a l'altura de cinc palms o sis, de pedres y gleba en paret mal feta, que sosté, ab claus y lligams, la veritable tenda, que és

d'una tela negra rallada de pardo, que soste-
nen enlayre y aixécan per hont convé ab pals y
branques d'arbre. [144] Per un portal de
quatre palms de ample per cosa de sis de alt
entràrem en una de elles; tenia un vestíbul o
entrada, que dividia en dues la habitació;
sobre la paret hi havia unes quantes botelles
extranyament fetes, en figura de pernils;¹⁵¹
dins se veia la llar de foch, com les nostres,
entre dues pedres, un parell de jassos de
palla, davant cassolas y atuellis extranys
per nosaltres, trossos de corda, de vestit,
ferregots y bastons en mal barreig, guardat
tot per un gat, que, fredaluch en África y
tot, jeya damunt la llar, y un gos que tingue-
ren agafat, perquè poguéssem entrar sens pe-
rill a la tenda. [145] Diguérem a l'home que
tenia'l gos si+s volia deixar fotografiar, a
lo que accedi noblement, sense posar obstacle;
sa mare s'afilerà ab ses dues nédes,¹⁵² y, a
la novedat, se vegeren sortir caps y caparrons
de totes les tendes, y xichs y grans acostar-
se timidament, lo més xich a quatre grapes, a
nostre collotje.¹⁵³ Una noyeta de deu o dotze
anys s'acostà poch a poch, posant-se a la

filera. [146] Era una figura hermosa, plena d'ignocència y de candor, morena, d'ulls negres flamejants y de gran inteligiència. Nos digueren que acabava de quedar òrfana de mare y que la suplia en los treballs de casa en sa tenda. Tal volta com a signe de dol, duya una túnica morada novenca,¹⁵⁴ damunt una blanca roba interior que deixava descoberts sos bras-sos, com és costum aquí en les jueuhes¹⁵⁵ fins a deu o dotze anys.

[147] Constantina guarda, a més del nom y de algunes lèpides, clavades en la paret del quartel francès que ha substituït la casbah¹⁵⁶ àrabe, alguns trossos de muralla romana a la banda de terra y sobre les roques, des de hont los moros llansàvan al precipici del Rumel les dones adulteres; però lo monument romà més notable és un aqüeducte, del qual ne r'estan cinc amples y macisses arcades de vint a trenta metres d'altura. Los peus d'aquell enorme pont tenen l'amplada dels nostres, y no-los han pas d'envejar res en bellesa, perfecció y fermesa.

[148] Part damunt de l'aqüeducte romà

pasturava una ramada de dromedaris, algun ab son pollinet mamant o joguinejant per allí; tots tenian l'albarda posada per emprendre lo viatje cap a algun oasis del Sahara. Los conductors ménjan y enrahonan més enllà, fent rodona sota una pila d'herba seca, d'a hont se veu arrancar tot sovint lo vol a una cigonya, coll-llarg¹⁵⁷ com lo bestiar que allí reposa, portant en son bech una palleta o un bri de fanassa¹⁵⁸ per son niu. [149] Eixos singulars auells, desapareguts de Catalunya, nian a centenars en les teulades de Constantina, sense por de que aquells barbres los netràgan a escopetades, com faria la gent civilizada de nostres comarques. [150] En les províncies de Extremadura, hont eix auell és estimat, puix diuhen que porta sort, nia també, y se'l veu, com amich de l'home, trescar per les eres, netejar de serps y males cuques los camps, fer son niu de brots y brossa al bell cim de les cases y espadanyes dels temples y adornar-los, quan ella s'hi escau, ab sa espadada silueta.¹⁵⁹

[151] Constantina té al N.O. una vall

cèlebre dos mil anys ha entre totes les de l'antigua Numídia: és la de Hamma, veritable oasis d'aygües y verdor posat entre aquelles muntanyes secardines y despullades, niu encantador penjat a la pelada muralla d'eixa fortalesa de roca. Quan se descubreix a la entada de la ciutat, plena de saules, ametllers y baladres en flor, regats per rierons y fonts joguinooses, fa una gran impressió. [152] Lo delitos del clima, més que les aygües termals,¹⁶⁰ cridàvan aquí als romans cansats de treballar y amants de la bona vida. Un d'ells s'entretingué en escriure sobre'l marbre eixes paraules: De meis tumulis avis attica parvula venit -- et satiata thymo stillantia melle reliquit. -- Mi volucres hic dulce canent viridantibus antris -- hic viridat tumulis laurus prope Delia nostris -- et auro similes pendunt in vitibus uve.

[153] "De mes montanyetes ve lo petit auzell de l'Atica -- y, saciat de thym,¹⁶¹ destila en eix lloc sa mel. -- Per mi los auells fan ressonar ab sos càntichs les voltes de fullatje. -- Aquí reverdeix lo lloret

de Delos d'a prop de nostres montanyes. --
Semblants a l'or, pénjan los rahims de la sarm-
ment."

[154] Altra vall, no menys cèlebre per lo
regalada y més per lo sanitosa, té Constantina
a l'altra banda, en la de Kheneg, a hont
conduheix lo Rumel. Allí s'elevava la ciutat
de Tiddis, notable pels seus sis colonos cen-
tenaris; tres dones: Burososa, Januaria y
Porcia Maximina; y tres homes: Quintus Julius,
Sittius Januarius y Elius; aquest últim arribà
a cent cinch anys.

[155] Poques hores poguí estar en la
ciutat de Constantina, que volaren com ins-
tants en la contemplació de tantes belleses
impossibles, per mi, de recordar y més de des-
criure ab sos detalls; mes, de lo que resta
d'una manera vaga en ma memòria, ja'n puch
estar content y puch beneir lo viatje y a
aqueell que m'hi ha duyt.

[156] No sé quines ciutats me r'estan a
veure en los dies de ma vida, que ja no poden
ser llarchs;¹⁶² mes lo món oriental, lo món

del color y de la fantasia, lo dels autors de l'Alcàssar de Sevilla y de la Alhambra,¹⁶³ ha passat davant mos ulls, y sento com may haja sentit no tenir la paleta dels grans pintors, ni l'estre¹⁶⁴ dels grans poetes, per traduhir al llenguatje de l'art mes pobres impressions.

[157] Altre sentiment m'ha accompanyat, o, millor diré, no m'ha deixat, y continua donant-me pena després d'eixa expedició, y és de veure aquell poble, un dia dominador de mitx món, encastellat, com fa mil anys, en sa ignorància y en son fanatisme,¹⁶⁵ fer la sort a la veritat, traure's los ulls, si convé, per no veure a nostre Déu y senyor, únic camí pels que van errats, únic port de salvació pels pobles.¹⁶⁶

VARIANTS

[Títol i subtítol] Manguen Ms; en pàgines diferents E

[1] La sortida] Manca Ms

La sortida ... de 1883] Seguit E

5 de mars de 1883] 5 mars, 1883 Ms V

Màrtir, Tibidabo] Martri, l Tibidabo Ms

[2] del gran port] d alt port Ms

y les que a Barcelona rodèjan] y las que circoeixen a Barcelona Ms

reball] rebrolls VP

[3] que li baixa] que baixa Ms V

y valls] y eixas valls Ms

[4] vols] voladurias Ms

[6] 6 de mars] 6 mars Ms V

davant de Montgó] davant Mongó Ms

guarda] guayta V I E

dues agudes puntes ... planeres] duas puntas agudas y duas otras montanyas mes planas Ms

[7] mirant-la des de mitjorn] mirantlo des-
de mitx-dia Ms

A la banda de ponent] A banda de ponent
Ms V

banyant tranquila sos peus ... del rey En
Jaume] banyant sos peus en
l ona s hagués quedat aquí
sorpresa per la host de D. (del
Rey En V) Jaume. Ms V

[8]-[10] Manca text Ms V

[9] destorb] estorb VP

[11] de mitx en amunt] de mitx amunt Ms

lo anfiteatre] l'anfiteatre Ms

com a Puigmal y Montseny en les més
fortes hivernades] com en Puig-
mal y Alp, en les mes fredes
hivernades Ms; com a Puigmal y
Montseny les mes fortes hiver-
nades V

a lo més] ó a lo mes Ms

[12] de la mar. Més enllà s veu] de la mar.
La neu es molt rara aquí. Mes
enllà s veu Ms

Benidorm, y Alacant] Benidorm, Alacant Ms
quedant per la distància ... les ones] per
quedar amagat darrera les
ones, tan lluny ne passam.
Davant d'Alacant, un xich a po-
nent se veu l'illa Tabarca. Ms

[13]-[27] Manca text Ms V

[28] Badia de Cádiz, 8 de mars] 8 mars.
Bahía de Cádiz Ms; Badia de
Cádiz, 8 Mars V

[29] de miradors y torretes y campanars] de
miradors, torres, torretas y
campanars Ms

[30] 10 de mars] 10 mars Ms V

de les més hermoses] la mes hermosa Ms

esmeragdal esmeralda Ms V
y en pochs cultivada] y cultivada en
pochs Ms
dónan] dona Ms

[31] en la montanya] en la petita muntanya Ms
platja] plaça Ms
entre ella y la mar] entre l mar y la
ciutat Ms V
la millor vista Ms

[32] veritable imatge ... infortunada] Entre
parèntesis Ms
Ab ellis] Ab ella V I E
l'interprete Leví] l interprete Ms;
l'interprete V
petit y aixerit, xarrayre y falaguer] petit, aixerit, xarrayre, falaguera
Ms V
caure los quartos] caure ls quartos Ms
Sia com vulla] Sia com vulga Ms

[34] Tanger] Manca al ms.
Pochs àrabs ... la platja] En la plat-
ja se veyan molts àrabs, re-
mant en sas barcas y mitx a-
jeguts en lo sorral Ms V
sense fer-ne altre estat] sens ferne
altrestat Ms; ... altre estat V
los, algun dia terribles] los en alguna
[época] terribles Ms

[35] En aqueixa desfeynada posició] En aquei-
xa posició Ms V

- amunt y avall] amunt y avant Ms
santó de Aixam] Santó Aixam Ms
que, tal volta per nostre bé, no poguérem
veure] que no poguerem
veure Ms V
- [36] abans de enmaridar-se] avans de pêndrel Ms;
avans de pêndrel per marit V
recordant tal vegada] recordant ell tal
vegada Ms V
- l'adagi de que "lo prometre ... se pe-
ta"] l adagi de que lo promes
es una beta que tot estirant se
peta Ms V
- [37] y més estrany y degradat lo poble] y mes
mes estrany lo poble Ms
retratar] dibuixar Ms
segons la lley de Déul segons sa lley Ms V
- [38] Per tot portier, o cortina portalera,]
Per tot portier Ms
A dintre] Dintre Ms V
- [39] Estàvan aquests ... rodona] Estavan en
cercle asseguts a terra Ms V
tocaven bandúrries ... ab la guitarra]
tocavan dues bandurrias, la una
ab los dits á modo de guitarra Ms V
- [40] y ls dos restants ... picàvan de mans]
y dos picavan de mans Ms V
a l'unison] al unisono Ms
ab veu més forta] ab veu forta Ms V

la mateixa solemne y devota tonada] la
mateixa tonada Ms V

[41] de pobles y de temps antichs] de pobles
y temps antichs Ms

de a prop d'ells] de aprop Ms

[42] la que més parla] la que parla mes Ms

n'hagués sentida d'altra ab tant gust]
n'hagués sentida ab tan gust
Ms; n'hagués sentida d'altre ab
tant bon gust V

[43] conqueridors] conquistadors Ms V

de la misèria. Pareixia aquell cant] de
la miseris temporal y espiri-
tual. Me semblava sentir Ms

d'un Jeremies] d algun Geremias Ms

[44] de la primera] de la primera religiosa Ms V

[45] badia] bahia Ms V

arquitecte que féu l'Alhambra de Granada]
arquitecte que la Alhambra Ms

[46] la inspiració y riquesa] la inspiració
y la riquesa Ms V

per los ferrenys soldats] per los sol-
dats ferrenys Ms

de marbre blanch] de marbre blanch,
alsadas per ? (Seueix espai en
blanc) Ms

[47] Damunt d'eixos] Damunt d'aquells Ms

y aquestes] y aquellas Ms

- [48] y al fons] y al fondo Ms
seixental sixanta Ms
robes de sedal sederias Ms
- [50] al davant] devant Ms
però tot] mes Ms
- [51] L'intèrprete·ns digué] L intérprete nos
digué Ms
- [52] abjectes] abjects Ms
- [54] y entrava] y s'en entrava Ms
de aquelles extranyes habitacions] d a-
quellas habitacions Ms V
des de dalt] desdel cim Ms
- [55]-[74] Manca text I E. (Transcric aquests
paràgrafs del manuscrit autògraf
de Verdaquer.)
- [55] medicinal medecina V
una intel·ligència extraordinària] un en-
teniment privilegiat V
- [57] lligant massa son esperit] lligant sos
esperits V
completal complerta V
- [58] podrem] podré V
a terra y adorant-la] á terra, adorant-
la V
- [59] se pòsan] se descalçan y portan V

- sàbiament] discretament V
pel Profeta] pel fals Profeta V
- [60] de sas personas] de les persones V
assenyàlan] assenyala V
- [61] com a las millors] com les millors V
trasladar a un quadre] traslladar á la tela V
- [63] mes cada un lo du de sa manera] mes se pot dir que cada hú lo porta á sa manera V
en quiscú] en quiscun V
- [64] que aixample son front] que també aixample son espayós front V
- [65] tort] corvo V
del seu] de son V
- [66] de rejolas de València] de rejolas V
llueixen] brillan V
- [67] la paraula oriental] lo nom V
esta religió] la religió mahometana V
mahometans] moros V
- [68] d'aquell] d'eix V
un succès explicat pel p. Lerxundi ...
del realme] un fet que'ns explicá lo Pare Lerchundi, frare franciscà, superior de la Missió espanyola á Africa V

no's mou de Tànger sinó per] que no's
mou de Tánger, sinó es per V
envers lo sultan] prop del Sultan V
o per anar a Madrid] ó be à Madrit V

[69] Un rich moro se determinà ... de la Me-
ca] Nos contá que un rich
moro, següint los consells de
Mahoma, se determiná d'anar en
peregrinació a la Meca V
afiansats] afiansat V

[70] condicions, quel condicions, y que V

[71] moro] peregrí V

del del port] del port V

maltractes] maltracteu V

[72] ho sapigué] n'hagué esment de tot açó V
en l'assumpto] en lo assumpto V
portat pels inichs governadors de presó
en presó] portat de presó en
presó V

[73] tenen que treballar en la terra] tenen
que posarse á treballar á la
terra V

sense ombra] sens ombra V

s'han donat a la prostitució] se han en-
tregat al vici V

[75] Alger - 1 d'abril de 1883] Argel Ms

Alger se'ns presenta] Se'ns presenta Ms
Kasba] casbas Ms; Kasbas V

se'n pújan esparverats ... de la costa] s'en puja per un rost de vora la (de vora V) mar Ms V

[76] vist] vista Ms

a la falda de una muntanya, a la vora del mar] en la falda d'una muntanya Ms; a la falda de una muntanya, à la voreta del mar V

los carrers d'Alger moderns] los carrers moderns Ms

parallels] paralelos Ms

lineal] ralla Ms

s'aixécan escalonats ... lo que hi passa] s'elevan uns a mes altura que 'ls altres per (com per V) veure que es lo que hi passa Ms V

[77] en esbull] esbullada Ms

[78] antiga] antigua Ms

'apar s'enfile muntanya amunt] apar que puje costa amunt Ms; apar s'en puje costa amunt V

[79] ja són avuy només que 21; alguns han canbiat] ja son no mes que 21 los que no han canbiat Ms; ... 21, los que han canbiat V

moros] mahometans Ms

Allà] Allá Ms

ofegada] afogada Ms

al vent] als vents Ms

[80] Manca text Ms V

tuoi] suoi E

[81] aquest és] aquell es Ms

[82] està construït] es format Ms
sostenint una altra galeria] un altre
claustre Ms
de ferradura ... a sa manera] de ferradura
o de altre forma arabesca Ms V
y de les del primer pis] y desde las del
primer pis Ms
rejola verdanca lluïstrosa] rajola de va-
lencia verdosa Ms

[83] y finament dibuixada] y dibuixada Ms V

Les baranes, en general, són de fusta]
Las baranas solen ser de fusta Ms

Les lloses del pati de baix] Les lloses
del pati baix Ms

[84] moresques] musulmanas Ms

[85] ab una no massa artística cúpula de fusta]
ab una cúpola de fusta Ms V
tingué un goig extraordinari] tingui un
goig al entrar Ms V

[86] lo venerable mossèn Claret] l arcabiscbe
Claret Ms

y éran los noys de famílies dels molts
emigrats] y los noys dels
molts emigrats Ms; y eran los
noys famílies dels molts emi-
grats V

d'Alacant y altres del mitjà d'Espanya]
d Alacant Ms

que no trèban en] que 'ls nega Ms

[87] homes] homens V I E

grave y ressonant] serio y resonant Ms

Ly6] Lion Ms

[88] per més que sia ... riurej per insignifiant y pueril que sia Ms; per mes que sia observació pueril é insignificant V

al sufert animal] al pobre animal d eix nom Ms

[89] sols ells] ells solament Ms

serveixen com d'escut] serveixen d escut Ms

[90] que en son odi als cristians ... y francesos] que no distingeixen als espanyols dels francesos en son odi als cristians Ms

ara dos anys hal ara fa dos anys Ms

[91]-[92] Bona estona abans d'arribar a Alger ... de Nostra Senyora d'Africa] Lo que 'ns feu mes impressió de lluny y de bona arribada era un temple que de primer no sabiam si era temple, castell o mezquita mes tot seguit en lo mapa conequerem que era la hermosa capella de Nostra Senyora d Africa Ms; Una de les coses que mes impressió fa à l'arribada à Alger es un temple que de sopte no se sab si es temple, castell o mezquita. Es la capella de Nostra Senyora de Africa V

riallera, com eixint de la vila com
sortint de la ciutat Ms V
y ficut mar endins, hont] desde hont Ms V

[93] Vist de prop lo santuari ... no acabat]
Vista de prop, encara que no
está acabada Ms; Vist de prop
lo Santuari, encara que no
acabat V

és d'estil àrabe modernisat, jugant un
gran paper en sa decoració] Es
un bonich temple en arabe mo-
dern, juganti un gran paper
Ms; Es un bonich temple d'es-
til àrabe modernisat, juganhi
un gran paper V

d'Alger] del Argel Ms

Entre altres faixes vistoses ... de la
barbacana] Entre altres faixas
me feu impressio la que volta l'
església sota la barbacana Ms;
... la que volta tota la ige-
lia á ran de la barbacana V

, moradencal] morada Ms

[94] A Nostra Senyora d'Africa, s'hi encomà-
nan los mariners, y l santuari]
Los mariners s hi encomanan y l
temple Ms

ab inscripcions] escritas Ms

de la Verge] de la Verge, com en (com
a V) Lourdes. Ms V

[95] Manca text Ms V

[96] Eixa nova congregació ... de predicar]
Eixa nova orde, fundada fa vint
anys al objecte de predicar Ms

- [97] Pòrtan un trajo] Tenen lo trajo Ms
la davantera] los devanters
Lo bon religiós me digué] Me digué Ms
al punt de sa missió] a sa missió Ms
- [98] Sols l'atravessa un petit ribet de calitja] sols l'atravessan petits ribets de calitja [seueixen ratlles poc legibles: ... fi- gueras de moro, ginestas que semblan (?) castanyers borts, en las hortas (?) rengles de adsavaras, fonolls, malvas, herbas de las que en Vich anomenam rampins] Ms; sols s'hi oviran lleugers vols de calitja V
- [99] La plana de Metitja ... lo petit Atles] La plana de Metitja esta determinada per l [espai en blanc] y á orient y per Petit Atlas Ms; La plana te al orient per cap-salera lo petit Atlas V
y abriga el port d'Alger] y abriga lo port d'Argel Ms
sols aquest lo bé] sol est be Ms
repartint-se] dividintse Ms
torrenteres, rechs] rierons y rechs Ms
- [100] de taronjes y llimones] de llimonas y taronjas Ms
verdèjan los camps ... enveja] hi ver- dejà per tot, ab un vert fort que donaria enveja Ms
si l vegessen] si ho vegessen Ms
allà on no hi ha plantes ... o herbey] sinó hi plantan dona sa verdissa ó son hervey Ms

[101] vessants] serrats V I E
enfilar-se] pujar Ms
s'hi veja traspuar] s en veja trans(s)-
puar Ms
que les vesteixen ... nues] que les
vesteixen hont lo blat les dixa
(deixa I) nues per por de les
fredorades del hivern V I

[102]-[104] Manca text Ms V

[105] cledes] cleda Ms
una corassa] corassa Ms
y-ls muscles] y los muscles Ms
del Sahara] de Sahara V I E
traspassar-la] traspassarlas Ms
entre-ls bous] entre uns quants bous Ms
que hi pasturan] que pasturan Ms
repenjat en son llarch bastó de pastor]
mitj sostingut ab son llarch
bastó de pastor Ms; repenjat
en son llarch bastó V

[106] entristeix y apaga] entristeix Ms
de son natural ardents] ardents Ms
lo tranvia y el ferrocarril] Lo tranvia,
lo ferrocarril Ms

[107] ni un llit, ni una cadira] ni llit, ni
cadira Ms
de gala] endiumenjats Ms

- a Alger] en Alger Ms
tots vestits] vestits Ms
- [108] Bé·ls anirian] Be li anirian Ms
s'estiman] s'estima Ms
bé·ls anirian] be li anirian Ms
terra enllà; ... tenen lo sient a punt] terra enllà en lo camp ó en la ciutat ó onsevulla que s'ensopegue Ms; terra enllà, en lo camp, en la ciutat y hontsevulla que s'ensopeguen V
- [109] Casi fa mitja centúria] 2 [espai en blanc] any[s] fa Ms
de cristians] dels cristians Ms
s'és abrigat sota] s'habrigat ab Ms
no fan pas gayres esforsos] no fan pas gayre Ms
del territori] del pais Ms
no important-li res al govern] no importantlos molt Ms
seguescan] segueixin V
- [110] estiguieren los conquistadors] estiguieren Ms; estiguieren'ls conquistadors V
que per ells és] que es per ells Ms
y de llavors los tractaren] y ls trac-taren desde llavors Ms
lligam sagrat] lligam Ms
sens posar-li] sense posarli Ms
que'l vent apaga] que l vent s'en porta Ms

[111] de Alger] d Argel Ms

que arrenca al cim ... de gran efecte]
que arranca damunt d una alta
escala es de gran efecte. Al
costat te la casa del Goberna-
dor també llegítima Ms

[112] 2 abril - A las cinch de la tarde
llevam àncores] 2 abril, a las
cinch de la tarde. -- Llevam
àncoras V I E

badia de Alger] baia (bahia V) d Al-
ger Ms V

de la fornal] del fornal Ms

sos raigs] sos ultims raigs Ms

no trigarà gayre] no trigaran Ms; no
trigarà gayre V

Les montanyes de Djebel Djurjura ... hi
blanqueja llisal Desde Alger s
oviran al S.E. las montanyas
Djebel Djurjura dominant totas
las del pais. La neu hi blan-
queja, unida y compacta Ms

en nostres Pirineus] en nostre Pirineu Ms

[113] en lo golf de Philippe-Ville, amplíssim
y fondo] en la ensenada de
Filipe-Ville (Philippe-Ville
V), amplíssima y fonda Ms V

[114] Mediterrani] Mediterrá Ms

[115] no s'allúnyan gayre dels ports y de les
vies ferrees] no s' allunyan
dels ports y vias ferreas Ms

[116] Rusicada] Buricada V I E

- antiga població] antigua (antiga V)
ciutat Ms V
- [117] alguns banchs] alguns banchs superiors Ms
sian aquestes] sian aqueixas Ms
- [118] trobi molt notable un que representa] me feu impressió un representant Ms
ab son mantell] ab son manto Ms
- [120] ilustrós] lluent Ms
d'un particular] de M. Espai en blanc Ms
dintre una gran gàbia ... per un àrabe criats dins una immensa gàbia de ferro per un arabe Ms
- [121] Son gech] Son Espai en blanc dihemli
gech, blau Ms; Sa especie de
gech V
se vèyan] se veja Ms
en zig-zag] Al ms. hi ha unes ratlles
dibuixades
groc, y del] groch. Del Ms
un gran pich al front] un gran pich al
mitx del front Ms; una gran
taca al front V
- [122] substituhint] suplantant Ms
Constantina ... petits bardissals] Constantina, formant petits
bardissals V
sens espurch] sense espurg Ms
- [123] Los aubons ... fan blanquejar] Los au-

- bons fan blanquejar [sense la
nota] Ms V
- marges] rostos Ms
- sa germana] sa parenta Ms
- [124] no hi abúndan gayre] no hi abunda massa
Ms; no hi abunda gayre V
més sortides ... més malicia] mes sor-
tidas Ms V
- [125] Algunes palmes, no gayres, nos recòrdan
Algunas palmas nos recordan Ms V
hont som] en que estam Ms
aquí] assí Ms V
- [126] la vila de El Arrouch ... del Sefir
la vila El-Harrouch, que es lo
bressol del sefir segons los
arabes Ms; manca tot el parà-
graf V
- [128] formada per la dita cordillera] que
forma eixa cordillera Ms
- [129] volta tota la ciutat] volta la ciutat Ms
esmadeixades] enmadeixades V I E
cinyell de plata] cinturó de plata Ms V
per reaparèixer] pera reaparèixer I E
- [130] d'altura, y per la única banda abordable]
d altura. Per la banda única
abordable Ms
- pels francesos] per los francesos Ms
- [131] cautiveri] cativeri Ms

[132] albornós moresch ... fortalesa] albornos o caputxo moresch del qual forma la capulla la antigua fortificació Ms; ...caputxó... V I E

[133] La ciutat ... se divideix] La ciutat se divideix Ms V
per sos arabeschs] per sos arabescos Ms

[134] Ni en Tànger] En Tanger Ms V
qui sàpiga que aquí hi ha] qui sépia que assí hi ha Ms; qui sàpiga que ací hi ha V
de l'Africa] de Africa Ms
més extesa] que mes hi floreix Ms
arriban] arribaran Ms

[135] Carrers hi ha enters] Carrers hi ha Ms
babutxes, sabatots] babutxas amplas que contribuiran a aixampliar los peus á esta rassa, sabatots Ms
llençades a mitj tallar] que jauen mitx talladas Ms
forada lo ros cuyro de bou] forada i cuyro i ros (lo ros V) cuyro de bou Ms V
vermellench] bermellós Ms

[136] d'alt, y encara li sobra] de altura y li sobre espay Ms
y aprenents] y sos aprenents Ms

[137] olors que vénen de nou] olors nous Ms
manyans, tabaqueries] manyans, fusters, tabaquerias Ms

- en seda y or] en seda y en or Ms
en les mànegues y butxaques dels vestits] en manegas y butxacas de vestit Ms
- [138] que's podrian] que se podrian Ms
la omple] la umple Ms
hi estan davant] s estant davant Ms
- [139] ab ses amples calses] ab son ample pantalon moresch blau Ms V
- [142] calsa moresca blava] pantalon moresch blau Ms V
lo seu vestit] son vestit Ms
estan pintades] está pintada Ms V
- [143] bastides] fetes Ms V
que sosté ... d'una tela negra] que's sosté (que se sosté I E) ab claus y lligams y la véritable tenda, que es una tela negra V I E
- [144] un gat que, fredaluch ... jeya] un gat que jeya Ms V
entrar sens perill a la tenda] entrar a la tenda sense por Ms V
- [145] que tenia-l gos] que li tenía Ms
(esmenat per una altra mà)
caps y caparrons] caps Ms
y xichs y grans acostar-se timidament ... a nostre collotje] y acostarse timidament á nostre collotje la maynada Ms V

[146] d'ulls negres flamejants] d'ulls negres
y flamejants V I E

[147] en bellesa, perfecció y fermesa] en be-
llesa, fortaleza y perfecció Ms;
en bellesa y perfecció V

[150] En les províncies] En las de la provin-
cia Ms

nia també, y se'l veu] nia també Ms
y adornar-los ... silueta] y adornarlos
ab sa aspadada silueta Ms V

[151] saules] gales V

[154] homes] homens E

Julius] Julios Ms

[155] com instants] com [un] instant Ms V
per mi] pera mi E

[157] encastellat ... en sa ignorància] encas-
tellat en sa ignorancia Ms V

NOTES

1. Títol i subtítol proposats per Verdaguer, segons Collell: «Mossen Jacinto [...] feu un aprofitat viatge que ell intitulà Recorts de la Costa d'Africa - Notes d'una cartera de viatge» (Carteig històrich, 151). En aquest cas mantinc les grafies d'una i viatge, usuals en Verdaguer (ed. "de una" i "viatje").
2. A la primera edició en revista hi ha una crida que remet a una nota a peu de pàgina amb el text següent: «Los articles que avuy comensam á publicar son simplement notas que nostre amich consignava al vol sobre'l paper, per no perdre la impressió fugitiva. Lo temor de que la modestia de Mossen Verdaguer condemnás al oblit, y potser á cosa pitjor, aquestas curiosas apuntacions, nos ha mogut á publicarlas en nostre Setmanari, copiadas de son mateix original escrit encara en llapis en molts indrets. Aquestas relacions de viatge sempre son importants y mes quan las fa, encara que sia sens cap pretensió literaria, un viatger com nostre estimat poeta. (N. de la R.)» ("La Veu del Montserrat", any VII, núm. 2, 12-I-1884, pàg. 16).
3. "... Montjuich que s' alga com una inmensa prora / navegant vers l'Orient"; Vicent W. Querol, «Patria.Fides.Amor», estr. VII, vv. 4-5 (dins Jochs Florals de Barcelona en MDCCCLXXII, Barcelona 1872, pàg. 132). Verdaguer posseïa un exemplar imprès d'aquest poema (BC, núm. reg. 5139).
4. apetitant: 'empettitint, fent més petit'. El DCVB exemplifica el terme amb una citació del vigatà Collell (I, 764b).
5. Al manuscrit, al dors del full de guarda inicial, hi ha un croquis de Verdaguer, a llapis, amb les siluetes i els noms dels turons esmentats --a més del Guinardó i Montcada-- i de les "veres montanyes": Montseny i Montserrat. Al peu hi ha, també autògrafo i a llapis, l'anotació següent: "Silueta de la serra del Tibidabo, presa en alta mar, davant la capella de la Verge del Port".

6. Aquest paràgraf presenta un sorprendent paral·lelisme --d'idees i d'imatges-- amb les estrofes inicials de l'oda «A Barcelona», presentada per Verdaguer als Jocs Florals de Barcelona de 1883 i publicada per l'Ajuntament d'aquesta ciutat pel juny d'aquell mateix any (veg. Epistolari, IV, carta 358). És probable que n'últimés la redacció durant aquest viatge pel Mediterrani (veg. Ramon Pinyol, Notes sobre la gènesi de l'oda "A Barcelona", «Anuari Verdaguer 1987», 35). Veg. també nota següent.
7. Dos anys abans, al discurs dels Jocs Florals de Barcelona, Verdaguer s'havia referit a aquesta muntanya amb imatges semblants: «Quan los mariners catalans tornan [...] á la anyorada terra de sos pares, avans que cap altra montanya, sobre les espatilles del Tibidabo y Montalegre, sobre' ls cent brassos del Montserrat [...] oviran, com si sortis á escomètrels, marendins, lo Montseny, cap-blanch com l'avi de la família, mes dret, magestuós, gegantí é inderrocable» (Jocs Florals de Barcelona [...] MDCCCLXXXI, Barcelona, Est. La Renaixensa, 1881, pàg. 26).
8. A més de Claudi López, segon marquès de Comillas, accompanyaven Verdaguer en aquest viatge Manuel Arnús i Fortuny --nebot del banquer i financer Evarist Arnús--, la seva germana Montserrat i el futur marit d'aquesta, Climent Miralles de Imperial. La marquesa, que es marejava fàcilment, no degué formar part de l'expedició (veg. En defensa pròpia, ed. "L'Avenç", pàg. 20, i Epistolari, IV, carta 338, nota 2). Manuel Arnús i Fortuny es casà amb Josefa Gayón Barrie, germana de la marquesa de Comillas. El padri d'aquest casament fou l'esmentat Climent Miralles, germanastre de les Gayón (veg. G. Wray McDonogh, Las buenas familias de Barcelona, Barcelona, Ed. Omega, 1989, pàg. 132). Verdaguer dedicà un exemplar del volum Excursions y viatges «Al S. D. Manuel Arnús, / mon distingit company y / collaborador artistich d'a- / questos Viatges» (BC, fons Verdaguer, sign. 10-III-39).
9. Himne marià de la litúrgia cristiana. Veg.

«L'aplech de Mongarre», § 11, i apèndix I, «La romeria espanyola», § 1.

10. Al manuscrit segueixen dues pàgines (ff. 3r-3v) amb les siluetes, dibuixades per Verdaguer, i els noms d'alguns punts de l'orografia costanera ("Yfach", "Mongó", "puig Campana"...) i la següent anotació: "Yfach es anomenat Gibraltaret el xich" (f. 3v). Així mateix, a l'encapçalament del f. 4r, precedint la represa de les anotacions manuscrites (veg. *infra*, § 11), hi ha l'apunt següent: "Las bocas per las quals se comunica la Mar Menor ab lo Mediterrá, s'anomenan Las Golas".

11. les Planes: ed. "Les Planes".

12. A la "Cansó de las ermitas", del volum Cansons de Montserrat (Vic, 1880), hi ha els següents versos (pàg. 28):

"¿Vostras abellas hont son voladas,
celdas desertas, rúscos sens mel?
hont s'en volaren vostras niadas,
nius d'oreneta penjats al cel?"

Tres anys més tard, en passar per la Tebai-
da i evocant els antics anacoretes de les
seves coves, Verdaguer reportarà aquests
mateixos versos (veg. Dietari d'un pelegrí
à Terra Santa, Barcelona, La Ilustració Ca-
talana, s.d. [1889], pàg. 41).

13. Puigcampana: el Puigcampana (alt. 1410 m.);
ms. i eds. "Puig Campana".

14. Aytana: pic Aitana (alt. 1558 m.).

15. Al manuscrit (ff. 5r-6r) segueixen croquis
i anotacions geogràfiques i topònimes
que l'autor reelaborà posteriorment (veg.
infra, §§ 17-20, i apèndix II, esborrany de
"Recorts de la costa d'Africa").

16. Veg. nota 8.

17. El text dels dos paràgrafs següents es
correspon amb el dels ff. 31-32 del manus-
crit, en castellà i d'una altra mà (proba-
blement l'esmentat Climent Miralles). Veg.,

a l'apèndix II, l'annex a l'esborrany de "Recorts...".

18. Es refereix al Misteri o Festa d'Elx, representació dramàtica assumptionista de la segona meitat del segle XV, amb additaments textuais i escenogràfics posteriors.
19. trepità: ed. "trepitja".
20. Vila Joyosa: la Vila Joiosa (Marina Baixa); ms. i ed. "Vilajoyosa".
21. San Pedro del Pinatar (Múrcia).
22. Grossa, illa de la costa murciana, situada davant mateix del Mar Menor.
23. Al manuscrit (f. 11v) hi ha la següent anotació, ratllada i de mà de Verdaguer: "Las Hormigas del cap de Palos se cree que son continuacion de la Costa". A sota, un croquis d'aquest punt de la costa murciana, amb indicacions toponímiques, que sembla dibuixat per una altra mà. Al f. 12r una altra anotació, que fa referència a la mateixa idea: "Lo mateix se pot dir dels Colombrets (així ls anomenan los valencians), puig l escandall acusa una llengua de terra o banch que d ells va á la costa." Veg., a propòsit d'aquests darrers illots, la nota i al cant II de L'Atlàntida.
24. Ms. (f. 12r), ratllat verticalment: "En Cabo Gata, hi ha una taca blanca, que dona á la punta de terra el nom de Punta de Vela Blanca. En l época del combat de Trafalgar, una esquadra inglesa, una nit de lluna la prengué per una vela verdadera y li feren deu o dotze disparos, mes á la matinada vegeren que era una roca".
25. El text dels dos paràgrafs següents es correspon amb el dels ff. 7r-11r del manuscrit, on es ressenyen dues llegendes d'aquests indrets intitulades, respectivament, "Roldan" i "Los Frailes". Totes dues són escrites en castellà i per una altra mà. La primera duu al final una signatura: "H. Genís", i la datació "Marzo 7/83". Veg. infra, annex a l'esborrany dels "Recorts".

26. serra Callosa: serra de Callosa (Baix Segura).
27. Veg. l'anotació "Roldan", a l'annex a l'esborrany del present text (apèndix II).
28. En una altra banda del manuscrit (f. 30v), Verdaguer anota: "Eix matí hem passat per davan del Cabezo de Roldan, que es pardallà de Cartagena".
29. Ms. (f. 30v): "Isla de las Palomas, vora Cartagena".
30. Ms. (f. 31r): croquis d'aquesta muntanya, precedit de l'anotació següent: "Avans de la Cuchillada de Roldan, se troben las penyas d Arabí". Veg., a propòsit, la nota 3 al cant II de L'Atlàntida.
31. Verdaguer havia fet diverses estades en aquesta ciutat andalusa, per raó dels seus viatges a Amèrica, els anys 1874-76. Veg. Epistolari, I, cartes 60-65, 70, 73-76 i 78-79; J. M. Solà i Camps, La ciutat de Cadis en la vida i l'obra de Verdaguer (treball inèdit).
32. mitja taronja: el DLC de Labèrnia duu l'entrada següent: "Mitjataronia. f. La cúpula de un edifici" (II, 222b). Verdaguer se serveix tot sovint d'aquest terme en les seves impressions de viatges (veg. "Europa", § 89, i passim).
33. cap Espartel: àrab Ra's Sbartel, molt a prop de Tànger, a l'extrem nord-occidental del Marroc.
34. "De juheus a Tánger n'hi ha bastants, com a Melilla, Tetuán y altres poblacions del imperi marroquí" (Collell, Dels meus recorts africans, 15).
35. «la primera visió marroquina que vaig tenir [a Tànger] fou la d'un santon o derviche, un homenàs barbut, ja vell [...]» (Collell, ibid., 6).
36. Al manuscrit segueix aquesta llarga anotació una pàgina (f. 15v) amb notes sobre

termes de la indumentària aràbiga, que Verdaguer degué aprofitar en descripcions de tipus humans del país (veg. infra, §§ 62-64, i apèndix II, esborrany de "Recorts...").

37. Verdaguer havia tingut ocasió de visitar aquesta joia de l'art aràbic andalús --com també l'Alcàsser de Sevilla i la Mesquita de Còrdova-- a l'època dels seus viatges atlàntics, durant una de les estades a la ciutat de Cadis (veg. Epistolari, I, cartes 75 i 76).
38. Per a alguns autors, els palau marroquins s'assemblen molt a l'Alhambra de Granada, sobretot en els minarets. Veg G. Le Bon, La civilisation des Arabes, pàg. 128.
39. Veg. nota anterior. Verdaguer posseïa un exemplar --BC, núm. reg. 7564-- de l'obra de Rafael Contreras Del arte árabe en España, manifestado en Granada, Sevilla y Córdoba... (Granada, Impr. de D. Indalecio Ventura, 1875).
40. Metàfora per expressar la decadència actual del país.
41. bajà: "baixà" o "paixà", funcionari àrab encarregat de l'administració d'una província.
42. Entre dolorosa i ruïna, al manuscrit (f. 18v) hi ha una anotació fora de context; veg. apèndix II, esborrany de "Recorts...".
43. Observi's la insistència de Verdaguer a presentar un país decadent (veg. nota 40).
44. nius: entre aquest mot i el següent hi ha dues pàgines al manuscrit (ff. 19v-20r); una conté anotacions sobre Gibraltar (veg. apèndix II, esborrany de "Recorts..."), i l'altra és en blanc.
45. A partir d'aquí, fins al paràgraf 75, transcriu directament el manuscrit i en comentari en nota els aspectes formals més rellevants.

46. Per a Collell "una escola de pàrvuls moros [és] un quadro infantil lo més típic que darse puga" (Dels meus recorts africans, 18).
47. Coran: ms. "Corant".
48. interminable: afegit, damunt, "adormidora".
49. ng: ms. "ne".
50. fanatisan-los: segueix, ratllat, "los detingué".
51. acabat: var. ant. "acabadas".
52. L'esmentat Le Bon sosté unes idees similars a La civilisation des Arabes, pàg. 315.
53. mitjansera: 'mitjana, no destacable'.
54. sandàlias: ms. "saldalias".
55. no impedeixen que: var. ant. "no bastan perqué".
56. ven de l'interior: var. ant. "simoun".
57. tot sovint: sembla afegit, en lletra més petita.
58. Verdaguer esmenta el pintor de Reus a l'oda «A Barcelona»: "y pasta en sa paleta Fortuny la llum del sol" (estr. 26a, vers 4).
59. sastres: afegit damunt.
60. Així descriví Collell, uns anys després, el colorit del mercat de Tànger: «Pictòricament no hi ha res mes bonich que una reunió de moros, sian del camp, sian ciutadans. Els colors y'l tall de ses vestidures, l'aire desenfadat y natural de sos moviments y la expressió de ses cares, tot forma un conjunt que no es estrany que després de la nostra guerra del 1860, una sèrie de pintors que podriam anomenar fortunyistes, produhissen un verdader museu de pintura marroquina» (Dels meus recorts africans, 13).

61. gilava: mot propi de l'àrab marroquí. No recollit a cap diccionari català consultat. Coromines en fa esment al DCELC (s.v. chilaba), i en dóna documentació castellana posterior (1886 i 1889). Veg. l'observació fonètica de Verdaguer a propòsit d'aquest mot a l'apèndix II, esborrany de "Recorts de la costa d'Africa", f. 15v.
62. guiscú: "cadascú"; veg. «L'aplech de Montgarre», nota 40.
63. gilava: veg. nota 61.
64. albornoz: "barnús". Subratllat al ms.
65. caftan: subratllat al ms. i en cursiva a l'edició. "Caftà" (DGCL) i "caftan" (DMCL).
66. apar: ms. "apart".
67. Aquest paràgraf i els dos que el precedeixen es corresponen amb les anotacions sobre termes d'indumentària aràbiga del f. 15v del manuscrit (veg. apèndix II, esborrany de "Recorts de la costa d'Africa").
68. Alguns: var. ant. "Los".
69. quan van de gala: afegit damunt.
70. bermella: afegit damunt.
71. tort: afegit damunt.
72. d'escata verdosa: var. ant. "verdosa".
73. muezin: "muetzi", musulmà que del minaret estant crida l'hora de pregat. De l'àrab mu'áddin, mat. sign., a través del francès muezzin (DECLO, s.v. almuédano).
74. d'aquell: observi's el distanciamet geogràfico-temporal que comporta el deictic emprat, tot i que semblen anotacions escrites in situ per l'autor.
75. José Lerchundi (1836-96), missioner franciscà basc, autor de diversos estudis aràbics. La Santa Seu el nomenà prefecte apostòlic del Marroc. De la consideració i el

prestigi que hi tenia, en són bon testimoni aquestes ratlles de Collell, que tingué ocasió de tractar-lo l'any 1891 i per a qui "sols per coneixer aqueix frare, se podia fer lo viatge a Tánger": «era'l més autèntich representant d'Espanya, era mes que un cònsul, més que un diplomàtic oficial [...] A ell se deuen los establiments de cultura y de sanitat més ben montats que hi havia aleshores a Tánger. Un hospital y un dispensari oberts a tothom, li donaren una popularitat entre'ls moros que parlavan del Padre José ab tanta o més veneració que'ls meteixos espanyols [...] Fins lo meteix Sultán lo respectava y'l consultava com si fos un de son consell» (Dels meus recorts africans, 7 i 19-21). Veg. també un article elogios --anònim-- sobre aquest missioner a «Museo Balear», V (1888), 355-358.

76. realme: "reiālme", regne. Forma arcaica (DCVB, IX, 312a). Veg., però, DECLC, VII, 215, s.v. rei.
77. sinó per anar ... embaixada marroquina: afegit a part (f. 27r), amb una crida de remissió interna.
78. S'anava a embarcar: var. ant. "S embarca".
79. per: afegit damunt.
80. vint mil duros: segueix, ratllat, "y per òltim, li demanava".
81. fer desapareixe: var. ant. "castigar".
82. ahont lo fret, la fam: var. ant. "ahont morirà de fret, de fam".
83. Veg. nota 75.
84. Segueixen, al manuscrit, dues pàgines (ff. 30v-31r) d'anotacions geogràfiques (veg. apèndix II, esborrany de "Recorts..."), tres més (ff. 31r-32r) d'una altra mà i en castellà, i divuit pàgines (ff. 32v-42v) de notes sobre Mallorca, incorporades, en apèndix, a la present edició (veg. apèndix I, «Mallorca»).

85. El manuscrit presenta dues redaccions dels paràgrafs inicials d'aquesta part. Per a les variants textuales he tingut en compte tan sols la segona (ff. 69v-72v), que amplia i millora substancialment la primera (f. 45r), inclosa en apèndix a la present edició.
86. Observi's el lapse de temps --tres setmanes-- entre la darrera anotació i la present (veg. estudi introd., cap. VII, ap. 5).
87. casbah (àrab gasba): "alcassaba", castell fortificat (DCVB, I, 453b). Amb aquest terme --i amb aquesta grafia-- els francesos designaven el barri antic d'Alger (GEC, IV, 534c). Ed. "Kasba".
88. Veg. nota anterior.
89. muden: "muetzi"; veg. nota 73.
90. tuoí: ed. "duoi".
91. che: ed. "que".
92. «En quines platges salvatges, més enllà de quins mars es cull una flor de nom tan bàbar, que no conegui les beneïdes llindes dels teus temples benignes?» Estrofa 9a del poema "Il nome di Maria", cinquè dels Inni sacri (1815), d'Alessandro Manzoni.
93. Veg. supra, § 31.
94. doctrinayre: "doctrinador", ensenyador de la doctrina (DCVB); cast. catequista.
95. Sant Antoni Maria Claret (1807-70), canonitzat l'any 1950.
96. Veg. nota següent.
97. "Una gran part dels estrangers i dels naturalitzats [a Algèria] eren procedents de la península ibèrica, dels quals aproximadament un 30 % eren del País Valencià (especialment procedents de les comarques meridionals: l'Alacantí, el Baix Vinalopó, la Marina) i un 20 % de les Illes (dos terços dels quals menorquins)" (GEC, vol. I, pàg.

586, s.v. Algèria).

98. bourricots (fr.): ase de raça petita; més específicament, un tipus d'ase algerí. La forma catalana corresponent no figura a cap dels repertoris lexicogràfics consultats. Ed. "burricots".
99. berranis (àrab barrani): "forani, foraster"; cast. albarrán (DCELC, s.v.). Mot no documentat en català.
100. kabilas: "cables", habitants de la regió de Cabilia, al nord-est d'Algèria, on han perdurat de forma més pura la llengua i els costums berbers.
101. Sayda: àrab Saïda. En la matança del 10 de juny de 1881 va morir, a mans dels àrabs rebels, un centenar de colons espanyols que treballaven als camps d'espart dels altiplans del Tell.
102. Vint anys després, Gabriel Alomar intitulà "Notre Dame d'Afrique" unes reflexions sobre aquell país (Un poble que s'mor, Barcelona, "L'Aveng", 1904, pàgs. 67-74).
103. Al poema VII de la secció «Li Cantico», intitulat "Pèr Nostro-Damo d'Africa". Cito per l'exemplar de Verdaguer (BC, núm. reg. 8052): F. Mistral, Lis isclo d'or (Avignon, J. Roumanille, 1876), pàg. 484.
104. "Dolça reina de les ànimes, somriu al poble d'Ismael, al musulmà ombrívol, al moro, al barbaresc, i estén les mans cap a l'Africa, que l'Africa, al seu torn, t'anomena Nostra Senyora!"
105. Blida: àrab Boulaïda. Any després, serà encara una excursió obligada per als turistes: "Il ne faudra pas négliger d'aller voir Blida, la ville des orangers et des roses" (De Bonneval, L'Algérie touristique, pàg. 20).
106. Metitja: àrab Mitidia. És una plana prelitoral d'una vintena de quilòmetres.
107. Entre sobre un i quadre bonich, al manus-

- crit, hi ha una anotació fora de lloc (veg. apèndix II, esborrany de "Recorts...").
108. verder: "aplec de plantes verdes; molta verdor d'herba o de fullatge" (DCVB, X, 729b, amb una citació del vigatà Collell).
109. que les: ms. i eds. "que l".
110. les deixaria nues: ms. (f. 47v) "no s hi dona per les fredoradas de ivern", ratllat per Verdaguer.
111. "el àrabe y el berberisco son igualmente ineptos para adaptarse al modo de pensar, vivir y sentir de los Europeos [...] carecen de las necesidades artificiales que ha creado nuestra civilización, y se niegan á adoptarlas" (G. Le Bon, La civilisation des Arabes, 124).
112. sient: 'seient'. Veg. DECLC, VII, 890b, i "Excursió a l'Alt Pallars", nota 161.
113. G. Le Bon enumera els factors de la decadència aràbiga a l'obra suara esmentada. El traductor, però, opina diversament (pàgs. 208-209).
114. França ocupà, pel juny de 1830, la ciutat d'Alger. El 1848, Algèria fou declarada territori francès i foren creats els departaments d'Alger, Orà i Constantina.
115. Veg., per a aquesta mateixa idea, els versos italians del paràgraf 80.
116. Al manuscrit segueixen tres pàgines en blanc, llevat d'una breu anotació (f. 50v) fora de context (veg. apèndix II, esborrany de "Recorts...").
117. cap de Set Puntes: àrab Ra's Bougaroun.
118. Alt. 1090 m.
119. Philippeville: àrab Skikda; veg. nota 121.
120. kabilas: veg. nota 100.
121. Ciutat fundada pels romans amb el nom de

Rusicada l'any 45 a.C. Colònia francesa de 1838 a 1962, fou coneguda primer com a Port-de-France. El 1848 rebé el nom de Philippeville en honor de Louis-Philippe, aleshores regnant a França.

122. Construït al segle II d.C., amb capacitat per a més de 5000 espectadors.
123. Trobem la mateixa idea a les darreres estrofes del poema "Los dos campanars", els primers esborranyos del qual són de 1879-80. Per al tema de les ruïnes veg. R. Torrents, Contribució a l'estudi de la gènesi de "Canigó", de Verdaguer, "Anuari Verdaguer 1987", 71-72 i 77-84.
124. kabilas: veg. nota 100.
125. en 1838: ms. i eds. "en 1828". Sembla un error de l'autor, atès que Algèria no fou colonitzada fins al 1830 (veg. nota 114).
126. François de Négrier, general i diputat francès, mort a París durant la revolució de 1848.
127. Arab Koustantina: és un dels tres departaments en què els francesos dividiren administrativament Algèria (veg. nota 114).
128. bufes: veg. apèndix I, «Mallorca», nota 61.
129. Antiga Cirta, capital dels reis númides, fou conquerida pels romans. Arrasada al principi del segle IV, fou reconstruïda per ordre de Constantí. Conquerida més tard per àrabs i turcs, el 1837 passà a domini francès.
130. 40 kms.: ms. i eds. "40 hores". Sembla un lapsus de Verdaguer, atès que la distància que separa aquestes dues poblacions és, efectivament, d'uns quaranta quilòmetres.
131. espourch: "esporga" o "esporgada". Derivat postverbal no enregistrat per cap dels reculls lexicogràfics consultats.
132. aubons: "albons", espigues de les porras-ses. Mat viu, sobretot, a les Illes, on es

pronuncia tal com l'escriu Verdaguer (DECLC, I, 155b). Recordem que el poeta havia visitat Mallorca pocs dies abans.

133. "Any d'albons, any de cavallons" (DCVB, I, 437b, s.v. albó).
134. Veg. nota 132.
135. El Arrouch: població d'uns 4.000 hab., entre Philippeville i Constantina. Ed. "El-Harrouch".
136. Rumel: àrab Nadi Rummel.
137. Trobarem la mateixa comparació a "Pallars", § 90.
138. "Constantine [...] est une véritable forteresse naturelle" (De Bonneval, L'Algérie touristique, 24).
139. "los Arabes hallaron una resistencia temaz en la reina Kahina, la cual [...] formó una liga contra ellos, logrando [...] ponerlos en fuga y apoderarse de toda el Africa septentrional" (G. Le Bon, La civilisation des Arabes, 121).
140. casbah: ed. "Kasba"; veg. nota 87.
141. caputxo: caputxa de frare o de dona (DCVB, II, 992a).
142. «La parte árabe, sucia y laberíntica, es como todas las las ciudades árabes; [...] la parte europea es ancha, higiénica y de excelente aspecto, con buenos comercios y elegantes edificios» (O. de Buén, De Kristiania á Tuggurt, Madrid 1887, pàg. 293).
143. minvar: ambó o setial d'una mesquita. De l'àrab minbar, mat. sign. (DCELC, s.v. almimbar).
144. pots: llegiu "posts".
145. jueuha: "jueva". Veg. les observacions de Coromines a aquesta forma femenina (DECLC, IV, 915a).

146. albornós: "barnús". El DCVB enregistra el terme com a variant formal d'albernús, mat. sign. Veg. supra, § 64.
147. spais: "españí", antic soldat de cavalleria algeriana al servei de França. Mot persa que, a través del turc, passà a l'àrab d'Algèria i al francès en la forma spahi; cast. españí (DCELC, s.v. cipayo).
148. suavo: "zuau", antic soldat d'infanteria algeriana d'uniforme molt vistós.
149. jueuha: veg. nota 145.
150. aduar: conjunt de tendes de campanya on viuen els beduïns i altres tribus nòmades. De l'àrab dawwār, mat. sign., que es confon, segons Coromines, amb 'adwār, plural de dār 'pati circular, habitatge, casa' (DECCLC, I, 55b).
151. pernils: subratllat al ms. i en cursiva a les eds. Sobre la procedència forània del mot, veg. G. Colom, «Jamón y pernil», dins El español y el catalán, juntos y en contraste (Barcelona, Ariel, 1989), 135-157.
152. nédes: 'nétes'. Forma habitual en Verdaguer (veg. Epistolari, X, 116), no enregistrada al DCVB ni al DECCLC.
153. collotje: "conversa indiscreta (Empordà, Plana de Vic)" (DCVB, s.v. collotge). Per a Coromines, és una alteració de la forma culta colloqui, "usual en el B. Emp[ordà]" (DECCLC, II, 835b). Aquest lexicògraf no accepta la forma collotge, proposada "per barcelonins erudits que volien [...] fer-ne un substitut «castís» de colloqui " (ibid.). Verdaguer torna a usar el terme a les anotacions d'"A vol d'aucell" (§ 116 de la meva edició).
154. novenca: 'nova, no usada'. Mot viu a Mollerata i a la Plana de Vic (DCVB, VII, 801b).
155. jueuhes: "jueves". Veg. nota 145.
156. casbah: ed. "kasba"; veg. nota 87.

157. coll-llarg: "que té el coll llarg" (DCVB, III, 300b).
158. fanassa: nom genèric de les diferents herbes que es donen al bestiar per menjar (al-fals, fenc, trepadella...); veg. DCVB, V, 793b, s.v. fanassa.
159. Feia poc que Verdaguer havia passat unes setmanes en aquesta regió d'Espanya, acompanyant el marquès de Comillas a la seva finca de Las Cabezas, prop de Navalmoral de la Mata (Cáceres). Veg. Epistolari, III, cartes 322 i 323; veg., també, les anotacions verdaguerianes d'aquest sojorn extremeny (apèndix II, «Extremadura»).
160. Hamma té fonts termals a una temperatura de 35 graus centigrads.
161. thym: "farigola" (DCVB, s.v. tim); timó.
162. Afirmació més aviat retòrica, ja que Verdaguer té, al moment d'escriure aquestes notes, trenta-vuit anys. Un any després, en el curs del seu viatge per Europa, fa una consideració semblant (veg. "Europa", § 50). L'autor, tanmateix, havia estat molt malalt, de ben jove, i alguns poemes seus contenen reflexions sobre la pròpia mort. És significativa, en aquest sentit, la poesia "Sortint de Cádiz", composta el 1876 i inclosa dins Idilis y cantos místicos. Veg., per a aquesta qüestió, el recent assaig de J. Miracle, «Verdaguer i el desig de morir», Estudis sobre Jacint Verdaguer (Montserrat, 1989), pàgs. 175-190.
163. Veg. nota 37.
164. estre: "estímul ardorós que inflama els poetes i artistes inspirats" (DCVB i DECLC, s.v.). Ambdós diccionaris, però, documenten el terme a partir d'una citació de Costa i Llobera de 1906.
165. Encara que, en un altre punt, discrepi de Le Bon en les causes de la decadència dels àrabs, el traductor al castellà de La civilisation des Arabes parla, en una acotació,

d'"el profundo fanatismo que carcome y gangrena el Oriente" (*ibid.*, 216).

166. Amb una imatge semblant es clou també el Dietari d'un pelegrí à Terra Santa (Barcelona, La Ilustració Catalana, s.d. [1889], pàg. 211).

4. «A VOL D'AUCELL»

Text base: manuscrit (Villa Joana) [=Ms]

Variants: "La Veu del Montserrat" [=V]

"La Ilustració Catalana" [=I]

Excursions y viatges [=E]

A VOL D'AUCELL

Apuntacions d'un viatge al centre y nort d'Europa¹

[f. 1v]

[i] Sortint de Lion, 13 maig 1884

A la una de la nit entràrem en eixa immensa ciutat² després d'haver travessat a les fosques la³ terra del sol, la bella Provença, a l' hora en què dormian en la fosca pineda les ardentes cigales, sos rossinyols en lo frescal de les riberes y sos trovadors, en viles y ciutats germanes de les nostres, acabaven lo somni dels trovadors antichs, que despertaren l'Europa adormida al so dolcissim de ses arpes.⁴

[2] Las voras del Rôse⁵ estàvan⁶ magnificament il·luminadas per la lluna de maig, que mirava⁷ sa cara descolorida dintre sas ayguas, ajudant-nos a veure també la ciutat de Lion, que s' acabava d'adormir. Poca cosa hem

pogut contemplar d'ella nosaltres,⁸ a la misteriosa y blanquinosa claror⁹ de la lluna, y a la groguenca, descolorida y no gayre poètica dels llums de gas,¹⁰ que s'anàvan apagant com ulls somiosos,¹¹ que s'acloquen cansats de vetllar. [3] Bé solem dir que qui se'n va al llit tart no-s lleva d' hora, mes nosaltres¹² nos¹³ llevarem abans que'l sol, y això fou la causa de que no vegéssem de Lyon gayre més de lo que-s pot veure a les fosques. Vegérem, no obstant, encara que un sol moment, lo riu verdós y ample deixar-se anar plana avall, segur de fer sa tasca, movent o ajudant a moure 40.000 telers de seda, que, de lo que filan, podrían fer un sudari cada any per la ciutat entera. [4] A la vista del Rhôsa¹⁴ y de Lyon, que-s desvetlla¹⁵ a l' hora de l'alva, involuntàriament ve a la imaginació la idea del cuch de seda, que fila y s'amortalla en sa mateixa fusada, en la tardor, per sortir novella y somiadora crisàlida en primavera.

[5] En la plassa major, Bellecour,¹⁶ sencills¹⁷ y escayguts jardins corónan una superba estàtua eqüestre de Lluís XIV. Corona la ciutat una grandiosa catedral de quatre

torres, que s'està acabant, dedicada a sa patrona,¹⁸ Nostre Senyora de Fourbieres,¹⁹ [f. 2v] en la / montanya d'aqueix nom, a la qual està recolzada la ciutat, que creix vora amunt y avall del Ròse en la estesa plana, prenent y regatejant lo lloc als blats, a las vinyas y boscúries. [6] De tant en tant s'ovira en aquell bosch de casas una església, que s'adressa y s'esforsa en alsar²⁰ lo seu campanar per damunt las negras xemeneyas de vapor, que també s'aixécan, qui pot més, cap²¹ als núbols, que acòstan a la terra ab sas glopadas de fum. Quan la Fransa torne a unir en una²² eixes dues forses que's preté separar --la església y la fàbrica--, tornarà a ser lo que era en millors temps.²³

[7] Lo parch²⁴ Tête d'or, que està a la banda de solixent, seguint lo Ròse llarga estona, és ple d'alts y ombrívols arbres. Entre ells torrèjan gallarts abets, los cedres de nostres montanyes, que la incúria espanyola deixa perdre en nostres Pirineus, que, fa doscents anys, materialment n'anàvan vestits.²⁵

[8] La posició de Lion és envejable: es-

tà a la mateixa porta de dues nacions, Suïza e Itàlia,²⁶ tan a prop del Mediterrà com París de l'Atlàtic, entremitj de dos rius, un d'ells lo major de la Fransa, que li serveix de camí;²⁷ a²⁸ un costat té la mar, que espera sos productes, que²⁹ escampa per les quatre parts del món;³⁰ y, per l'altre, els Alpes alterosos, que³¹ li envian lo tresor inestimable³² de ses aygües.³³

[f. 3v] [9] Lo Ròse, que ns havia guiat estona avans d'arribar a Lion, fou lo camí que seguirem al sortir-ne.³⁴ Un riu sempre és un bon company de viatge, y més si és, com aqueix, planer, abundós, assossegat, entretingut y treballador al mateix temps. Aquí lo Ròse, que s'acosta a la gran sepultura del mar, és imatge de la vellesa calmosa y reposada. [10] Més amunt, quan s'acosta a son el[e]vat y boyrés³⁵ bressol, és tot un altre: joguinós, entremaiat, esbojarrat,³⁶ saltador; com als infants li agrada moure bruyt, remoure las pedras del fons, vinclar³⁷ las canyas, esbrancar los arbres³⁸ de la vora, y després, afadigat,^{38bis} ajaure's a dormir en un estany, y allí³⁹ recobrar las forses per tornar als salts, cor-

regudas, despenjaments y entremaliaduras infantils.⁴⁰ [11] Los ampies camps de vora el Ròse⁴¹ tan haviat tenen la verdor clara del segle⁴² que va a espigar, com la bermellor apagada de la trapadella, la més declarada o moradenc de fe o fench, y, a claps a claps, la encesa de las rosellas, que, per cert, no abúndan tant com en nostra terra, preferint, sens dupte, lo pahis a hont floreixen sas germanas, las barretinas, que començó d'anyorar.

[12] Las flors grogas de la mengívola xicoyra, humils com són y sens ofendre's de que ningú se n'adone,⁴³ estan devotament giradas de cara al sol, que puja per un cel [f. 4v] serè y sens una boyra, mes palsós y tèrbol, com un riu en temps de pluja. Així, en aquella mateixa hora, los ulls dels infants se desclúcan per mirar al cel y el cor de la gent cristiana⁴⁴ se desclou⁴⁵ per enviar al señor lo tendra "A Déu m'encoman",⁴⁶ antiga y celestial primícia de las oracions del dia.

[13] En Valbonne se'ns presenta de sobte, y per primera volta,⁴⁷ la blanca aparició dels Alps, altívols, magestuosos y, per mara-

vella, assoleyats. Com la calitja no-nos els deixa percebre bé, la fantasia, que tot ho pinta a sa manera, acabant los quadros com bé li plau,⁴⁸ y l'amor, amich de comparacions, me'ls fan semblar una altra montanya de Montserrat,⁴⁹ vista de lluny,⁵⁰ crescuda, aguantada y encaputxada ab un llençol de neu.

[14] Los pobles francesos del departament d'Ain,⁵¹ més vèhins d'aqueixas altas muntanyes del Jura, van prenent fesomia suïza. Lo de Rossillon⁵² ocupa, a esquerra del Rôse, una reduïda y hermosa vall entre altas serras, cobertas de plansons y rebolleda de roure. En mitx del poble hi ha las ruïnes d'un castell, que serveixen abuy de pedestal a una bonica imatge de la Verge de las Gràcias, que sembla demanar-ne al cel a favor dels paisants y dels⁵³ viatgers. Abans d'arribar-hi hem trobat dos petits estanys, y, part damunt del poble,⁵⁴ un altre, aclofat[s]⁵⁵ tots tres en lo pregon⁵⁶ de la vall, a l'ombra de les muntanyes.

[f. 5v] [15] A prop de Bellegarde (Ain)⁵⁷ lo paisatge aumenta en bellesa extraordinària-

ment. La Ròse negreja, baix, al fons de son negre llit,⁵⁸ entre dues montanyas de verdor, trencadas per rocas espadadas y plorosas, per còrrechs, que, com canals mitjanseras, envian al gran riu l'argentós caudal de serras més llunyanas, per prats⁵⁹ a hont se veuhen remintolar blanquinosos fils d'aygua; y, pertot, l'obra de l'home: la carretera, lo conreu, la masia, lo molí, la roda, adés inventada, transmissora de la forsa dels salts d'aygua, armonisant-se ab la obra de Déu.

[16] La entrada de Suïza està defensada per un bonich castell de pedra picada, penjat en un rost de muntanya, com la hermita de sant Jaume de Montserrat. Des de allí uns quants homes, a colps de pedras, poden aturar un exèrcit.

[17] Part damunt la vall s'aixampla,⁶⁰ fent-se enllà las muntanyas a una y altra banda com per fer lloch al Léman,⁶¹ lo rey dels estanys, y a la bella⁶² capital de Suïza, que ha nascut com una flor a la dolsa regor de ses onades.⁶³

[18] Ginebra, 14 maig⁶⁴

[f. 6v] La posició de Ginebra és encantadora y no se sembla a cap altra:⁶⁵ indolentment recollida al repeu de la montanya Salève, s'enmira-lla en lo inmens estany que, en forma de mitja lluna, llueix a sos peus, com una hermosa⁶⁶ obrera, que, cansada de treballar, se acaba d'asseure en aquella vora, sembrada de palaus y casas de plaher, y blancas vilas,⁶⁷ d'a hont, com alats missatgers, li vénen matí y tarde ayrosos vaporets y veleres barques, gabines d'aqueixa singular y reduïda mar dels Alpes.⁶⁸ [19] Lo Rhône, cansat de reposar en l'ample llit del Léman, a hont s'ha despullat de la sorra y llim, y de la fredor de les montanyes, com per entretenir-la torna a empender la correguda costa avall, esmunyint-se l'est entre sos peus de marbre.

[20] En la cua de l'estany, a hont, ja entrant en la ciutat, s'estreny, camina, deixant tot seguit lo caminar pel corre, com per

tornar-se riu, hi ha dos hermosos ponts: lo de Monblanch y [lo] de Vergues, y, entre ells, una illeta a hont verdèjan pollanques, xiprers y quatre o cinc olms o tellis centenaris, a l'ombra dels quals negreja una⁶⁹ estàtua de bronz de Rousseau.⁷⁰ [21] Aquella magnífica estàtua, tan bellament situada, i que tristes idees fa venir a la memòria⁷¹ de qui ab⁷² cor cristià pense ab lo passat y ab l'esdevenir d'aquell poble, en lo cor del qual l'autor de l'Emili⁷³ ha replantat lo dupte que en mitx segle 16⁷⁴ hi sembrà Calvino!⁷⁵ Mes, com l'arbre dóna'l fruyt segons l'empelt, abuy amarguèjan com fel las doctrinas y males lie-vors⁷⁶ que / de Ginebra bàixan a malejar, embolicar y dividir⁷⁷ los pobles d'Europa.⁷⁸

[f. 7v] [22] ¡Ombra benèfica y amorosa de sant Francisco⁷⁹ de Sales,⁸⁰ encara t'he trobada en eixa infortunada ciutat, teatre de tes victòries sobre'l protestantisme, vessant la mel de ta paraula y lo dolcissim nèctar de los escrits en alguna ànima pura y arraconada, ver lliri entre espines que resta del místich planter que tu hi deixares!⁸¹

[23] De la llibertat que hi regna, tan

simpàtica a la joventut incauta, sols ne dare una mostra,⁸² coneguda per cert, mes encara no prou. Fa uns quants anys hi havia en Ginebra un núcleo de catòlichs que feya nosa als protestants, y aqueixos determinaren desfer-se'n. [24] Entregaren sas esglésias a la nova secta, los catòlichs vells,⁸³ que són los protestants nous, y ls catòlichs veritables,⁸⁴ llansats de sos propis temples per un govern despòtic y tirà, en l'hora menos pensada, se trobaren al carrer.⁸⁵ No faltà algun traydor (quan se tracta de diners may falta un Judas) que tornàs vendre⁸⁶ a Jesucrist y entregàs sa Església santa a sos hipòcritas y més crueis enemichs. [25] Los catòlichs han fet o comprat altres temples, segons llurs recursos, y ls⁸⁷ temples robats y dedicats a la nova secta estan deserts.⁸⁸ No vull deixar de notar,⁸⁹ no perquè ho prenga per bon auguri, sinó per ser agradable cullir una flor entre tantes espines,⁹⁰ que la casa del carrer dels Canonges a hont habità Calvino abuy pertany a les germanes de la Caritat, filles de s. Vicens de Paül.⁹¹

[26] La ciutat és de bon aspecte; sos

carrers estan⁹² ben empedrats, sas cases són espayoses y ben construïdes, encara que hi ha algun descuyt que no-s toleraria en Barcelona, a hont tot se tolera. Bella és Ginebra, mes lo estany Léman, que té a sos peus, m'agrada més encara. De gustos, si no és veritat, com diuen nostres pagesos, que [no] n'hi ha res escrit,⁹³ cada hu té'l seu. Jo, francament, trobo més bonich que la superba reyna de Suïza lo gran espill hont s'enmiralla.

[f. 8v] [27] Recant-me, no obstant, sortir-ne tan de pressa, l'endemà, a les vuyt del matí, nos enbarcam en lo vaporet Helvetie⁹⁴ cap al N.E. de l'estany, que forma'l fons d'eixa gran plana, que està penjada, com nostra bella Cerdanya, entre montanyes que me la recòrdan cada punt,⁹⁵ a pesar de ser la plana⁹⁶ més gran, la vall inmensament més ampla, y de dir-se las dues serrelades que la enclouen⁹⁷ y sostenen lo Jura y los Alpes.

[28] ¡Oh, Catalunya estimada,⁹⁸ com me persegueix ta hermosa imatge pertot arreu, y com les montanyes més altes d'Europa me fan⁹⁹ pensar ab las tevas, y com las primeres belle-

ses de la creació me fan anyorar y estimar tes
inestimables belleses! ¡O, Montserrat! ¡Oh,
Pirineus, Monseny y¹⁰⁰ Canigó! [29] Jo us
veig passar, l'un darrera l'altre,¹⁰¹ davant
mos ulls que ploraran d'anyorament, y vostre
dols recort s'uneix a la calitja per distrau-
re'm de la enlluernadora vista del Jungfrau,
vestit de glas, y del Monblanch, coronat de
neus eternes, que aguayta per damunt de totes
les serres vehines, com un pastor que vetlla
[f. 9r] son blanch / remat, que blanqueja entre la
boyra.¹⁰²

[f. 9v] [30]¹⁰³ Las rodas del vapor esquivan los
cisnes y tirons salvatges, que's rabèjan en
l'estany, ensemps que hi esbòrran limatg[e]
d'eixes grans montanyes, que, des del march
blavós del cel, en elles se traspinta. Imita-
dora de les orenetes d'estany, alguna barca
obre ses blanques ales en la ribera, y, ba-
tent-les amorosament al bés de l'aire gelat,
vola y aleteja¹⁰⁴ com una papallona als raigs
del sol.

[31] Davant Rolle, bonich y reduït poble
catòlic a hont tocam, hi ha una agraciada

illeta feta jardi y dominada per un monolit¹⁰⁵
en forma de prisma, dedicat a Laharpe, promoto-
r de l'independència vaudoise.¹⁰⁶

[32] Desembarcam en Lausanne, ciutat penjada sobre l'estany, mal asseguda en tres turonets,¹⁰⁷ als quals¹⁰⁸ se puja per un camí de ferro funicular, que trau la forsa d'un salt d'aygua. La joya de la ciutat és la seu, una de les millors de la Suïza, que té la forma d'una creu llatina. Fou fundada en l'any 1000; reconstruïda en lo segle 12, fou consagrada per lo papa Gregori X, en presència de l'emperador Robert d'Habsburg,¹⁰⁹ y fins a la calamitosa època de Calvino fou sede episcopal.

[33] En Romont¹¹⁰ se veuen dues torres antigues y rodones, com fetes al torn, prop d'una església gòtica.

[f. 10v] [34] Les muntanyes s'abàixan, y la catifa de verdor de la vall puja suauament a estendre's sobre les comelles y turons coberts d'abets d'un vert negrós, que contrasta ab lo vert clar dels teys,¹¹¹ verns y freixes. Las

pomeres, pruners y demés¹¹² arbres fruyters estan en l'esplet de llur florida, com en Catalunya fa un mes. En los jardins dels chateaux¹¹³ y de les viles¹¹⁴ veig plantes y arbres desconeguts per mi, de flors blanques, bermelles y de mil colors. [35] Los violers riuhen en les torratxes dels finestrals o en¹¹⁵ petits vergers vora la porta forana, ab grans rosers carregats de roses. Lo lliri blau, que en la baixa Catalunya profanam ab lo nom de "sort",¹¹⁶ plantant-lo vora-los caminals del verger, y que tenim més ufanós y bonich en les altes ubagues pirenayques,^{116bis} lo veig assí¹¹⁷ en bonichs testos com a flor esquisida, cuydat y regat per les blanques mans de les doncelles.

[36] L'aucell que més abunda assí, després del pardal, que, pel color de son vestit¹¹⁸ y per son caràcter y hàbits democràtichs, sembla ser lo vulgo dels aucells y estar pertot arreu, és un corb, més xich que-los del Pirineu y més gros que la merla. Per totas bandas se'l veu: ja bequejar en los gorets com la cuereta, ja saltar¹¹⁹ en la [f. 11r] teulada¹²⁰ a las cabanyes, / ja sortir d'en-

tre·ls arbres com una bola de sutja. [37] De tant en tant, perdut per eixos boscos, se sent algun rossinyol, que, o n'hi ha menos, o no càntan tan ni tan bé com en les riberes d'Espanya. Ni a les flors ni als aucells, los agrada pujar tan amunt.

[f. 11v] [38] La naturalesa tot ho fa bé; a eixas montanyes, los basta sa mateixa grandiositat, los bàstan sos estanys, rius y escabellats sallents; sos núbols, que embarrètan los cims; los verdosos y frescos prats, que encatifan llurs fondalades; les neus eternes y el cel, que veuhen sonriure de més a prop, encara que no ab lo sonriure del cel d'Espanya.¹²¹ A una noble y hermosa matrona, no li escauen les llenticueles¹²² ni ls petits joyells de l'argenteria; deixau-la enjoyada ab sa pròpia bellesa.

[39] Friburg y Berne han passat davant mos ulls com dues aparicions, sense gayrebé deixar-se veure y, molt menys, contemplar, abrigada eixa¹²³ ab una boyra, borla del mantell de núvols d'eixes serres. Quan n'eixim¹²⁴ plou¹²⁵ y fa sol, y he vist l'arch de sant

Marti, cama sa cama enllà, pontar lo riu de vora la muralla, un de sos brassos deixant-se veure sota'l tren, baix al fons, com un riu de set colors, que s'anava a unir al torrent d'aygües clares y argentines.¹²⁶

[40] No he vistes valls més verdoses¹²⁷
y serres més vestides de bosch espès y atapaït. L'abet és l'arbre dominant, qual tint negrós lliga ab aqueix cel lleganyós y núvol;
lo faig, de vert més clar, se¹²⁸ comparteix
ab ell aqueixa hermosa y humida terra. Des de
[f. 12r] assí comensa a deixar-se sentir menos / la
llengua francesa, ofegada per la alemanyia,
totalment nova per mi; los noms mateixos de
les estacions estan escrits en llettra gòtica.
[41] En tota l'Alemanyia central se veuhens
les carreteres incomparablement més cuydades
que els carrers de Barcelona, y ombrejades per
arbres fruyters: pomeres, pereres y cirerers,
que,¹²⁹ si¹³⁰ estan cansats de sosténir sa
dolsa càrrega, la déixan caure, pròdichs, als
peus del viatger, convidant-lo a seure en sa
benèfica ombra. La fruya que cau en lo ca-
mí¹³¹ és de qui la aplica, mes està prohibit
fer-ne caure.

[423] Lo tipo alemany se manifesta ja en tota sa puresa: d'alta estatura, de front quadrat y testa ample, gros, sèria y solemnement grave, de cabell ros tirant a roig. Alguns homes de poble pòrtan anell a les oreilles, com los gabaigos¹³² o fills de l'Aude que venen y adóban parolas en Catalunya. Les terres són plantades de blat y d'arbres, y millor conreades que en Fransa. Los camps són estrets y llarchs, tal begada per no haver de girar tan sovint lo parell de bous al llaurarlos.

[f. 12v]

[43] 133 Aquesta nit hem passat la Schwarzwald¹³⁴ o Selva Negra, hont hi ha un gran monument a German en un punt en¹³⁵ què derrotà l'exèrcit romà.¹³⁶ Me diuhem que en Heidelberg, poble vehi de pochs habitants,¹³⁷ estan tan ben avinguts catòlichs y protestants, que's parteixen l'únic temple que tenen, servint la nau pel culto protestant y la part del chor pels catòlichs, que estan en minoria.¹³⁸

Hi arribam a las 8 del matí, atravessant lo Rhin per un ample, fort y superbo pont de ferro. Se'n veu un altre, més avall, tan grandiós com aquest, y és lo primer en què he vist donar al metall formes arquitectòniques. Part damunt n'hi ha un altre de barcas arrenglerades, que se surten de filera respectuosament, quan convé obrir pas a una barca més grossa o a un vapor.

[45] Magúncia és fortalesa de primer ordre; mes nosaltres, cristians¹³⁹ y homes de pau, acontentant-nos de mirar las fortificacions per fora, hem entrat a la ciutat desitjosos de veure una església per dins. De bona arribada hem ensopegat la de Sant Cristòfol, a hont dèyan missa, cantant dolsament los devots oyents en llengua per mi desconeguda, mes que no deixava de parlar a mon esperit. [46] La religió té un llenguatge universal, sencillissim, que ns fa entendre de tothom qui vol, y que, per cert, és lo més dolç, més pur, més espiritual y celestial de tos los llenguatges.

Després de la missa, lo sacerdot ha dit les tres avemarias,¹⁴⁰ la salve y la oració que acaba de manar lo papa.

[47] La església és gòtica y ben proporcionada. En un altaret a la dreta se venera un santcristo antiquissim, del qual cöntan que, [f. 14r] una vegada, / un heretge li trençà les cames y, al mateix temps, a ell li caygué·l cap, tallat per una mà invisible. La santa imatge té un gran senyal als genolls. La seu és del segle 10, tan bella en si mateixa com en los petits monuments, altars y, sobretot, sepulcres de arcabiscbes que conté.¹⁴¹

[48] Entre·ls monuments de la ciutat són notables l'estàtua de Gutenberg en la piazza del mateix nom, y, entre les curiositats, la casa a hont nasqué y la casa a hont s'estampà sa primera bíblia.¹⁴²

[f. 14v]

[49] Rhin avall, 15 maig

Prenem passatge en lo vapor Humboldt,¹⁴³ de uns 80 metres d'eslora y de 9 de mànega,¹⁴⁴

y encara estàvam despedint-nos de Magúncia,
que vèyam fugir ab sa corona de campanars y
castells, que ja ens escometen per l'altre
costat del barco hermoses illes plenes d'ar-
[f. 15r] bres y de verdor.¹⁴⁵ / Són les primeres de les
49 illes que clapèjan de vert lo blau del Rhin
des de Magúncia a Colònia. [50] Eixes van mal
afilerades en mitg del riu, l'una prop de
l'altra, com naus que, en alta mar, navègan de
conserva. Des de la darrera d'aqueix hermosíssim archipèleg fluviàtil,¹⁴⁶ lo primer que
he vist en ma ja llarga vida,¹⁴⁷ n'oviro un
altre, part davall, les illes del qual estan
més aterrades¹⁴⁸ a una y altra vora de riu,
com apartant-se per deixar als marxants y
viatgers la via espayosa y lliure. [51] So-
ta'l mantell de verdor de quiscuna blanqueja
alguna cabanya,¹⁴⁹ niu de alguna humil famí-
lia de pescadors o pastors, que allí veuran
passar les hores de la vida cap a l'eternitat,
com les onades del riu cap a la mar.¹⁵⁰ ¡Quin
greu me sab¹⁵¹ l'haver de passar tan de pres-
sa davant d'elles,¹⁵² davant eixos pobles
riallers, davant d'eixes torres, castells y
temples, sense temps ni ocasió de preguntar
ses històries y llegendes, ni, de vegades, sos

noms! [52] Desfilan tan llestament a una banda y altre de riu com los cotxes¹⁵³ en una carretera¹⁵⁴ concorreguda, y les persones en [f. 15v] un carrer cèntrich d'una gran ciutat; / y quan un se n'adona ja han passat, y quan un s'ha enterat de son nom ja sa fesomia està esborrada per una altra fesomia, que també ns interessa. Ab lo riu d'aygües alpines, per damunt qualis onades rossolam, veyem passar un veritable¹⁵⁵ riu de belleses de l'orde de¹⁵⁶ la naturalesa y de l'orde de l'art. [53] Los pobles se tòcan ab los pobles, los palaus estalonan los castells, los castells a les esglésies gòtiques y bisantines,¹⁵⁷ y, entre uns y altres, estenen ses variades¹⁵⁸ y hermoses empaliades les molses roqueres y les viñyes, los prats y les boscúries, per hont les fonts y abundosas torrents déixan anar ses bullugoses¹⁵⁹ cintes, sos escumosos dolls d'escabellades cascades, que, blanquinosos¹⁶⁰ com entramaliats cabrits, bàixan tot saltant a barrejar-se ab lo gran riu.¹⁶¹

[54] En les comellades d'El[t]ville, que no-s trigan a veure, comènsan a verdejar los ceps, d'a hont raja per la tardor lo vi del

Rhin, tan saborós pels paladars alemanyss.

[55] En¹⁶² Geisenheim, davant l'últim estol d'illes que hi ha en lo riu, veyem un palau que sembla per fora un pilot de ruïnes, estranya petjada¹⁶³ de les moltes que ns diuen per hon han passat los barbres moderns, mes que per dins està habitat, com ho diuen prou los rossos capets que surten entre¹⁶⁴ les flors a les finestres.

[f. 16v] [56] Bingen està situat a la boca del Nahe, y és un dels primers ports del Rhin; té en lo alt un hermós palau ab una superba torre gòtica.¹⁶⁵ Davant per davant, al cim d'una vistosa serra, a l'altra banda del riu, s'axeca la gegantina estàtua de la Germània,¹⁶⁶ que domina, imperiosa, los boscos de faigs y abets, com los turons y montanyes de aquella encontrada, deixant en l'esperit del viatger una impressió inesborrable.

[57] Darrera aquella serralada, en Zaubergöhle,¹⁶⁷ veyem un col·legi de aixerits¹⁶⁸ estudiants de pochs anys¹⁶⁹ en excursió. Van ab grossos bastons de muntanya, y, mentres

I'un devalla a un còrrech a cullir una planta rara, que ha ovirat des del camí, l'altre s'enfila rost amunt, ab lo martellet de gelech, esbossinant y fent malbé les pedres, y unes y altres van a parar a ses motxilles, del color de l'herba, que, ab quelcom per donar a moldre a les dents, duhen a l'esquena. Los més enneulits y de poques forses, puig no tots són grans y grossos, ni és or tot lo que llu en Alemanya, muntan cavalls petits, que caminan com unes daynes.

[58] Part davall, en un bech de la mateixa serra, s'aixécan les ruïnes d'un gran convent-castell de templaris.¹⁷⁰ Davant d'ell, part dallà del riu, s'alsa un altre castell,¹⁷¹ que deixa penjar ses enormes teyeres sobre l'ayqua.

[59] En una reconada del Rhin se veu aparèixer de sobte Pfalz¹⁷² (palau), aixecat sobre un escull en mitx de la corrent; està voltat de troneres de fusta y coronat de torretes, ab una més grossa al cim. No hi ha més que una porta, y encara, per arribar-hi, se necessita escala.¹⁷³

[f. 17v] [60] Més aball, quan les aygües estan més baixas que enguany, se déixan veure unes roques anomenades "Les set verges",¹⁷⁴ que el déu del riu convertí en pedres, en càstich de sos desdenys. Petrificada com elles y sempre visible, no triga a mostrarse'ns, recolsada en la serra, la gegantessa Lurlei, o Lorelei, la visió estimada dels poetes alemanys.¹⁷⁵

[61] Prop de Koblenz¹⁷⁶ hi ha un pont de ferro enorme, que atravessa'l riu ab dues gambades. A cada cap de pont hi ha un[a] ayrosa torre gòtica de mahó ab quatre petites troneres. No trigam a trobar-ne un altre de tres arcades y quatre torres, que ns fa oblidar lo primer, formant part de la fortificació de la ciutat. Aqueixes torres són verament superbres. A dreta n'hi ha una altre, més doble y formidable encara, ocupant, com una centinella, lo cap espadat d'una serra, davant la Mosella,¹⁷⁷ riu que banya un altre bossí de muralla de Koblenz.¹⁷⁸

[62] Riu avall, com nosaltres, si bé que ab més calma, van alguns rays de set o vuyt

trams de reïnosos pins de Suïza. Un n'hem vist, no fa gayre, verament monstruós; no he contat sos trams, mes m'ha semblat una trentena de vegadas superior als més grossos que bàixan per nostre Segre.¹⁷⁹ Tenia vuyt remers, quatre davant y quatre darrera, movent quiscun son enorme rem, fet d'un pi mitjanser [f. 18v] tal com surt de la tallada, escalabornats sos dos caps, l'un per posar-hi les mans, l'altre en forma de paleta per pendre aygua. [63] En mitx [s']jaixecàban quatre o cinch barraques de posts per la tripulació, a la que no hi mancava pilot. Aqueixa estranya embarcació no tenia arbre mestre, ni pals, ni stais,¹⁸⁰ ni veles, ni tan sols un dit de murada per guardar-la de les ones, mes no hi faltava la creu, encara que era¹⁸¹ sencillament feta de dos tronchs encreuats y lligats ab una badia de ridorta. ¡Dolsa crehensa! Ben segur que, a l'ombra de la creu¹⁸² aquells homes sencills y creyents s'adormen cada nit ab menos temor sobre'l móvil y perilllosíssim llit de les aygües.

[64] De barques y barquetes, de vapors y vaporets, ne pàssan y repàssan, amunt y avall,

en creu i a recreu, carregats de marxandises,¹⁸³ y de gent, y això que no tot, ni la meytat, passa pel riu, puig a cada vora, a rans¹⁸⁴ de l'ayqua, hi ha un camí de ferro, a hont los trens sovintèjan y pàssan xiulant com serps escalfades pel sol. Cap camí,¹⁸⁵ que jo conega, du tanta gent; cap deu de vida ne dóna tanta a una nació.

[65] En Andernach se veuhen, en un petit clap de cases, cinc campanars romànichs,¹⁸⁶ algun d'ells de primera època. Enfront d'Andernach, Leutesdorf ensenya sa antiga y hermosa església gòtica, y, entre ella y lo riu, nos surt¹⁸⁷ a l'encontre un gran sancrist, a peu pla, ab les imatges de sant Joan y la Verge als costats, de figura gayrebé natural. Aqueixes santes imatges, respectades en un regne protestant, en nostra terra no podrian estar a peu pla; haurian de pujar-se'n a un alt pedestal y voltar-se de reixa doble, perquè una mala ànima, per odi o per entreteniment, no les¹⁸⁸ fes malbé. ¡Com mereixem, los meridionals, que aqueixa gent del nort nos puge a sobre, nos domine, com en temps d'Atila, ja que no hem sigut fiels a la missió que ha

assenyalat a les nacions neollatinas la Província!

[66] Entre altres y altres esglésies, capelles y oratoris, gòtichs y de tots estils, és digne d'atenció¹⁸⁹ Sant Apolinar, temple gòtic de quatre torres, collocat al cim d'una muntanya,¹⁹⁰ com per vedillar tota aqueixa vall.¹⁹¹

[f. 19v] [67] Un arcabísbe de Colònia feya transportar a sa capital¹⁹² les relíquies de sant Apolinar y dels tres Reys Magos, quan una forsa misteriosa aturà¹⁹³ en lo Rhin la barca portadora de tan gran tresor, fins que fou donat¹⁹⁴ a eixa capella lo cap del sant bisbe de Ràvena.¹⁹⁵

[68] Nonnenwerth¹⁹⁶ és una espayosa illa, a hont hi ha¹⁹⁷ un convent deshabitat des de 1802,¹⁹⁸ que, com un niu sens aucells, plora y s'anysora, solitari, entre ombrívols arbres.

[69] A la dreta del riu s'aixeca una gran muntanya,¹⁹⁹ coronada d'un antich y gran cas-

tell, que s'anomena Drachenfels, o²⁰⁰ "roca del Drach" que hi matà Siegfried, l'hèroe del[s] Nibelungs.²⁰¹

[f. 21v]

[70] Colònia, 15 maig

Llarga estona avans d'arribar a Colònia, a pesar de la pluja menuda que ns en ve, des del pont del vapor he estat mirant y contemplant aquelles dues maravilloses agulles que la primera seu del món envia a aqueix cel nubol y emplujat. Domina tota la ciutat y les terres del voltant, per estar en sa part més alterosa, y sobretot per ser d'estatura verament colossal. Les cases y palaus més altívols, los temples y campanars més enlaysrats, li arriban ab prou feynes a la cintura. [71] Comparada ab las catedrals que conech, que no són pas gayres, és com lo cedre entre pins, com lo Monblanch entre les muntanyes. Les línies que pújan de les socalades²⁰² a combinar-se dalt en agraciats lòbuls, trifolis, fulles, flors y espigues, són innumerables, com los tronchs d'un bosch d'abets dels que-s

veuen negrejar en eixes serres, ab los quals sèmblan tenir algun parentiu aquelles altes y primes pilastres y aquelles ayroses cresteries que's dibúixan en los núbois.²⁰³ [72] Los dos campanars, no obstant de semblar baixos a qui mira la seu de massa a prop, s'aixécan a l'altura de 159 metres; és dir, són les agulles més altes del món.²⁰⁴ Set-cents anys han calgut per acabar aqueixa maravella de l'art gòtic, que'm dol no poder contemplar, si no uns quants dies, almenys²⁰⁵ unes quantes hores.

[f. 22v] [73] La primera pedra fou posada en 1248, y la darrera, en 1380,²⁰⁶ en presència de l'emperador d'Alemanya.²⁰⁷

[74] Entri a la cayguda del dia, y, no obstant de ser dia feyner, un gayrebé innúmero estol de fidels estava²⁰⁸ davant l'altar major, a hont lluïa, entre ciris encesos, una bonica imatge de la Verge Maria. Després de resar lo sant rosari, sis escolans, vestits ab cota bermella y garnatxa blanca, entonaren un himne religiós, devotament agenollats en la

mateixa tarima. [75] La tonada era calmosa y solemne com lo vol de l'àliga, y les posades o versos d'aquell salm rodolàvan per aquelles voltes plenes de bellesa artística, d'aromes d'encens y oracions, d'ombra y de misteri. La Verge celestial semblava sonriure a son diví Fill, que seya amorosament en sos brassos, y el bon Jesuset semblava aguaytar compassiu aquell poble devot obrint sa blanca mà de nin per benehir-lo.

[76] Com un home afamat, a qui arrànca
sobtadament de una²⁰⁹ taula ben provehida
quan tot just s'hi acaba d'asseure, he tingut
que sortir d'aquella admirable basílica, sens
haver-hi pogut donar més que una lleugera
ullada. No hi he estat més que un quart d'ho-
ra, y encara, per no destorbar los devots, no
he gosat bedar y curiosejar²¹⁰ per allí,
estimant més aixecar, ab la seva fervorosa, ma
pobre y curtissima oració.

[f. 23v] [77] Altres esglésies²¹¹ notables té
Colònia, gòtiques com gayrebé totes les de
aqueixa²¹² regió, en què sembla haver vingut
a florir aqueix mítich estil, de tots los ar-

quitectònichs lo que puja més dret de la terra al cel, lo que ajuda més a aixecar la volada de l'ànima a Déu; mes la extraordinària belleza y soberana²¹³ grandor de la seu les ofega totes.

[78] En la estació de Colònia he vistes, per darrera begada en Alemanya, germanes de la Caritat, humils, modestes y retirades en un recó de la sala d'espera,²¹⁴ que aquí és la fonda, a hont los plats y ls enormes²¹⁵ vasos de cerveza se vúydan de bell ayre.²¹⁶ Semblavan, talment, dues violetes amagades dins un romaguerar.²¹⁷

[f. 24v]

[79] Berlin, 16 maig

Per qui no ha sortit de les assoleyades terres del mitgdia d'Europa tot fa novetat a l'entrar en Alemanya: lo cel, que no s deixavaure gayre, y encara a través de una glassa²¹⁸ cendrosa, y tot sovint plovent; la terra, més verda y més humida, però coberta de plantes y arbredes, encara que aquelles sense

gayres flors y aqueixes sense gayres fruyts.

[80] Tot al revés ho diríam dels homes, si les flors són lo símbol de la bellesa, y los fruyts, lo simbol de las obras; mes, suposat que vèlgan tan los uns com los altres, los del nort com los del mitgdia, ells saben aprofitar més que nosaltres los dons de la naturalesa, ab una constància digna de imitació. Les idees de religió, de ciència, de llibertat y pàtria, s'arrèlan en sos cervells e hi creixen com arbres en bona terra, y ha de ser molt dolenta la planta que, regada y aconduïda un mes y un any y una vida entera, no done'l seu fruyt. [81] Per altra part, no s'evapòran en interminables discursos, com algunes missagues del mitgdia, que sèmblan estudiar y apendre, no per fer, sinó per esbravar-se en enraohnades sense fi ni terme ni profit: vent de boca que solament serveix per estufar la cua de pago²¹⁹ de la vanitat personal.

[f. 25v]

[82] [Berlín] 17 maig

Vinch de celebrar la missa²²⁰ en Santa Edwigis, església edificada per lo rey Fede-

[83] Mentre estava en l'altar se resava altra missa en l'altar major; les noyetes de dos o tres col·legis catòlichs la oian davant dels fidels, posades en semicercle entre ells y l'altar, sota la barana²²² del presbiteri. Un xich més tart hi van los col·legis de noys²²³ y ouhen també missa, cantant dolsament al so de l'orga.²²⁴ [84] iQuin efecte m'fan, a mi, eixes veus angèliques cantant, en lo més august dels sacrificis, les alabances del²²⁵ Senyor! Me sèmblan la veu de la ignòcència, que, plorant, demana perdó per lo món culpable; y assí, que el catolicisme està pres y lligat sota el feixuch jou de la heretgia, sos plors y gemechs me recordàvan los sospirs de l'arpa d'Israel plorant sota els saules de Babilònia.

[85] Poques vegades la fe ha parlat ab tan imperi en mon cor naturalment creyent. Podent ab prou feynes aturar les llàgrimes, he acabada la missa y me n'he anat a donar gràcies, resant y plorant y regalant-me darrera

I'altar major. ¡Oh, fe! ¡Oh, doixa fe catòlica! ¡Que són de plànyer los que no t'comprenden! ¡Que sorts són los que no volen escoltar lo teu llenguatge celestial! ¡Que cegos, los que no volen veure tes obres!

[f. 28r]

[86] Berlin, 18 maig²²⁶

No hi ha pas en Alemanya las converssions al catolicisme que hi ha en Inglaterra, encara que no déixan d'haver-n'hi sovint; en Berlin solament n'hi ha 200 anyals, mes los catòlichs guànyan cada dia en consideració, a vista de la fredor del protestantisme, que no és més avuy²²⁷ que la religió de la rahó, o, millor diriam, de l'indiferència. És per això que la emperadriu d'Alemanya, de qui ls protes-tants²²⁸ tenen las mateixas sospitas, respecte a religió, que de la reyna Victòria,²²⁹ té sempre los criats y servey catòlich[s].²³⁰

[87] ¡Quin contrast fan las esglésias catòlicas, petitas, humils y pobres, ab las

protestants, grandiosas, artísticas, ricas y voltadas de jardí; mes, en cambi, en aquellas hi ha lo Santíssim Sagrament en un sagrari de fusta sense daurar, moltes vegadas, y al seu entorn hi ha fiels que combrégan y que cèntan [f. 28v] sas alabansas, mentres la capella / protestant està deserta y tancada,²³¹ no podent-se dir d'ella: Ubi²³² fuerit corpus, illuc²³³ con-
gregabuntur et aquilae.²³⁴ [88] No hi entra un protestant en tota la setmana, ni las obren²³⁵ solament, a no ser per cuixar-las, des del diumenge al vespre fins²³⁶ al diumenge següent al matí. Lo cardenal Manning²³⁷ diu que les esglésies protestants són molt bonicas per fora y sencilles per dins perquè les protestants estan sis dies de la setmana veyent-les per²³⁸ fora y només²³⁹ una estona del diumenge [per] dintre, y, per una estona, no s'ha val pas gayre de fer grans gastos.

[89] No és pas protestant, lo primer y més magnifici monument de Berlín. Aqueix²⁴⁰ és la sinagoga. La fatxada és de mahons, com molts y molt notables edificis d'assi, domina-

da per una mitja taronja²⁴¹ de 48 m. d'altura.
[f. 29r] Per dintre, les formes recordan / l'estil
bisanti, y la ornamentació és arabesca.²⁴²
Abans d'aixecar eix imponent edifici, los
arquitectes passaren tres anys en Espanya
estudiant l'Alhambra, l'Alcàssar de Sevilla y
los pochs monuments que ns r'estan de la domi-
nació dels moros. [90] Al capdamunt del tem-
ple, corresponent a nostre altar major, hi ha
un templet, qual part superior és d'alabastre
y està sostinguda per 12 columnes de marbre de
Carrara. Allí, sota unes Taulas de la Lley, se
guàrdan, enrotllats en un bastó polit,²⁴³
alguns exemplars de l'Antich Testament vera-
ment notables; n'hi ha algun que té²⁴⁴ 500
anys.

[91] Darrera d'això hi ha, a cinqu metres
d'alsada, una galeria hont caben 80 cantors.
Dintre la paret, tancada ab una reixa, hi ha
una gran orga,²⁴⁵ disposada de manera que no
pot ser vista y apar que se senti fora de la
sinagoga.

[92] Té sients²⁴⁶ per 6.000 persones;

té 4.600 llums de gas, dos mil d'aqueixos en lo sostre, repartint la llum en forma de focos zenitals. Los bechs de gas s'encenen per medi d'una corrent elèctrica, tots d'un plegat. Las [f. 29v] finestres tenen dobla vi/driera: la exterior, de vidres blanxs, té per objecte guardar lo temple dels forts cambis atmosfèrics d'aqueix pais, y la interior, representant en sos vidres assumptos de l'Antich Testament, que fa ressaltar la²⁴⁷ llum que tenen darrera.²⁴⁸

[93] La cost de la sinagoga és de un milió y mitx de duros, y això que els jueus, a Berlin, no són més que 60.000, clasificats així pel porter mateix de son hermós edifici: 20.000 dihem-ne moderats, que són los que²⁴⁹ l'han construït; estan entre ells las primeras bossas de la ciutat; 10.000 ortodoxos; 30.000 d'ideas avansadas,²⁵⁰ que no segueixen ni practican la lley de Moysès.

[94] 100.000 catòlichs que hi ha a Berlin, sensible és haber-ho de dir, no han fet un monument religiós que puga comparar-se ab la sinagoga, però val més que quatre parets

ben adornades²⁵¹ la obra pausada y difícil de
la reconquista, que van [fent] de palm a palm,
[f. 30r] a còpia de virtut y bon exemple, parlant / en
las Corts y escribint en los periòdichs;
orant, treballant y combatent com verdaders
soldats de Jesucrist.²⁵² [95] ¡Oh! Si els
catòlichs de mitxdia, en lloc de perdre la
pólvora y lo temps en fer-nos la guerra
---iguerra fatal!-- uns als altres, ajudàsssem
als catòlichs del nort combatent sèria y no-
blement com ellis, quiscun en son terreno, no
solament los donariam consol, sinó que els
donariam també ajuda. Ara sols servim per
donar-los escàndol, per umplir de goig lo cor
dels enemichs de la Església, y de pena amar-
guissima lo cor de nostre santíssim pare,
Lleó tretze.²⁵³

[f. 31r]

[96] Berlin, 19 maig

En un país hont no s'espéran impressions
religiosas, aqueixas, per petitas que sian,
fan més efecte.²⁵⁴ Abuy, rodant tot sol y
desfeynadament per la ciutat,²⁵⁵ m'he parat a

mirar una imatge daurada de l'arcàngel san Rafel sobre una botiga de medecinas:²⁵⁶ "La farmàcia de Sant Rafel";²⁵⁷ veus aquí un bonich nom y un bonich y celestial patrocini per una botiga d'apotecari.²⁵⁸ [97] Sobre una font de carrer he vist també un sencil relleu representant al bon Jesús conversant ab la Samaritana vora'l pou de Jacob.²⁵⁹ ¿Què valen tots los noms mitològichs de fonts: la Castàlia,²⁶⁰ la fons Blandusiae...,²⁶¹ al costat d'haqueixa sempre nova y hermosa idea bíblica?

[f. 31v] [98] Cito això com excepcions de la regla, puig l'espiritualisme no avansa²⁶² pas un pas de tortuga, a Berlin; tot al contrari: la marejada del materialisme va pujant,²⁶³ fins a tapar los ulls y la rahó, y, si això-los ha vingut de França, no hi ha pas dinamita que puga fer-los més mal, ni metralladora que-los puga vèncer més habiat y millor. [99] Aqueixa arma, que ferí no fa gayre lo cor de la França, més que la llansa dels hulans,²⁶⁴ Déu vulla que no corseque²⁶⁵ un dia son²⁶⁶ enemic més terrible, com va corsecant y consu-

mint a son vehí formidable del munt. Eixos pobles, quan s'entrégan a un sentiment o²⁶⁷ una idea, sia pel mal, sia pel bé, s'hi entrégan per complet; quan pújan, pújan de debò; quan cauen, cauen de soca a arrel,²⁶⁸ com un arbre que té lo cor podrit.

[f. 32r]

[100] [Berlín] 20 maig

Santa Edwigis és l'església catòlica més important de Berlin,²⁶⁹ pobre imitació del²⁷⁰ Panteon de Roma.²⁷¹ Dintre hi ha 24 columnas, que, adossadas a la paret, li ajúdan a sostener la espayosa y blanca mitja taronja. L'altar major està dedicat al bon Jesús crucificat; lo de la esquerra, [a] la santa patrona del temple, que, pintada en los vidres de colors del finestral, té als peus eixos versos:

[101] Hedwigis inclita
nos serves a ruina
nosque frui facias
gratia divina.²⁷²

L'altar de mà dreta està consagrat a la Inmaculada Concepció, y, encara que sencill y pobre, com lo restant del temple, no deixa de ser agradable y, sobretot, de fer devoció.

[f. 32v] [102] Cada dia de maig²⁷³ s'hi fan tres funcions de mes de Maria per tres dis/tinctas nacions, a tres horas diferentas: a las tres de la tarde pels francesos, a las 7 pels alemanys, y no sé a quina hora de matí pels inglesos.

[103] La funció és sencilla per demés. Lo sacerdot, ab capa pluvial, accompanyat del turiferari y de dos escolans ab cota bermella y garnatxa, exposa'l Santissim Sagrament, cantant lo poble en massa, accompanyat de la orga,²⁷⁴ lo Tantum ergo en llengua²⁷⁵ vulgar, ab una tonada que participa d'ella y del llatí. Segueix lo cant solemne de la lletania, cantant-se, en llatí solament, lo Oremus de reserva y lo versicle.²⁷⁶ S'acaba ab un entusiasta càntich²⁷⁷ a la Verge, que jo no comprehench, y ab la benedicció ab la custòdia.²⁷⁸

[104] La imatge de la Verge se retira molt a la del Roser; té son Fillet ab lo bras esquerra, y ab la mà dreta, un petit ceptre. Té darrera y als costats una muralla de verdor, que baixa com los bechs d'un mantell inmens fins als costats de la tarima, acabant ab dos pinatells,^{278bis} en dos testos, com los rosers, sabinas, boixos, llovers, hortènsias y altres plantas y flors, humils y belles cortesanes de la Reyna del maig.

[105] Lo nostre mes de Maria, que tant nos agrada a nosaltres, que és la delícia de moltes²⁷⁹ ànimes bonas y la conversió de moltes que no ho són, semblaria tal vegada²⁸⁰ pueril a un poble tan sèrio; trobaríen²⁸¹ nostres villancicos y coblas²⁸² massa joyosos per ser cantats en la casa del Senyor.²⁸³

[f. 33r]

[106] Berlin, 22 maig

La manera d'afavorir los pobres és original y extraordinàriament pràctica. Existeix

una societat dedicada a això; los associats
dónan un tant al mes, y un centre cuya per-
ells de distribuir las almoynas y, sobretot,
de examinar las veritables²⁸⁴ necessitats. Los
contribuyents pòsan una placa de porcellana en
la entrada de casa seva, que diu: "Individuo
de la associació contra la mendicitat". [107]
Al pobre que truca²⁸⁵ a la porta, li mostren
la placa; si és verament pobre,²⁸⁶ sab a hont
té que demanar almoyna,²⁸⁷ y si és dels que
especúlan ab la caritat, robant la almoyna
(com tants y tantas en Barcelona)²⁸⁸ als po-
bres de debò, no hi gosa tornar més, per por
de que sa necessitat s'esbrine més de lo que
li convindria.²⁸⁹

[f. 33v] [108] Excepció feta d'uns quants homes
dels últims oficis de la societat, tothom va
vestit de una manera, distingint-se les clas-
ses sols ab lo millor o pitjor vestit y cal-
sat; de manera que s'veuen carreters y escom-
brariayres²⁹⁰ ab levita y barret de copa, que
Déu perdé²⁹¹ al seu primer amo. Preferim
l'humil gech de bellut o de panyo de nostres
pagesos y obrers,²⁹² y fins la brusa blava²⁹³
dels treballadors de nostres fàbriques.

[109] Los militars van generalment vestits de blau de variis tons, de bermell, groch y blanch; la alta gorra que cobreix sos amples caps no deixa d'escaure a sas altes estatures, com a una gallarda columnna un ayrós capitell. Duen l'espasa sota la levita, deixant sortir²⁹⁴ fora solament lo puny. Se salúdan ab més calma y respecte, y gayrebé aturant-se. Fan centinella ab lo fusell al coll, y sempre se'l col·locan més cómodament, fent que l'àngul obtús que fòrman lo canó y la culata s'encaixe a l'espatlla, al revés de nostres soldats, que l'han de sosténir ab continua pena.

[f. 34v] [110] Los soldats²⁹⁵ duen calsas blancques, / y això que estam en primavera, imembre en Espanya al fort de l'estiu les duen de pana! Lo feixuguissim poncho²⁹⁶ que dúyan no fa pas tan temps, ab lo qual ferèn la guerra d'Africa, mutatis mutandis és lo capot del[s] soldats russos. ¡Que ni en tan petites coses tingam los espanyols lo do d'acert!

[111] En les esglésias és a hont un se

pot [fer] de vegades la ilusió de que no ha
cambiat de país;²⁹⁷ y això respon al caràcter
universal de nostra divina religió, que en
totes bandes y en tots los temps²⁹⁸ és la
mateixa, perquè és una e inmutable.²⁹⁹ Una
circum[s]tància-m³⁰⁰ fa novetat en la ceremò-
nia del batisme, y és que el³⁰¹ sacerdot³⁰²
és qui tira l'ayqua al cap de la criatura,
mentres lo sacerdot diu les paraules de rúbri-
ca y l'aixuga.³⁰³ [112] Los escolans pòrtan
cota blava sota³⁰⁴ una ayrosa garnatxa, los
dies de festa; los dies feyners, sobre lo
roquet duen una valona també blava, a la qual
estan cusides, rallant-la de dalt a baix, unes
quantes trenes de cordó³⁰⁵ vermell, que
tenen al capdavall una borla de sarrell del
mateix color. Ajúdan la missa ab les mans ple-
gades devotament. Ells, com la demés gent,
fan³⁰⁶ la inclinació més pausada, tenint un
moment lo genoll en terra.³⁰⁷

[f. 35v] [113] Los noys van a l'estudi, y les
noyes a costura, ab la motxilla plena de
llibres, y tal vegada quelcom més, a la espat-
lla, com petits soldats de l'exèrcit de Miner-

va.³⁰⁸ Tenen alguns jochs diferents dels nostres, mes lo de la corda sembla un dels predilectes, y allí té més rahó de ser per³⁰⁹ poder, ab ell, fer-se passar lo fret. Dóna gust veure'ls corre y veure³¹⁰ bellugar-se en los jardins ses testes boniques y rosses; [114] llàstima gran que, recordant-se de qui són fills,³¹¹ tot sovint armant-se de bastons, canyes y mànechs d'escombra, si altre no,³¹² safiléran per jugar a soldats. ¿Què fan los infants? Lo que veuen fer als grans. Quan són més avansats, per no sortir del ram d'estudiants, no pàssan tot lo temps fullejant llibres; alguns, més que el llibre, saben manejar l'espaci, y per un tres y no res se desafían, los d'una societat als de l'altra, y s'rallan la cara, deixant-la de vegades com un camp quan n'ha passat la retlla. [115] Això no, no n'hi mor cap, per cubrir-se des dels ulls a la boca ab una careta de filferro. Lo distintiu dels associats és una gorreta de guàrdia civil, al cim del cap, tan petita que'ls cuiada caure, quiscuna ab lo color de la societat a què pertany.³¹³

[f. 36v] [116] Les finestres dels pisos y botigues no tenen porticons, tancant-se solament ab vidrieres, lo que és signe evident de no abundar-hi los³¹⁴ lladres. Per si algun n'hi ha gués, en los punts cèntrichs de la ciutat, en què la gent se atura, bada y fa cotillotges,³¹⁵ hi ha uns rètols ab aqueixes paraules: "Teniu-vos compte", o "Guardau-vos dels lladres".³¹⁶

[117] Als gossos, los pòsan un mos que no.ls atura de menjar, mes si de mossegar. Aqueixos animals ajúdan a tirar, ab una corda,³¹⁷ los carretons per los³¹⁸ plans y lligos carrers de la ciutat, al costat de l'home que fa de timoner o de guia solament.

[f. 37v] [118] De Berlín a Rússia, 23 maig

Laskowitz.³¹⁹ La país és sorrench y pobre de vegetació. De tant en tant, un tres de sègol³²⁰ u ordi migrat³²¹ anima la ingrata monotonía del paisatge, y un bosquet de pinatells lo fa pujar de color. Se veuen grans colles d'homes y dones herbejant pels

camps; eixes van ab mocador blanch al cap y corbata bermellanca. Molts rascles y arades van sobre³²² rodes, menades per tres caballs, y a voltes, a més del llaurador o rasclador, hi ha un baylet que, muntat en un dels caballs, los guia y fa girar a dreta o a esquerra.

[119] Per lo pont de Di[r]schau,³²³ que és lo major de Alemanya, atravesam lo riu Weichsel,³²⁴ planer, ample y magestuós. Alguns camps són plantats de laps³²⁵ florits, planta petita que trau, després de la flor, tabelles, com los fasols, y n fan oli bo per l'amaniment, a falta d'oliveres.³²⁶ Sa flor és groga com la de ginesta y l'argelaga, y, com estan atapaïdes y planeres, los camps sèmblan d'or, com lo de l'escut de Catalunya.

[120] Com en la Mancha, roda y brasseja³²⁷ en algun cap de carena lo devanell colossal³²⁸ d'algun moli de vent.

[121] Vers Marienburg,³²⁹ sobre moltes masies, en una punta de teulat hi ha un cercle de ferro acistellat,³³⁰ posat perquè les

[f. 38v] cigonyes / hi fàssan niu. En los pobles de Suiza fan lo mateix, y diu que un niu de cigonyes assenyala pau en³³¹ una casa. Elles, respectades y estimades, bequetèjan tranquilament per aqueixos camps, sens esparverar-se dels treballadors³³² ni dels ramats d'ovelles que hi pastúran.³³³

[122] Passat Elbing,³³⁴ se troba a mà dreta un ample estany o maresma, a hont, entre jonchs y canyes de boga, s'ovíran blanachs ànechs boscans y alguna barca de pescador³³⁵ que, entre ells, blanch també y ab les ales esteses, sembla un cisne que nada y se rabeja.³³⁶ Des dels humils tossalets que dominan la campanya alguna creu junta ab³³⁷ la santa imatge de Jesucrist sembla benahir-les, y més d'una capelleta de padró guarda-los caminals solitaris. No són, donchs, tots jueus y protestants,³³⁸ encara que hi abúndan, los habitants d'aquest país.

[123] Braunsberg³³⁹ és ciutat mitjana-sera,³⁴⁰ tota feta de mahó, des de la estació al magnífich campanar bisantí que domina totes³⁴¹ les cases y ls pochs temples que s'hi

veuhem; se sembla als cloquers quadrats y
monumentals³⁴² que s construian en l'any
1000. Des de assí s'ovira el Bàltich,³⁴³ allà
d'allà, com deixant fondre sa calitjosa blavor
ab la cendrosa³⁴⁴ del cel.

[124] Un xich més enllà lo camí de ferro
[f. 39r] voreja una estona / la mar, que és de poca
fondària. Allà d'allà s'ovira una llengua de
terra, plena d'arbres, que s'aprime, des de
Danzig³⁴⁵ cap a Pillau,³⁴⁶ fins a semblar un
fil, que, de tan prim, se trenca y s pert³⁴⁷
de vista³⁴⁸ en algun punt, com per donar pas
lliure a les naus. En un cap d'aqueix fil de
terra suranta, com altra Cádiz en mitx de
les ones,³⁴⁹ blanqueja la població de Kahl-
berg.³⁵⁰ En la immensa bahia a què ha donat
nom volèyan algunes barques pescadores, y més
lluny³⁵¹ se veu³⁵² balancejar algun baixell
de tres pals, fent cara a aquelles aygües re-
voltoses.

[f. 39v] [125] A dreta y a esquerra pastúran paci-
ficament ramades de bous blanxs clapats de
negre o negres clapats de blanch. Sobre-los

sorrrals immensos de esta marina s'estenen negroses formacions d'ulla, algunes aprofิตades com a combustible, altres conreades com los demés camps. En los vehinatges de Ludwigsort³⁵³ negroses pinèdes interminables³⁵⁴ segueixen la via³⁵⁵ llargues estones.

[126] Koenigsberg³⁵⁶ és la darrera ciutat de Prússia per aqueix cantó; plassa forta y centre d'un gran comers, està assentada vora la mar en la boca del riu Prégel.³⁵⁷ Son nom vol dir "montanya del rey"; és pàtria del critich hebreu Herder y del filosop Kant,³⁵⁸ que vivia no gayre lluny d'aquí, y és³⁵⁹ enterrat en la catedral que està dins una illa del riu³⁶⁰ Prégel.³⁶¹ Al centre de la vila se veu un gros castell, coronat d'una torre gòtica;³⁶² en sa³⁶³ capella se coronà, en 1861,³⁶⁴ l'emperador³⁶⁵ Guillem.³⁶⁶

[127] La major part de les cases són de fusta, molt baixes dels dos costats; si tenen primer pis, les finestres dónan sobre la teulada en forma de claraboya. Moltes teulades són de palla ennegrida per les plujes y la

humitat. Los fossars d'aqueixos pobles són petites illes de verdor en mitx dels camps; los difunts dormen dins³⁶⁷ sepulcres coberts³⁶⁸ d'herba en flor, sagellats ab lo sagrat signe de la creu; a quiscun li fa ombra [f. 40r] un saula, un roure o un desmay plorós, / que és l'arbre més amich de les tombes. [128] La paret del cementiri no és més que un marge aglebat de quatre o cinch palms d'alsada. Allí, sense sortir de sos camps,³⁶⁹ van a fer l'últim son en l'hivern de la vida los senzills habitants d'aqueixes pobres cabanyes, voltades moltes d'elles d'arbres fruyters, abuy en tota sa florida. Si sos³⁷⁰ habitants fossen catòlichs, nom desagradaria viure y morir en tan hermos pais.³⁷¹

[f. 40v]

[129] Rússia, 24 maig

Eyd[t]kuhnhen³⁷² és la darrera estació d'Alemanya; Wirballen,³⁷³ la primera de Rússia. Aquí tot cambia de fesomia: lo país y la gent, y tan de sobte que costa de donar-se'n compte. De Catalunya a Fransa, de Fransa a

Suïza y a Prússia, hi ha una gradació; los cambis són suaus, las diferències de³⁷⁴ què s'adona'l viatger no són grans; mes, a l'encontrar a Rússia, un³⁷⁵ se troba a la porta d'un³⁷⁶ altre món.³⁷⁷

[130] Las altas gorras alemanyas fan lloch a las russas, negras y peludas, adornadas ab una placa de llautó ab una àliga de dos caps. Los soldats, a semblansa dels ajudants de nostres capitans generals, duen cordons bermells entortelligats del coll al bras dret; en lloch de levita sencilla duen un gros abrigall, llarch per gabant,³⁷⁸ curt per hàbit, y unas grossas botas, calsat molt important en clima tan humit. [131] Los paisans³⁷⁹ van vestits ab un gaban³⁸⁰ de color de sach y que participa de sa forma, llarch, ulà y no gayre net, y generalment folrats de pell. Cobreixen son cap ab un barret de pèl negre y gros, semblant al capell dels pagesos mallorquins.³⁸¹

[132] En mitx de la sala de l'aduana hi ha una tauleta, y, des de allí, tot examinant

los passaports, un empleat de[1] govern crida
de un a un los que han de ser registrats. Fan
aqueixa operació uns homes vestits ab una,³⁸²
dihem-ne,³⁸³ levita ab faldons arrugats com
[f. 41v] faldillas, sota un devantal blanch penjat / al
coll y cordat³⁸⁴ a la cintura. [133] Regiran
de dalt a baix las maletes y baüls, mostrant-
se rigorosos ab las estampas, que esquéixan
sense pietat e inutilisan, ni més ni menos
que els ca[r]tutxos de dinamita. Llàstima que
aqueixa hi entra més que aquelles a desper-
tar³⁸⁵ ab sas desastrosas explosions aquell
poble adormit en la cisma.³⁸⁶

[134] En un cantó de sala --lo mateix he
vist en totas las estacions-- hi ha una hermo-
sa imatge³⁸⁷ de Jesucrist, en un quadret d'un
palm y mitx de llarch, pintada en fusta y ab
fons d'or a l'estil bisanti, vers³⁸⁸ la qual
se giran, trayent-se la gorra, los soldats y
empleats del govern, al sentir tocar certas
horas del dia, y résan las sevas oracions,
deixant, qualsevol que sia, la feyna que tenen
entre dits y als viatgers, per pressa que
tingan.

[135] La primera dona de poble que he vista en la frontera anava descalsà, y, encara que creguí que era casualitat, no deixà de fer-me mala impressió; trista impressió que anà creixent quan vegí que altres y altres, gayrebé totas las pagesas y vilatjanas, ab
gayrebé tots sos³⁸⁹ fills y fillas, fins a tretze³⁹⁰ o catorze anys, anàvan sense res als peus. [136] És molt que no-s conègan los escllops en aqueixa terra tan freda, molledissa y fangosa; si un esclooper de nostres Pirineus hi anàs a plantar botiga, si³⁹¹ s'escapava de ser apedregat per lo poble, fanàtich y estancat en sa rutina, podria fer-se la barba d'or.³⁹²

[f. 42v] [137] Gayrebé tots los homes que-s veuen són pastors y llauradors d'aspecte pobre. Lo jou que en los restobles uneix lo parell de bous llaurant és llarguissim, de manera que hi cabria, anant-hi ben ample, un tercer bou entremitx.

[138] En gayrebé totes les estacions d'aquest cantó de Rússia veyem gran bellugadissa de jueus, que van perduts d'una banda a l'altra, ab la maleta a la mà, rebujats per tothom.³⁹³ No n'hi ha cap que tinga les mans botilofades de treballar; tots viuen ab l'esquena dreta, comerciant ab los béns del pròxim.³⁹⁴ [139] Aqueixa és la causa segona (la primera és més alta) del moviment antisemítich de Rússia.³⁹⁵ ¡Pobre gent! Fa llàstima veure-la anar d'assí y d'allà,³⁹⁶ cambiant de pàtria cada vegada que els arbres cambian de fulla, portant en sos ulls l'esperansa del Messias y en son front la inesborrable taca de sanch del deïcidi.³⁹⁷

[140] Kovno³⁹⁸ és la primera ciutat important que trobam. És capital de província y de 33.000 habitants,³⁹⁹ y està aseguda a la vora del riu Niemen.⁴⁰⁰ L'aspecte de la població té més d'estrany que de bonich y faleruer. A dues millas d'ella⁴⁰¹ passaren lo Niemen⁴⁰² las tropas franceses en 23 juny 1812. [141] A l'altra banda del riu hi ha un serrat que'n diuen encara "la montanya de

Napoleon". Lo poch que restà d'aquell exèrcit formidable repassà lo Niemen en 13 de ⁴⁰³ desembre, en un estat de completa indisiciplina y desorganisació, y ab 9 canons només dels 800 que dúyan en la anada.

[142] Davant la casa de la vila y en lo centre de la plassa del mercat hi ha un monument commemoratiu de tan famosa retirada, ab la següent inscripció: "1812. Rússia fou invadida per un exèrcit de 700.000 homes; al repassar la frontera ne tenia 70.000".⁴⁰⁴

[143] Assí,⁴⁰⁵ com en lo que hem vist de Rússia y lo inmediat de Alemanya, a penas se veu un palm de pedra picada en los edificis.⁴⁰⁶ Allí supleixen sa falta ab mahons; aquí, ab obra⁴⁰⁷ cuya en las ciutats, y en lo camp, ab sola fusta. Per fer una casa no·ls cal cabar⁴⁰⁸ los fonaments; fins se poden estalviar lo cercar un lloch definitiu per assentar-la;⁴⁰⁹ després lo cercaran, quan la casa sia feta. [144] Los fusters, puig hi estarian de més lo mestre de casas, lo manobre y l'arquitecte, fan un quadrat de quatre bigas

de pi⁴¹⁰ ajuntant-las⁴¹¹ pels caps y aplanant-las de las caras superior e inferior; n'ajauen altres quatre damunt d'aquellas, y altres y altres fins que són prou altas las quatre parets de l'edifici. [145] Abans de cobrir-lo ab una teulada de palla, obren lo portal y las finestras, si n'hi volen, ficant sencillament un xarrach entre las bigas y serrant-ne uns quants caps, fins que el futur [f. 43v] masover trobe l'obertura prou gran. / Ab un o dos⁴¹² envans de posts y taulons divideixen la casa en cuyna, cambra y corts, y avans de moblar-la, com és d'una pessa,⁴¹³ la fan ensà o enllà, o la mòdan de llach si el veinat no les agrada prou.

[146] Algunas d'aqueixas casas són molt mal tancadas, deixant entrar l'aire plujós y⁴¹⁴ escapar lo fum per una gran obertura que hi ha entre la paret y la teulada, com en las barracas dels pastors del Pirineu. Per més avesada que estiga al fred aquella pobre gent, esgarrifa pensar lo que deu sufrir allí dins al cor de l'hivern, en aquelles nits de divuyt o vint horas, per divertir la gana,⁴¹⁵ mirant com neva eternament per las escletxes d'aque-

illa freda y desmantelada cabanya, coberta ja
ab una groixuda capa de neu.

[147] Los brocals dels poues són fets pel
mateix estil que las casas, de vuyt o dotze
caps de biga units pels estrems y formant un
quadrat.

[148] Ostrov,⁴¹⁶ ciutat notable, assen-
tada en mitx de camps de blat immensos, té
molts esglésies embrarretades ab extranya cú-
pula verda. Una n'hi ha --deu ser la seu--
que'n té cinc altíssimes, dominant la ciutat
de tota la seva altura. Las teulades dels
temples són també pintadas de vert,⁴¹⁷ color
que, com entre els mahometans, deu estar reser-
vat per les coses sagradas. No obstant, he
[f. 44r] vist alguna teulada de casa particular pintada
del color de l'herba; molts⁴¹⁸ més n'hi ha
tenyides de color⁴¹⁹ bermellós.

[f. 44v] [149] En algunes estacions surten los
noys y noyetas del poble,⁴²⁰ nusos⁴²¹ de
peus (no calia dir-ho) y sens un tros de drap
per abrigar de la pluja batent sas rossas

testas d'àngel, a oferir-nos, als viatgers,
ramells de flors,⁴²² menys hermoses que
ells.⁴²³ ¡Pobres criaturas! Mal abrigadas,⁴²⁴
amaradas, tremolant de fred y demandant la
almoyna d'un copek⁴²⁵ a canvi d'unes quantas
flors, hermosa imatge d'elles,⁴²⁶ i quina
llàstima fan!

[150] Las flors són migradas, aygualidas,
sense color ni perfum, com plantas d'estany;
no·ns las oferirían, los pobres infantons, si
sabesssen que venim de Espanya, la terra de les
flors, d'hont hem sortit en ple mes de maig,
quan los jardins són plens de rosas, y las
verdissas,⁴²⁷ de rossinyols.

[151] Assí no és molt que hi escassejen
les flors, si encara molts⁴²⁸ arbres no han
tret la fulla y estan despullats com en lo
fort de l'hivern.

[152] En algunes estacions alterosas, a
hont deuenen caure llamps, descomponent-los o
inutilisant-los la corrent elèctrica, veig los
pals del telègrafo armat[s] de parallamps.

[153] Són les dues horas⁴²⁹ de la tarde
y-n deu fer 26 que veyem passar pins y pina-
tells,⁴³⁰ alvas y pollancres, pels dos cos-
[f. 45v] tats del tren en boscúria interminable. / De
tant en tant, com un oasis en eix desert, o
millor, com una illa en eixa immensa mar de
negrosa⁴³¹ verdor, hi ha un clap de terra
despullada d'arbres, a hont, entre camps de
sègol⁴³² migrat y petit, se veuen negrejar
las⁴³³ cabanyas d'algún poble de mala mort.
[154] Lo país és pla com lo més planer de
Castella,⁴³⁴ sens una muntanya que limite
l'horissó per cap banda. Sols a l'acostar-nos
al Niemen la terra ha semblat voler aixecar-
se; la he vista un moment arrugada en petites
montanyolas verdes y emboscadas, per ajaure's
altra vegada en esplanada monòtona y sense
fi.⁴³⁵

[155] Lo cel està del color del tronch de
las alvas, que, a quatre metres de la via,
afileradas per la mà de la naturalesa, cópsan,
sense moure's,⁴³⁶ sas abundosas llàgrimas,
puig ha llarga estona que està plovent a sama-
ladas. Atravessam sovint terras estancades o

maresmas herbosas, que prenen lo color cendrós
del cel y de la espessa boyra, y a voltas un
se fa la ilusió de que el tren és un vaporet,
que navega a tota màquina per un riu avall o
per una mar endins, o un mongolfier, que,
atravessant los núvols, se'ns en du a volar,
per sobre terras y mars, a regions desconegu-
das.

[156] Mes, tot seguit, cayent dels mòns
de la fantasia, un se torna veure arrossegat
[f. 46v] per la gemeganta locomotora / a través de
albaredas y foscas⁴³⁷ pinedas, que no s'acà-
ban may. De temps en temps, negre com⁴³⁸ los
tronchs de pi de què és fet,⁴³⁹ se veu passar
un estrany y rònec⁴⁴⁰ edifici, d'a hont
surt algun caparró de criatura, com per dir-
nos que allò no és un cadabre de casa; que
aqueill cos que sembla mort té ànima; que allò
que sembla una ruïna és un niu d'amor y de
vida. [157] Mes, de tart en tart, per damunt
las puntas de llansa de las capsadas dels
pins, se veuen, del color d'ellas, verdejar
las agraciades cúpolas semimoresques dels
temples cismàtics, que recòrdan las gorras de

colp dels infants de nostra terra.

[158] En Luga estan fent obres en⁴⁴¹ las dues que coronan sa grandiosa església, y, aplegant diners per aqueix fi, hi ha en la estació dos retauleons de la Santa Cara y de Jesús entre dos àngels, damunt d'una guardiola de fusta ab unes lletres explicatives d'aqueilla almoyna.

[159] En la estació de Gatchina,⁴⁴² residència imperial, a deu passas de la via, hi ha un hermosissim oratori d'arquitectura russa. Son únic altar està dedicat a Pere primer,⁴⁴³ que ells adóran com a sant.⁴⁴⁴ Hi està⁴⁴⁵ representat ab un pendó a la mà, a hont hi ha pintada l·imatge de Jesús. La porta és de fusta fina entretallada y ab vidrieras, perquè els seus⁴⁴⁶ devots púgan encomanar-s'hi [f. 47v] des del tren; / la paret està enblanquinada y, a claps, blava, que és lo color de la indispensable cúpula.

[160] Una capella semblant trobam en gayrebé totes las estacions fins a St. Pe-

tersburg,⁴⁴⁷ fundadas totes elles per la pie-
tat y munificència dels emperadors que van y
vénen cada dia.

[161] Tot aquell gran tros de via està
vetllat per uns quants soldats, que, armats ab
bayoneta calada, se passèjan, camí amunt y
camí avall,⁴⁴⁸ en los punts perillosos o ame-
nassats pels nihilistas.⁴⁴⁹

[162] La primera cosa que s'veu de la
capital de Rússia, a l'arribar-hi, és lo ce-
mentiri: veritable bosch de creus cismàtiques,
a l'ombra de las quals dormen, per no desper-
tar-se més, unes quantas generacions. La ciu-
tat dels morts a la porta de la ciutat dels
vius, en lo país clàssich de la dinamita, no
deixa de fer impressió al viatger. R.I.P.

Ahir vespre arribarem a esta; estava plovent a samaladas, cosa a què los russos estan avesats, mes que per nosaltres, los espanyols, és una novetat. Formats en filera davant la estació, esperàvan als viatgers uns cotxets, que deuen ser los trineos d'hivern, per gran estranya destapats y completa-
 ment a la intempèrie.⁴⁵⁰ [164] Los cotxers van ab una bata de panyo⁴⁵¹ blau, folrada de pell, lligada a la cintura ab un cinyell ber-
 mellós ab dibuixos blaus, botas de muntar de quatre o cinch solas, com tothom, y ab un barret rodó de mitx palm d'altura,⁴⁵² ample de dalt, estret⁴⁵³ de baix y ab unes alas mitjanseras. [165] És un barret tan extravagant com lo trajo, que dóna a sas caras barbu-
 das y descuidadas un aspecte de gent d'un altre món. Donas y homes van, més que abrigats, carregats d'abrigalls; elles y ells, paysans y tropa, duen llarchs y groixudí-
 sim⁴⁵⁴ russos, que gayrebé arrossègan, fent ressaltar tan particular hàbit, en los richs

acaudalats, la riquesa, y en los pobres, la més trista misèria.

[166] Tot seguit d'arribar, me n'he⁴⁵⁵
anat tot sol, a la ventura, a cercar una
església catòlica, que no ha trigat a deixar-
[f. 49r] se veure, com una mare que surt a rebre / un
fill que la cerca. Trobant-la tancada, per ser
tart, he demanat a hont vivia·l vicari o rec-
tor.⁴⁵⁶ La rectoria era un convent de frares
dominicos, que, al saber que venia de Espanya,⁵⁷ la pàtria del seu pare fundador,
m'han abrassat y umplert las galtas de patons.
[167] Si haguessen sabut que Vich és un xich
lluny de la casa payral dels Guzmans, tal
volta no m'haurian rebut tan falàguerament.
Lo p. guardià és un vellet calvo, de cara ve-
nerable y de cor angelical; surt a rebre·ls
visitants (que poden ser cismàtics,⁴⁵⁸ y, en
l'estat d'intolerància en què estan, acusar-lo
y donar-li mal temps) vestit ab un hàbit
blanch, com los pochs cabells⁴⁵⁹ que li rés-
tan,⁴⁶⁰ abotonat en forma de bata, que pot
passar per las dues coses. [168] Me manifesta
gran sentiment per veure minvar y disminuir la

comunitat, composta de frares de etat y caduchs com ell, sens esperansa de rejuvenir-la, com caldria de tota necessitat a aquella antiga y fructifera vinya de Jesucrist, que ha passat a las mans de sos enemichs.

[169] Són només dos,⁴⁶¹ los frares⁴⁶² joves y dispuestos d'aquell convent; l'un és polach y, no cal dir-ho, ni·ls hàbits de frare han pogut esmortuir ni dominar son sentiment hermosissim de pàtria, que no és lo millor per fer entendre l'evangeli als russos que l-i han robada. Al butxi impenitent, li costa molt escoltar los concells, per⁴⁶³ bons que si-an, de la víctima. L'altre, lo p. Schum[pl],⁴⁶⁴ [f. 49v] és alemany. / Parla, confessa y predica, a més de sa pròpia llengua, en rus, italià y francès; l'espanyol, l'entén, mes no·l parla.
[170] Cade estiu, quan los russos van a banys, ell se'n va tot sol a fer missions en las dilatadas terras de Finlàndia, a hont és esperat com la pluja de maig en Espanya. Eloqüent, amabilíssim, ple d'amor de Déu y del pròxim, se comprèn que·s fassa escoltar per aqueix poble, pobre y esclavisat per la tirania dels tsars.

[171] Los sacerdots catòlichs tenen privat lo predicar fora del seu temple; lo fer-ho, lo convertir, o solament lo intentar convertir un cismàtic a sa antiga fe catòlica, és considerat com un crim, y el criminal és enviat a Sibèria ab los nihilistas.⁴⁶⁵ Tal és la lley, mes, de fet, mèrcè a la inèrcia, al quietisme, a la ignorància, y no sé si diga l'embrutiment del clero rus, que, nadant en or, s'oblida de que hi ha pobres que aconsolar, y que deixa los interessos de Déu y de la Església per cuixar dels seus y de sa família, lo sacerdot catòlic s'insinua, predica, converteix y bateja tota classe de gent: nacionals, estrangers, paisans, soldats, gent de policia; y, en esta mateixa ciutat, cada any augmenta d'alguns cents lo petit ramat de Jesucrist. [172] "Això és una gran vinya sens obrers",⁴⁶⁶ me deya el pare Schum[p];⁴⁶⁷ ell y son company polach han de ser los missionistes, los confessors, los que ajuden a bé morir, y, en un mot, gayrebé los únichs sembradors de la sagrada llevor de l'evangeli en la major part d'aquell reyalme, que és la meitat d'Europa.

[f. 50v] [173] La església dels pp. dominicos era dels jesuites, fins que foren tirànicament expulsats de Rússia.⁴⁶⁸ És d'estil modern y té molta semblansa ab la Mercè de Barcelona, encara que és més petita. En los dos oficis que abuy hi he oït estava plena a vessar, de manera que molta gent, que no cabia dintre, estava en lo cancell, que és molt gran. Hi havia militars, rasos y de graduació, senyors y pobres, homes y donas, y dava plaher veure llur compostura y devoció; [174] res de l'en- trar y sortir de nostres temples, de girar-se a veure qui va o ve, de badar ni xerrar; estan en lo temple com en lo temple, y no pas com al carrer. L'ofici era celebrat ab tota la solem- nitat dominicana. Al chor hi havia bonas veus, alguna de dona, y la orga⁴⁶⁹ omplia de tor- rents d'armonia las voltas espayosas del tem- ple.

[175] L'altar major és a la francesa, de marbre blanch, y cencillíssim. Damunt del sagrari hi ha un gran santcrist ab sa creu de bronce; al costat, sis enormes canalobres per

banda, y, darrera, penjats a la paret, grans quadros del naixement, sant Joan, &c. Al costat esquerre blanqueja lo gros ciri pasqual, lligats sos cinch punxons de cera ab una cinta blanca, y, més enllà, en lo cantó del banch del chor⁴⁷⁰ que volta l'àbside, lo bastó ab los tres petits ciris que s'usa en lo dissapte sant. [176] En lo punt de l'altra banda de [f. 5ir] l'altar, corresponent / a aqueix, hi ha la creu alta, que té lligats, ab una estola morada, los quatre extrems, de manera que⁴⁷¹ / la creueta daurada del mitx⁴⁷² de l'estola queda visible sobre el cap⁴⁷³ del santcrist, que queda voltat ab ella, tenint los dos caps inferiors encreuats als peus.

[177] Alguna diferència he notada també en las pocas ceremonias⁴⁷⁴ eclesiàsticas que, en dos dias d'estar en Sant Petersburg, he pogut veure. Lo missal no està collocat sobre un faristol en [l']altar, sinó damunt d'un coixinet finament⁴⁷⁵ brodat, que té quatre borletas en sos quatre cantons. L'escola lo gira sempre ab lo llibre, sinó⁴⁷⁶ a l'últim evangeli, que, deixant lo coixi, trasmuda-i

missal, y, posant-lo d'un cap sobre [l']altar, lo sosté mentres lo sacerdot llegaix las sagradas pàgines.

[178] En la santa missa, avans de la comunió, lo celebra[n]t fa una genuflexió, detenint-se un xich en terra. Mentre la dóna⁴⁷⁷ als fidels, l'escolà va tocant la campaneta. Aquest va vestit ab cota bermella, garnatxa y valoneta ab coll, del color de la cota. L'isop que úsan per fer asperges⁴⁷⁸ és de brots de la planta del mateix nom, lligats en un bastó de quatre palms; sembla talment una escombreta.

[179] He volgut presenciar una funció del mes que dedican a Maria los alemanys que viuen en Sant Petersburg. A les set de la tarda se reuneixen en la capella fonda, a hont l'altar està dedicat a la Anunciació. Sota aqueix quadro hi ha un roser de roses veres y un⁴⁷⁹ de roses blanques a cada banda. Entre els grosos⁴⁸⁰ ciris hi ha / gerrets ab jonquillos blancks y morats, violas y flors bonicas que sento no conèixer. [180] Als costats de la

mesa⁴⁸¹ dos bargullons⁴⁸² aixécan sas fullas
planas, que sèmblan mans ab los dits estirats,
que un alè d'ayre fa tremolar. Sota la barana
del presbiteriet canta y gemega un armòni^{um}
tocat per una senyora, y, darrera seu, los
cantadors y cantadoras, flor de la colònia
alemania. Lo dominico compareix ab son simpà-
tich hàbit blanch y ab sa garnatxa encara més
blanca. Una amplia estola francesa, de bonichs
galons d'or, li baixa fins a la cintura, y
lliga sas dues brancas un ample llaç blau,
símbol de la inmaculada puresa de la Verge
Maria.

[181] Comènsan y acàban ab dos solemnes y
bellissims càntichs, que, sens entendre'n un
mot, m'han fet plorar a llàgrima viva, recor-
dant-me los que's deuen cantar, en aquell
dia⁴⁸³ en ma estimada y anyorada Catalunya,
des dels temples de Barcelona, tan grans y
espayosos, fins al del meu humil y may oblidat
poble de Folgarolas, a hont, com eixos noys y
noyas, agenollat en la tarima de l'altar,
canti un dia las alabansas a la Verge. [182]
Recordí que, tal volta en aquella hora matei-

xa, algun de mos pobres càntichs de maig⁴⁸⁴
rodolava, ab lo rumor de las oracions, los
núvols de l'incens y l'aroma de las flors, per
las voltas d'algun temple, y exclamí, no sé si
cantant o plorant ab la veu del cors: "¡O,
Verge! Tots són alemanys, los que us obsequian
[f. 53r] ara aquí, / en aqueix beneit recó d'una terra
cismàtica. [183] Diu-los, si us plau; prote-
giu la seva pàtria, creixent⁴⁸⁵ també encor-
vada sota'l jou de l'heretgia; mes oïu-me
també a mi; entre las onadas del riu de sas
pregàries⁴⁸⁶ y càntichs,⁴⁸⁷ acceptau la gota
d'aygua de ma oració, que us oferesch per la
cristiana y ferventa Catalunya; si jo no me-
resch ser oït, escoltau a tants cors purs y
amorosos que allí, en aquella tan llunyana com
volguda terra, vos invócan en eixos dias de
gràcia y benedicció."

[f. 53v]

[184] 26 maig⁴⁸⁸

A las vuyt del matí, en la mateixa esglé-
sia celébran lo mes de Maria los simpàtichs y
bondadosos fills de la infortunada Polònia.

No·l celebren en la reduïda capella fonda,
perquè no hi caben, ni ell s ni·l seu dolor
immens; necessitan més espai per llansar-hi a
volar sas⁴⁸⁹ oracions; necessitan un llagri-
matori⁴⁹⁰ més gran per sas llàgrimas eternas.

[185] Mitja hora avans de la funció ja
comparaixen a grans ruas, gayrebé tots vestits
de negre, símbol del dol del seu cor, y ab un
ayre de melancolia propi dels pobles esclaus.
Joves estudiants⁴⁹¹ obligats a beure la cièn-
cia en terra enemiga, havent-la de demanar,
tal volta, als matador[s] de sos pares; mili-
tars, forsats, potser per la misèria, a servir
als butxins de sa inolvidable pàtria; veils,
que hauran vist blanquejar sos cabells en lo
cautiveri de Babilònia, hi acompañan los
tendres noys que hi hauran nascut; mares des-
terradas hi encaminan sas fillas, tal volta ab
por de que cambien de sentiments, havent
vingut a florir entre·ls enemicxs de sa pàtria
y de sa fe.

[186] La funció és sencilla per demés: un
dominicó polaco los diu la santa missa, y

després los fa una petita plàtica. Mentre dura la missa, ells van cantant una espècie de lletania en son propi llenguatge; la tonada és monòtona y calmosa, però⁴⁹² s'insinua y agrada més a cada repetició, com fan a cada posada las antigas cançons de nostra terra.

[f. 54v] [187] Jo recordava, adolorit, l'inich e indisculpable esquarterament de Polònia per las tres grans potències vehinas;⁴⁹³ recordava haver vist, lo dia avans, en la iglésia de la ciutadela Petri et Pauli,⁴⁹⁴ sobre'l sepulcre de Nicolau primer,⁴⁹⁵ la clau enorme y artística de la fortalesa de Varsòvia; veia aixugar-se los ulls, mitx d'amagat, a algun veterà d'aquella rassa tan heroica com infotunada, y aquelles estrofas⁴⁹⁶ me semblavan gemechs, y traduïa tots los versicles d'alla estranya lletania, de què no capia un mot,⁴⁹⁷ per eixa paraula: "¡O, Verge Maria, tornau-nos la pàtria!"⁴⁹⁸

[188] Acabada la prèdica, entonan un himne també polach, que, per la tonada, sembla d'esperansa y de conort. ¡Pobre poble! No ho

ha perdut tot, encara; encara té més que sos butxins, que sèmblan tenir-ho tot; té més que la immensa Rússia y la omnipotenta Alemanya: ha perdut la pàtria, mes li resta la fe.

[189] Vejam ara, tot de pressa, les espines del ram: de 201 esglésies que hi ha a Petersburg,⁴⁹⁹ 6 solament són catòlicas; hi ha temples protestants de diferents secces, sinagogues, pagodes; mes los que hi abúndan més y·ls edificis que·s⁵⁰⁰ fan ovirar més de lluny són⁵⁰¹ las esglésias de la secta cismàtica. Llur planta és rectangular. L'últim terç sol estar dividit en tres parts: sagristia, baptisteri y altar, que està en lo central, al fons de l'àbside. [190] Davant l'altar, ònich del temple, hi ha unes portas de quatre a cinc metres d'altura, dauradas generalment, y [f. 55v] esculturadas, / que·s tancan durant la consagració de la missa, com per augmentar la solemnitat y lo misteri. En l'altar, y dins aquell estrany presbiteri, hi ha·ls quadros millors y·ls més richs, y las principals joyas del temple. Lo restant de l'edifici està dividit en tres naus, formadas per dos rengles de

columnas greco-romanas. Las columnas, las pilastras, los plafons, racons⁵⁰² y raconets, estan profussament adornats de quadrets bisantins de tota mida. [191] La imatge que més s'hi veu és la de la Verge, que, de vegadas, està en la mateixa paret, encara que de distinta manera, repetida en cinquanta retaulons, que recordan los innumerables ex-voto de nostras hermitas, als quals, com als quadros de nostres temples, guànyan de molt en valor artístich.

[192] Las imatges de talla són proibidas per la secta, y considerades com ídols; tal vegada això ha contribuït a que el gust artístich se reconcentràs en la pintura.

[193] Per rahó de la època en què foren construïdas, las esglésias de Sant Petersburg pertanyen a l'estil greco-romà, sent molt semblants, interior y exteriorment, a les catòlicas. En cambi, las capellas més modernes són de planta inspirada en l'estil bisanti, y estan decoradas en lo mateix estil un xich més florit, caracterisant unes y altres la cúpula

o las cúpulas, de formes orientals, coronades [f. 56v] d'una creu, / dels brassos de la qual penja una doble cadena, fermada en l'arrel de la cúpula.

[194] Sant Isaach és la més important iglésia de Sant Petersburg, y una de las més ricas del món; fou comensada en 1819 y consagrada en 1858.⁵⁰³ Sos⁵⁰⁴ fonaments, que són un bosch de bigas clavadas en terra per aferrmar-la, és d'un milió de duros de cost; lo total de l'edifici, de 15 milions. La planta és una creu grega de quatre brassos iguals, corresponent a las quatre grans entradas de l'edifici. [195] Cada una té, sobre una espayosa escalinata,⁵⁰⁵ un superbo peristil de columnas, de 60 peus inglesos d'altura per 7 de diàmetre, d'una pessa de granit de Finlàndia,⁵⁰⁶ y estan coronadas de capitells de bronze. Damunt las 112 columnas, y a doble altura d'elles,⁵⁰⁷ s'aixeca la cúpula central, de 296 peus d'alsada, coberta d'una planxa de bronze daurat, que, segons expressió de...,⁵⁰⁸ sembla'l sol sobre una muntanya. Lo pes de l'or gastat en daurar-la és de 185 Iliuras.

[196] L'interior correspon, si no sobrepuja en riquesa, a l'exterior. Les parets y columnes són de marbre, jaspis, y en totes bandas se veu lluir lo bronzo, l'or y la plata, y las pedras finas. Són⁵⁰⁹ lo més notable dues columnes de 45 palms d'altura,⁵¹⁰

[f. 57v] de malaquita, material que no s'emplea gayre sinó en vasos, anells y manillas, y vuyt de finissim lapizlázuli, superiors unas y altres a tot lo coneugut, exceptuant algun altar de Roma. [197] Aqueix gran temple, que pretén ser lo Vaticà de l'església russa, està --imatge d'eixa en tot!-- feta en⁵¹¹ terreno maresmós,⁵¹² sobre el falsíssim y costós⁵¹³ fonament de milions de bigas, clavades a terra; quan eixes bigues se pudrèscan, que pot trigar més o menys, lo temple s'ha de eslever; això si ho espera, puig alguna de les columnes de granit hi ha ja esquerdada, y alguna de les parets del temple, somoguda; si el cisma, que està minat abuy per tantes sectes y religions, y sobretot per la dinamita, no estigués més ferm que Sant Isaach, no duraria pas gayre.⁵¹⁴

[198] Lo segon monument religiós de la ciutat és la església de San Pere y San Pau, no·ls apòstols sinó·ls tsars, que ells santi·fican sense com va ni com costa, situada dintre⁵¹⁵ una illa del Neva fortificada.⁵¹⁶ La agulla daurada que la corona és de 128 peus inglesos d'altura, y·s veu de tot Sant Petersburg,⁵¹⁷ contrastant ab las moltas cúpulas, també dauradas, que s'oviran per totas bandas.

[199] Tots los tsars de Rússia, menos Pere 2, estan soterrats allí,⁵¹⁸ des de Pere·l Gran, que jau sota son propi altar. Sa esposa, Catarina primera, jau al seu costat en la mateixa tomba. Lo sarcòfach de Nicolau i se coneix per la clau de la fortalesa de Warsòvia, ab què està adornada. Las parets y pilastres estan cobertes de penons, banderes, claus de castell, cuyrassas, destrals, &, presos a suechs, polacos, francesos y turchs.

[200] Lo monestir de Sant Alexandre [f. 58v] New[s]ki⁵¹⁹ és un dels / més notables de Rússia,⁵²⁰ y està collocat a l'extrem del carrer principal de Sant Petersburg⁵²¹, lo New[s]ki Prospekt,⁵²² a què ha dat nom.

[201] Fèyan una⁵²³ gran funció⁵²⁴ quan
hi entràrem; lo sumo sacerdot y·l que fa de
xantre estàvan en l'altar, cantant, alternati-
vament o plegats, melodiosos⁵²⁵ versicles en
llengua eslava.⁵²⁶ Lo sacerdot branda un in-
censer⁵²⁷ ab sa mà dreta e incensa, primera-
ment, las imatges dels quadros de l'altar, de
una a una; després, al sant titular del tem-
ple; després, al xantre, que no·s mou de vora
seu en tota la ceremònia; als sis o set popes
del chor, que estan a la dreta de l'altar,
vestits ab son gran y ample hàbit negre arros-
segant; cobreixen son cap⁵²⁸ ab un barret de
copa sens alas, del cim del qual penja fins a
terra⁵²⁹ un vel negre. [202] Prop seu n'hi
ha d'altres, que sèmblan també popes, més van
ab lo cap descobert. Després encensa als cho-
ristas o estudiants del seminari, que estan⁵³⁰
afilerats enfrot, a l'altra banda del creuer.
D'eixos, n'hi ha una trentena, y responen de-
tant en tant al càntich sagrat, ab un chor de
veus que enamora. A la incensada que reben
cada hu correspon ab una solemne⁵³¹ reve-
rència. Després incensa al poble, que abaixa·l
front humilment fins a terra.

[203] Los popes no s'afàytan mai ni-s
llévan los cabells, y per los carrers y en lo
[f. 59r] temple pàssan / contínuament la mà per sas
barbas, que ls bàixan pit avall, desmadeixades
e incultes. No deixaran de fer-los nosa, lo
mateix que las femenils⁵³² y esbulladas cabe-
llerias, mes contribueix en donar caràcter y
certa magestat tota⁵³³ oriental a sas⁵³⁴
imponentes ceremònies. Los joves destinats al
santuari, a falta de barba, cùydan més los
cabells, que pentinan y clènxan ab l'afany
d'una noya presumida.

[204] La tomba o altar d'Alexa[n]dre
New[s]ki és lo més notable del temple y son
mellor monument. Està coberta d'una com pirà-
mide d'argent esculturat, que puja fins a la
volta de l'església. Lo pes de la plata en ell
esmersada és de 325 lliuras.

[205] Innumerables són las altres esglé-
sias, esglesiotes, capellas grans y petites,
ab què s'enjoya,⁵³⁵ com ab son primer y més
rich adorno, la capital de Rússia. No hi ha
plasse, ni carrer notable, ni quatre cantons,

sens que un oratori,⁵³⁶ profusament illumi-
nat, obre ses portes davant del viatger, en-
lluernant-lo ab sas enramades de retaules bi-
santins, del Salvador, de la Verge y dels
sants,⁵³⁷ que aguàytan⁵³⁸ amorosos als pas-
sants⁵³⁹ y sonriuen com estrelles en un cel
d'or. [206] En cada casa y⁵⁴⁰ en cada tenda
hi ha lo seu retaule, dins y algunas vegadas
fora, a l'entrada, tancat en una petita⁵⁴¹
[f. 59v] escaparata, / il·luminant lo carrer ab sa ce-
lestial mirada, y fent nàixer en los cors
terrenals alguna idea divina. Los cismàtichs
passants, tan davant d'un humil quadre com
davant d'un sumtuós temple, se llévan lo bar-
ret; lo cotxer com lo senyor, lo pagès com lo
ciutadà, lo pobre com lo rich, fent tres res-
pectivas reverèncias, se sènyan tres vegadas,
mes sens tocar l'espatlla esquerra, assò és,
des del front portant,⁵⁴¹ o, millor dit,
llansant (tal és la forma particular ab què
ho fan)⁵⁴³ los dits⁵⁴⁴ mitx closos a la
cintura, y des de la cintura al muscle dret.
[207] Dins lo temple, senyant-se, fent incli-
nacions y besant la terra, pàssan l'estona de
vegadas, y això fa témer que la devoció exte-

rioreja, que és més de fora que de dins,⁵⁴⁵
que és més en los llabis y en las mans que en
lo cor, a hont, si és vera, resideix en compa-
nyia de l'amor diví, del qual és filla.

[208] Cor de Jesús, sol de les flors de
l'Església, astre de las ànimes pures,⁵⁴⁶
étrigareu gayre a vessar vostra vivificadora
llum en eixa terra viuda de son Déu, y⁵⁴⁷ a
desterrar-ne las espesses, negres y palpables
tenebres iperbòrees, feréstegues nubolades a
hont abuy⁵⁴⁸ rogeja·l llam?

[f. 60v] [209] Los palaus que adórnzan las voras
del Neva són a dotzenes, mes, no sé si per
estar monòtonament afilerats com soldats ra-
sos, o si per estar dolorosament castigats per
la cruesa del clima, o per ser d'arquitectura
poch lluïda, no fan l'efecte que se n'espé-
ra.⁵⁴⁹

[210] Los jardins, particulars y pú-
blichs, tenen totes les desventatges del cli-
ma. Los arbres de eixos llarchs passeigs de
vora·l Neva estan abuy, 26 de maig, nusos,⁵⁵⁰
sensè una fulla, com al cor de l'ivern, espe-

rant la Pasqua Florida, que deu venir assí per Sant Joan. [211] Vuyt mesos l'any estan ve-
yent⁵⁵¹ sos tronchs despullats en los grans estanys naturals, que beuen per sota terra les aygües del gran riu, mirant⁵⁵² com se gèlan a sos peus y s'hi pòsan set sostres de glas, per hon patinan los noys entremaliats, encalsant-
se,⁵⁵³ tot tirant-se boles de neu. Més avall d'aqueixos jardins se veu al Neva reunir en un feix totes ses branques per entrar més solem-
nement al mar Bàltich.

[212] La Neva, com los altres rius d'as-
si·l nort, és inmens,⁵⁵⁴ mes llurs aygües s'adormen, emperesides, tot caminant, y, per atravessar la Rússia, hi estaran més que'l riu d'homes que hi envià Napoleon, la major part dels quals s'hi quedaren a fer lo son de la mort. Tenen molta aixamplada y poch fons, y és [f. 61v] tal sa calma, que un dupta / de vegades si caminan avant o enrera. [213] Nostre Ter y nostre Llobregat són raigs de porró comparats ab ells, mes se mouhen, corren y sàltan;⁵⁵⁵ mes no és tot jugar y saltar, sinó que trebà-
llan y ajúdan als pobles que s'han assegut en

ses riberes, y·ls ha[n] cinglat ab artistichs
ponts de pedra.⁵⁵⁶ Lo Llobregat naix, y, pe-
tit com és, a quatre passos del bressol fa
moure les moles d'un molí; lo Neva mor sens
haver donat moviment a una fàbrica. [214] Com
a medi de transport són incomparables; los
nostres treballan y·s desàngnan⁵⁵⁷ tant,
que·s quèdan anèmichs, arribant a la mar sens
una gota d'aygua; los altres hi arriban plens
de caudal, com richs marxants al milionari, y
li dónan⁵⁵⁸ un baixell de tres ponts com ne
reben un vapor de cent tonelades, y quan,
inflats per l'orgull, volen fer una fantasia,
aixécan la veu y les crins escumoses, y la mar
mateixa sembla témer y recular davant ses
renillantes ones.⁵⁵⁹

[f. 63v]

[215] Bèlgica, 31 maig⁵⁶⁰

Poca cosa puch dir d'aqueixa hermosa
terra, per la que passo volant, sens aturar-me
enlloch, com un aucell de retorn a son niu,
que anyorava fa estona. La Bèlgica és un ver
jardí; les arbredes, los camps, les tan boni-

ques com espayoses prades, estan intercalant-se y succehint-se continuament, y armonisant-se ab les necessitats d'un poble intelligent, treballador y actiu per demés.⁵⁶¹ [216] Vora grans rouredes y alsinars, d'a hont s'espera veure'n sortir un ramat de bous,⁵⁶² s'aixeca una artística fàbrica, y entre gallardes xemeñyes de vapor aixécan sa apuntada agulla los campanars que dominan las poblacions fabrils, com un pastor plantat en mitx de ses esgarriadiesses ovelles. [217] Riquíssimes menes de ferro, zinc, estany y plom fan rajar a dojo llur tresor al peu dels camps de blat, que ara escugúlan, tot cantant, fileres d'herbejadores. Los rius, que, sols o⁵⁶³ ajudats del vapor, fan moure les fargues, molins y fàbriques,⁵⁶⁴ pòrtan, incansables,⁵⁶⁵ d'un poble a l'altre, sos productes o'l material que ajúdan a obrar, en barques⁵⁶⁶ que, per aprofitar lo vent, se corónan d'una petita vela.

[218] Les poblacions més insignificants que seuenen vora un riu tenen son moll de pedra picada millor que'l de moltes viles espanyoles del Mediterrà. De llarch a llarch del riu no

[f. 64v] falta may carretera / per hont passa l'animal,
que en dies de calma⁵⁶⁷ ajuda, ab una corda,
a pujar la barca riu amunt. Per més aprofitar
l'aygua, y això que n' tenen més que nosaltres,
giran lo torrent quan los convé, o'l decàntan
ab rescloses de pedra o de planxes de ferro,
d'a hont no se n'escapa una gota.

[219] Uneixen los rius ab hermosos ca-
nals, nous rierons que règan y treballan com
sos pares, y lligan les poblacions ab camins
de ferro,⁵⁶⁸ per hont van y vénen, a creu y a
recreu, los trens de viatgers, de marxandis-
ses⁵⁶⁹ y de mena obrada y sens obrar. Los
pobles y les masies escampades mostren en son
exterior lo benestar y la pau de l'interior, y
ni en les habitacions del més humil treballa-
dor se veuhen indicis de pobresa y desordre.

[220] Tot, aquí, produeix o⁵⁷⁰ treballa:⁵⁷¹
les montanyes, desagnant-se de ses riqueses
interiors; lo bosch, fent créixer sos arbres
com lo prat ses ramades; los camps, l'aygua,
lo foch, la electricitat y l'home, sobretot
l'home. Enlloc se troben aquells estols
d'homes aturats de nostres ciutats de mitgdia,

mirant qui fa·l cap més gros, ni les pletes
de⁵⁷² dones que, en nostres pobles, se aplè-
gan en lo portal de la més desfeynada⁵⁷³ a
murmurar o a fer anar la llengua, que és llur
eyna⁵⁷⁴ que may se rovella; tothom se bellu-
ga, tothom treballa, com tothom menja.⁵⁷⁵

[f. 66r]

[221] París, 1 de juny⁵⁷⁶

Ab sentiment deixí, fa 18 dias,⁵⁷⁷ ma
estimada Barcelona, en lo⁵⁷⁸ poètich mes
que·ls homes, y no sé si diga les flors y la
naturalesa, dedican a Maria, sols per no poder
veure aquellas funcions en què·l cor del devot
de la Verge⁵⁷⁹ s'umple y sadolla⁵⁸⁰ de dol-
sas impressions, nedant entre·l cel dels re-
corts y·l cel dels somnis,⁵⁸¹ entre·l paradís
de la infància y·l de la eterna vida, a hont
los càntichs y música, las flors y l'amor de
Maria nos transpòrtan;⁵⁸² mes me n'aconor-
tí⁵⁸³ veyent que Déu m'oferia ocasió de veure
com és honrada en alguns altres pobles.⁵⁸⁴

[222] He vist, en efecte, funcions d'a-
queix dolcissim y rejovenidor⁵⁸⁵ mes en Ma-
gúncia, Colònia, Berlin y Petersburg; no obs-
tant, lo cor encara no m' deya prou: desitjava
veure'n un altre en una de las basílicas de
Paris; mes he arribat anit,⁵⁸⁶ en las últimas
horas del mes de maig, y abuy, al corre de bon
[f. 66v] matí⁵⁸⁷ / a Notre-Dame, ja no hi era a temps.

Las onadas dels devots⁵⁸⁸ s'havían perdut
entre las columnas bisantinas del temple; los
ciris y llàntias⁵⁸⁹ s'havian apagat, y sols
quedàvan las flors, las humils companyoneras de
la Verge, en rams y toyas inmensas, en pit-
xells y⁵⁹⁰ gerros, y⁵⁹¹ escampadas y escalo-
nadas en son altar, formant des de ell fins
als peus dels fidels com⁵⁹² una cascada de
flors baixant d'una montanya de verdor. [223]
Mes, pobres fillas del mes de maig, estàvan
totas tristas,⁵⁹³ com si presentissen lo seu
destronament, y doblàvan lo cap, destrenadas y
mústias, resignant-se a morir després d'haver
ofert l'últim alè de sa vida y de son perfum
a⁵⁹⁴ sa Reyna celestial.

[224] La oració és lo perfum del cor; jo
fiu la meva humil y pobra oració de despedida

als peus de la Verge, y me n'ani a dir missa a l'altar del Sagrat Cor,⁵⁹⁵ a hont ja s'havien donat cita las rosas y clavellis del maig ab los resplandors del juny, simbol uns y altres de l'amor de aquell Cor dolcíssim y adorabile.⁵⁹⁶

[f. 67r] [225] ⁵⁹⁷ Després de dir missa he donat una ullada per aqueix magnific temple, hermos entre-los més hermosos de la cristiandat. Està dividit en⁵⁹⁸ cinc superbas naus, quals voltas gòticas repòsan sobre columnas bisantinas, rodones y estriadas una per altre. Lo chor⁵⁹⁹ és rodó, seguint la corba de l'àbside, y té en son dors tota una filera⁶⁰⁰ de relleus preciosos representant l'història de N. S. Jesucrist. Hi ha algun altar de sencillesa primitiva. La trona, dibuix⁶⁰¹ de Viollet-le-Duc,⁶⁰² és una obra d'art.⁶⁰³

[226] En la sagristia s'ensenya lo tresor de la església, essent notables lo mantel⁶⁰⁴ du sacre⁶⁰⁵ de Napoleon I y la sotana sagnosa⁶⁰⁶ de Mgr. Affre,⁶⁰⁷ mort sobre una barricada, tot predicant la pau al poble⁶⁰⁸ somogut en 1848.⁶⁰⁹

[227] Lo més notable de Nostre Senyora
és, sense cap dupte, la part exterior, y espe-
cialment lo frontis, que és de principis del
segle 13,⁶¹⁰ y d'una delicadesa de línies in-
comparable. Llàstima las dues torres no sian
[f. 67v] acabadas, y ab sa forma / quadrada, y sense
las ayrosas agullas, donen al temple cert ayre
feixuch.⁶¹¹ [228] Mes lo que si és verdadera
llàstima és que aqueill bellissim y gegantí
edifici, ab sos retaules⁶¹² y marbres, sas
estàtuas de bisbes de París, de reys y de
sants, ab sa llarga e interessanta història,
ab sos recorts y hermosura, y, sobretot, ab lo
Senyor dels Senyors, que ab tan rich mantell
de pedra s'abriga, atraga tan poca gent a sos
altars.

[229] Abuy és una gran diada per los
cristians; és lo dia de Pentecostès, y a las
10 del matí, oficiant lo senyor arquebisbe, se
poden ben contar los fidels que assisteixen a
l'ofici,⁶¹³ ovellas de son pusillus qrex⁶¹⁴
perdudas en lo bosch de columnas del santuari.
No he vist may tan poca gent en lo[s] oficis
de la seu de Barcelona, ni⁶¹⁵ en los més sen-

cills dels diumenges de entreany. Això, encara que és un fet aïslat, explica l'estat y la cayguda de la Fransa; quan los homes han deixat a Déu, de vegades també Déu deixa-los homes.⁶¹⁶

[f. 68r] [230] ⁶¹⁷ Felis escayensa és estada per mi la de trobar a París, la única vegada que hi só estat, a l'incomparable Mistral,⁶¹⁸ que en⁶¹⁹ divuyt anys no s'hi havia acostat. Catorse'n fa que jo l'havia vist a Barcelona,⁶²⁰ en la flor de sos dias:⁶²¹ alt, ros y ben plantat com cap n'hi haja, y guspirejant en sas paraulas, en sos ulls y en son front espayós la flama del geni, que jo admirava en sos llibres. [231] Jo acabava de llegir la Mirèva⁶²² y venia, per lo tant, ben preparat, mes may la vista de cap home m'ha fet tanta impressió. Ara sos cabells rossos s'han tornat grisos, preparant-li una hermosa corona d'argent per la vellesa,⁶²³ que encara està lluny d'ell. Encara guarda quelcom d'aquella hermosura varonívol,⁶²⁴ y no és pas veritat, gràcias a Déu, lo que ell afirma, per humilitat, en los primers versos de la Nerto,⁶²⁵ de que

son astre està en la devalado.⁶²⁶

[232] M'ablässà, al regonèixer-me, afec-
tuosament, y m demanà novas de Catalunya y de
[f. 68v] sos principals escriptors y poetas, ab molts
dels quals féu coneixensa en 1866.⁶²⁷ Coneix
molt bé las flors de nostra literatura y las
obras mestras de nostra llengua, ab⁶²⁸ la que
s'expressa algunas vegadas, trobant en sa
memòria los mots y frases, que lliga y ordena
ab gran facilitat, cosa que sembla increïble,
no havent estat entre nosaltres més que mitja
dotzena de dias. [233] Mes l'amor és un gran
mestre, y Mistral, que sab que un doble lligam
de parentiu y de sanch uneix nostra terra ab
la seva,⁶²⁹ estima⁶³⁰ a Catalunya⁶³¹ gayre-
bé ab amor filial,⁶³² y als catalans (ne po-
dem respondre) ab ver amor de germà.⁶³³

[234] Aquell vespre los cigaliens,⁶³⁴ o
sia, los membres de la societat felibrencia La
Cigala,⁶³⁵ oferiren un dinar⁶³⁶ a son digne
president. Era la primera vegada que s trobava
entre ells, encara que a sa escalfor devia la
existència la naixent associació. Tots, o
gayrebé tots,⁶³⁷ éran provençals, y l'amor de

sa pàtria, de sa Provenza, que des de París se
veu més a prop de Catalunya, los congrega-
va.⁶³⁸ ¡Que coses tenian que dir-se! ¡Que
recorts y somnis⁶³⁹ que contar-se, realisats
molts d'aquests en eixos dies de triomf del
gran poeta!

[235] S'aixeca ell per fer lo primer
brindis. ¿De què ls parlarà? ¿Què ls contará
de la terra que tant anyóran? ¿Què portarà en
son bech d'or⁶⁴⁰ de bo als rossinyols de
París l'àliga de la Provensa? Los parla de
[f. 70v] Catalunya; los conta la / anada que hi féu, fa
catorze anys;⁶⁴¹ la coral y entussiasta rebu-
da que hi troba, des de Figueras, a hont hi
entra al repich de las campanas tocant a un
solemne ofici de difunts pel seu pare,⁶⁴² que
per allí havia passat en las guerras de l'Im-
peri,⁶⁴³ fins al cim de Montserrat, a hont
los poetas catalans responían ab lo crit de
"¡Visca Provença!" als seus, entussiastas, de
"¡Visca Catalunya!"^{643bis} [236] Per Últim, ab
una amabilitat suma, me presentà a mi als sim-
pàtichs felibres de París, contant-los fil per
randa, ab paraulas que m confonian, l'argument
de Là Atlàntida,⁶⁴⁴ fantasiant ab sos passat-

ges⁶⁴⁵ y poetisant-los⁶⁴⁶ ab los màgichs colors de sa eloqüència. Jo plorava, recordant nostre primer encontre,⁶⁴⁷ y, entre agrahit, confós y abergonyit, no sapigui què respondre.

[237] Altres s'aixecaren per brindar y enrahonar darrera seu; entre ells, lo M. ...,⁶⁴⁸ lo auzuitor de La fille de Roland.⁶⁴⁹

[238] Com s'estila en los dinars⁶⁵⁰ fe-librenchs, després dels brindis vingueren [f. 71v] las cansons, / y Mistral, com a rey⁶⁵¹ dels trovadors, tingué que cantar la primera, que fou encara un xich per nostra terra, mes llavors fou també per la seva. "Lou bastimen vén⁶⁵² de Maiorco"⁶⁵³ fou la cansó que refilà de la manera que sols ell sab fer-ho; puig, a sos molts y brilliantissims dons, Déu volgué afegir-li lo del cant. [239] Lo primer baix de l'Òpera, fill de l'Ariège, que cantà després d'ell, no féu pas tanta impressió, en aquell estol⁶⁵⁴ de poetas y artistas que l'escoltàvan. Després del rossinyol cantaren las cigalas, mes, ioh dolor!, tots havíen oblidada la cansó del seu terrer, la que hauríen apresa a l'ombra dels saulas del Ròse y

de las oliveras d'Avinyó. Tots llegiren hermosas⁶⁵⁵ poesias, mes⁶⁵⁶ francesas, ab llen-guatge, inspiració, accent y ayre parisien.⁶⁵⁷

[240] Coronava la festa, ostentant sobre son pit una cigala d'or, simbol de la societat felibrenca, madama Mistral, la noble, hermosa y digna esposa del calionayre de Mirèyo,⁶⁵⁸ la Mirèyo de nostre Calendau.⁶⁵⁹

[f. 72v] [241] Eixos dias, a París, Mistral és lo poeta de moda;⁶⁶⁰ en tots los kioskos⁶⁶¹ se veu lo seu últim retrato, que han publicat Le Monde Illustré y ...⁶⁶² Se troba son nom ovirador en tots los periòdichs, de tots partits y colors, y, en molts, avans de llarchs articles sobre el darrer de sos tres poemas, la Nerto,⁶⁶³ la nova y gentil filla de Mistral, germana de Mirèyo.⁶⁶⁴ L'han convidat a honrar sa taula los primers escriptors de París, artistas, sabis y fins polítichs de tan dифerenta escola⁶⁶⁵ com lo duch de Orleans y l'actual president de la República. [242] Se li ha dedicat un magnífich àlbum de escullidas poesias, delicats⁶⁶⁶ dibuixos y bells tros-sos de música, ab 800 firmas de⁶⁶⁷ las prime-

ras de la Fransa. De sos pensaments sols me recordo, per sa sencillesa, lo de Victor Hugo:⁶⁶⁸ "Aimer c'est agir", que va en la segona o tercera plana. "Amar és obrar"; té rahó l'autor de las Orientales.⁶⁷⁰ Mistral, [f. 73v] amant, / va refent la Provença; amant y cantant son passat, y recullint las pedras escampadas de la llar y del santuari,⁶⁷¹ assegura son esdevenir;⁶⁷² [243] mentres ell,⁶⁷³ cantant⁶⁷⁴ ab sa gran lira las revolucions, ati- ant⁶⁷⁵ las passions del poble, votant la expulsió dels frares⁶⁷⁶ al mateix temps que la tornada dels comunars,⁶⁷⁷ y, últimament, donant son sí en⁶⁷⁸ la fatal llei del divorci,⁶⁷⁹ va destruïnt la família, socavant la fe y donant una empenta més a la Fransa, que cau de la altura a què la Providència la⁶⁸⁰ havia aixecada.⁶⁸¹

[244] Mistral y Victor Hugo representan abuy las dues grans corrents de la poesia contemporànea: aquest canta las conquestas de la llibertat y els pobles anant en romiatge al temple de la rahó, y l'altre, lo retorn a la deserta llar⁶⁸² dels avis; l'un té escritas en son escut las tres paraulas de Liberté.

Égalité, Fraternité,⁶⁸³ y l'altre hi⁶⁸⁴ té
lo que tenim en lo nostre los trovadors de Ca-
talunya: Patria, Fides, Amor.⁶⁸⁵

[245] Los que desitjam la descentralisa-
ció dels pobles, los que volem que la ciutat
no-s menye'l vilatge, ni la capital, per alta
y gran que sia, la província, hem d'agrair a
[f. 74v] Mistral l'haver enarborat aqueix⁶⁸⁶ / a l'al-
tra banda del Pirineu, en un poble germà de
Catalunya y que-s troba en consemblant situa-
ció;⁶⁸⁷ los que creyem devem agrair-l'i⁶⁸⁸
més, y devem estimar-lo més encara. [246] La
Nerto,⁶⁸⁹ que és obra d'un verdader creyent,
va precedida d'un pròlech que és una professió
de fe;⁶⁹⁰ anant, donchs, a publicar en la
corrompuda y descreguda París aqueixa obra, hi
ha anat a plantar una bandera, que és la
nostra, y, cosa rara, no ha sigut apedregat ni
xiulat, com era de témer, sinó aplaudit ab
entussiasme, y no per catòlics y provençals
solament,⁶⁹¹ sinó per gent de tota tribu⁶⁹²
y manera de pensar, des de alguns rectors de
seminari, que, ens consta,⁶⁹³ l'han felici-
tat, fins a periodistas y escriptors que no
creuen ab res d'aquest món ni de l'altre.

[247] és més⁶⁹⁴ notable aqueix triomf⁶⁹⁵ ara, que el públic que llegeix ha arribat a tal degradació, que no sols fuig de tot lo religiós, sinó que compra las obras pe[r] l'escàndol⁶⁹⁶ que produeixen. Bon exemple d'això és Les blasphèmes,⁶⁹⁷ de Richepin,⁶⁹⁸ obra sense cap valor ni mèrit literari, que deu, pura y simplement, al bombo de la impietat més descarada las onze edicions que se n'han fet en tres mesos.

[f. 75r] [248] La Providència li ha donat grans e indisutibles dons, de què ell usa a favor de sa Provenza, com un bon⁶⁹⁹ fill que aplega solament per sa mare. iY com ha despe[r]itat aqueixa província ab sos càntichs, fent-la ressussitar, cantar, escriure,⁷⁰⁰ pensar ab lo passat y ab l'esdevenir! Ell ha fet aixecar de sas oblidadas tombas los trobadors, los⁷⁰¹ mestres de la moderna poesia d'Europa; [249] ha fet que se tornassen a obrir las poèticas corts d'amor, los torneigs del gay saber; ha fet tornar los ulls al campanar dels pobles antichs a molts provincians que s'averr-

encendr[el] en los vilatges y en las masias de
Provenza y del mitxdia de Fransa lo foch de la
llar,⁷⁰² apagat⁷⁰³ feya quatre centúrias.⁷⁰⁴

[f. 76v]

[250] Monmartre⁷⁰⁵

Lo dia 8 juny, festa de la Trinitat, a
l' hora de la tarda⁷⁰⁶ en què, plovent y
tot,⁷⁰⁷ París se despoblava per anar a veure
l'afortunat caball que guanyaria el grand
prix⁷⁰⁸ en la carrera, tot solet me dirigi a
Monmartre, desitjós de visitar⁷⁰⁹ lo naixent
monument nacional de la Fransa al Sagrat Cor
de Jesús.⁷¹⁰ [251] A mitja pujada, sota unas
grans escalas de pedra que hi conduheixen,
trobi uns noyets que m demanaren una estampa,
petició que no se m'havia fet des de Espanya,
en tota la Europa que acabo d'atravessar. És
que el Cor de⁷¹¹ Jesús, avans de pendre per
tronc aquell turó, que deu son nom als màrtirs
y bona part de sa celebritat a nostre gran
sant Ignaci,⁷¹² ja comensa a vessar-hi sos
dons.

[252] Més amuntet, en la reduhida⁷¹³ capella provisional, me agregui a la pelegrinació de Sant Roch, la parròquia de París hont dich missa eixos dies. La església estava plena com un ou, estenent-se la gent fora al cancell; los càntichs y l'encens la acabàvan d'umplir, vessant per les portes, finestrals y claraboyes, com vessa per ses adorables ferides l'amor de nostre Jesús crucificat.

[253] Sortiren los pelegrins, y, entre la petita capella y⁷¹⁴ la gran basílica, s'organisaren en devota y llarga professió.

[f. 77v] [254] Les filles de Maria de la parròquia, vestides de blanch, portaven en un ayrós tabernacle un[a] preciosa imatge de la Verge del Roser, darrera la qual tocava escullides pesses de música la cobla de Sant Roch, composta d'uns 60 noys músichs, dirigits per un jove germà de la Doctrina Cristiana. [255] Donava plaher veure-li manejar la batuta des del cim d'una restallera de pedra picada, ab lo barret de tres bechs a la mà, y atrossat

son gambeto, que tremolava, semblant més negre
sota son rabat⁷¹⁵ blanch, que l'ayre feya
voleyar. Al mateix que el mestre de capella,
era el tambor major de 16 timbalers que rompien
la marxa d'aquell petit regiment de la fe,
fent redoblar aquell aixordador instrument,⁷¹⁶
tan grat a les orelles infantils.

[256] Darrera la fanfare seguian uns 200
homes, joves y vells, pobres y richs, paisans
y soldats, umplint de càntichs devots y en-
tussiastes los intermedis de les tocatas. La
professó entrà per un cantó de la fonda, obs-
cura y llarga cripta, desenrotillant-se de
capella en capella per lo interminable corre-
dor que volta als fonaments⁷¹⁷ de lo que hâ de
formar la nau interior del temple. [257]
L'himne era dedicat al Sagrat Cor, y la res-
posta, la tan sabuda com sempre bella:

[f. 78v]

Dieu de clémence,

Dieu protecteur,⁷¹⁸

sauvez, sauvez la France

au⁷¹⁹ nom du Sacré-Coeur.⁷²⁰

[258] ¡Com ressonava per aquelles voltes
y soterranis aqueix crit d'esperansa d'aquell
poble catòlic, que ha sufert tant y que, si
Déu no fa un miracle, tant li resta que
sufrir! Jo m'afigurava⁷²¹ veure la església
de Fransa, cativa⁷²² y encadenada en les ca-
tacumbes, aixecant los ulls a la escassa llum
que entra per aquells finestrals bisantins, y
plorant. [259] Plorant sa llibertat perduda,
son Déu tret ignomi[ni]osament de les escoles,
dels llibres y de l'ànima de la novella gene-
ració;⁷²³ plorant sos amadissims religiosos
llansats de llur mística celda,⁷²⁴ les ger-
manes de la Caritat tretes del peu del ma-
lalt,⁷²⁵ que mor sens un consol y una espe-
ransa, la indiferència del vell, la llicència
del jove y l'escàndol dels petits, aqueixos
àngels de la terra a qui no-s deixa aixecar
los ulls al cel, que s'enmiralla en sos ulls y
en ses ànimes pures. [260] Lo cel, que estava
plujós y ple de núbols negres, regatejava la
llum als finestrals de la cripta, per fer-la
més ombrívola⁷²⁶ y misteriosa. No trigà a
sortir-ne la doble filera de la professó per
entrar en lo temple del Cor de Jesús.

[261] Jo, que acabava de visitar per la primera vegada, a París, la⁷²⁷ Babilònia de l'Apocalipsis,⁷²⁸ ab la copa del plaher a la mà convidant a tots los passants, no sabia donar-me compte de lo que vèyan mos ulls:
[f. 79v] aquella gent, que sortia de sota terra, orant y cantant, me feya l'efecte de gent d'altre país y d'altra època; [262] dels ma[r]itris companys de sant Dionís,⁷²⁹ que sortissen de llurs sepulcres; dels fills de Clovis,⁷³⁰ de Carlotmagne y de sant Lluis, que, obrint ses parpelles a l'enderrocament del santuari, rompesssen les lloses de ses tombes y vinguessen a acabar en eixa Fransa desventurada la obra salvadora que hi comensaren, y a encendre de nou la flama de Jesucrist que s'hi apa-
ga.⁷³¹

[263] La grandiosa basílica està encara no a mitx fer; ise construeix ab tanta pena! Cada parròquia de París paga un pilar; cada associació religiosa de les poques que súran en aqueix diluvi de materialisme costeja una columna;⁷³² cada família religiosa, un bossí de paret o d'arcada; cada devot, una pedra,⁷³³

que, quan s'ha arrancat,⁷³⁴ escalabornat,
duyt assí dalt,⁷³⁵ picat y collocat, val un
pesant⁷³⁶ d'or. [264] Per altra part, per
assentar com convenia los fonaments, s'ha
tingut que cabar molt fondo y atravesar los
sediments de runa, argila y pedregam,⁷³⁷ de
la mateixa manera que, per trobar la roca de
la vera glòria francesa, cal cavar y atraves-
sar totes les capes d'argila, runes...⁷³⁸
d'un segle de revolucions, segons imatge d'un
autor.

[265] La església, donchs, creix poch a
poch, com un gros arbre en terra mal assahona-
[f. 80v] da, mes ella creix; / no està encara mitx
feta, mes se farà tart o d'hora, com Déu ajude
a sos celosos⁷³⁹ e incansables iniciadors, y
un dia, que no sabem si és liuny o prop, la
París revolucionària, desvetllant-se al so
de⁷⁴⁰ campanes may sentides, obrirà·ls ulls y
veurà en sa montanya més alta una basílica
major que totes ses basíliques; més alta que el
Panthéon⁷⁴¹ y l'església dels Invàlits;⁷⁴²
[266] més que el superbo edifici de l'Òpera⁷⁴³
y l'Hôtel de Ville;⁷⁴⁴ un campanar més alt

que el monolit⁷⁴⁵ egipci de la plassa de la Concòrdia; més que la columna Vendôme;⁷⁴⁶ un edifici més alt que tots sos edificis, y, al bell cim, la creu que dominarà la París antiga y la moderna, la ciutat y les afores, les cases, los boscos, los camps y les muntanyes, y, aixecant al cel sos brassos, rosats⁷⁴⁷ ab la sanch d'un Déu, demanarà perdó per la ciutat culpable.⁷⁴⁸

[267] Ja abuy s'aixeca la creu en un altar provisionalment posat al mitx del presbiteri, per conort y símbol d'esperansa⁷⁴⁹ dels devots y pelegrins.

[268] Sencilla y tendra és estada la ceremònia principal de la pelegrinació. La imatge de la Verge que la presidia ha sigut collocada en lo presbiteri de cara al poble, rodejada sempre de sa guàrdia d'honor, de les filles de Maria, que la han pujada sobre ses espatlles. Lo rector de Sant Roch, venerable sacerdot de cabells blanxs, s'ha dirigit a l'auditori⁷⁵⁰ ab enceses paraules, recordant-li sos debers envers Déu en nostres dies de tribulació. [269] Los parla d'aqueix gran mo-

nument expiatori de la Fransa,⁷⁵¹ y, ab llà-[f. 8iv] grimes als ulls, los mostra / la columnna que ells mateixos, los parroquians de Sant Roch, van aixecant de pedra en pedra, y que abuy està engarlandada de flors y coberta de banderes. Després obre'l sagrari y li dóna la benedicció ab lo Santíssim Sagrament, com soLEN a Fransa, mentres lo poble, a grans crits, canta per tres begades, tot⁷⁵² plorant y gemegant: "Parce, Domine, parce populo tuo,
et in aeternum non irascaris nobis".⁷⁵³ ⁷⁵⁴

[270] Tot seguint les onades de aquella⁷⁵⁵ multitut, penitenta y compungida,⁷⁵⁶ orant, cantant y sospirant ab ella en aquell cim de serrat,⁷⁵⁷ sota aquell cel nubol y tempestuos, tota aquella tarde me persegueix lo trist recort del Calvari, a hont, a la vista de la "ciutat ingrata",⁷⁵⁸ se consumà la obra de nostra redempció, y de Maria Magdalena, la pecadora arrepentida que arribà a ser la amiga predilecta de Jesucrist; per aqueix camí la Fransa serà perdonada,⁷⁵⁹ com ella, y rehabilitada, y tornada a sa hermosura y grandor primera, quoniam dilexit multum.⁷⁶⁰

[271] Sortint de París

Des de una finestreta del tren, que, per la via de Lion, fugí com arrossegat per un mal esperit, contemplo, ben segur⁷⁶¹ per darrera begada, aqueixa gran ciutat que s'allunya y que, tot allunyant-se, sembla més gran. Estona ha que som fora de les esplanades, jardins y boulevards⁷⁶² de vora'l Sena; [272] estona ha que'n fugim en ales del vapor, mes sempre tenim un de sos interminables carrers a cada [f. 82v] banda de tren, com empenyats en no / deixar-nos sortir de la ciutat; fugim de son cor, mes no hem pogut sortir encara de sos brassos, que s'estenen per la plana a través de rius y serres, com per lligar y engrapar la Fransa, lo mateix que un calamar⁷⁶³ monstruós engrapa sa presa.

[273] Lo sol, que gayrebé no se'ns havia deixat veure a París, se mostra rogench⁷⁶⁴ e inflamat, com en un trono, damunt la ciutat geganta, cobrint-la amorós ab son mantell de

resplendorosos raigs, que van minvant, minvant d'intensitat, com los d'un incendi que s'ailunya. La daurada cúpula de los Invalides⁷⁶⁵ apar rebre los últims, coronant-se'n, com si l'astre del dia se recordàs de l'home terrible y extraordinari que dorm sota aquella mitja taronja, a l'ombra de la creu.⁷⁶⁶

[274] Una girada de tren me fa perdre de vista les darreres torres de la gran ciutat, mes lo turó que me la roba no la esborra, no, de ma imaginació, ni la esborràrà mai de ma memòria.

[275] Lo que més m'ha impressionat, a més dels dos o tres grans monuments religiosos, és lo que hi resta⁷⁶⁷ del gran Napoleon: la columna Vendôme,⁷⁶⁸ imitació de la de Trajan en⁷⁶⁹ Roma, feta del bronze de 1.200 canons aplegats en ses titàniques campanyes contra austriachs y russos;⁷⁷⁰ l'arch de l'étoile,⁷⁷¹ comensat per ell y digne d'ell; lo frontis [del Panthéon], a hont està represen-
[f. 83v] tat a la dreta d'un / aplech de sabis, artistes y generals, entre un vell granader y el cèlebre Tambor d'Arcole,⁷⁷² tan bellament

cantat per Mistral;⁷⁷³ y, per últim, sa tomba superba y monumental. [276] Sota mateix de la grandiosa cúpula del temple, s'obre una cripta rodona de marbres, y, en mitx, voltat⁷⁷⁴ d'una immensa corona de lloret en mosaïch, s'aixeca un alt y ample sarcòfach de gres de Finlàndia,⁷⁷⁵ a hont repòsan ses cendres.⁷⁷⁶ Sobre la porta de la cripta, a hont se baixa des de l'altar, coronat per un gran crucifix de bronze, se llegeixen eixes lletres del testament del gran home: "Desitjo que mes cendres reposen a les vores del Sena, en mitx d'aqueix poble francès que estimo tant."⁷⁷⁷

VARIANTS

[Titol i subtítol] Manquen Ms

[1] de Lion] de Lió V I E

en eixa] en esta V I E

adormida] dormida I E

[2] ajudant-nos a veure ... d'adormir] ajudant à veureshi la ciutat de Lion, que també s hi enmirallava Ms

contemplar] veure Ms V

descolorida] Manca Ms

[3] de Lyon] de Lió V I E

de lo que's pot veure] de lo que's veu Ms

que de lo que filan ... entera] que podrian amortallar la ciutat sencera Ms

[4] y de Lyon] y de Lió V I E

ve a la imaginació ... en primavera] acut la comparació del cuch de seda y sa crisálide Ms

[5] y regatejant] Manca Ms

boscuries] boscos Ms

[6] que's preté separar] que se separan Ms

en millors temps] en millor temps I E

[7] los cedres de nostres montanyes] l'arbre Ms

[8] de Lion] de Lió V I E

- [9] a Lion] à Liò V I E
al sortir-nel al sortir V I E
és un bon company] es bon company I E
- [10] afadigat] afatigat V
per tornar] pera tornar I E
- [11] del segle] del ségol V I E
la bermellori] la vermella V I E
que començo d'anyorar] Manca Ms
- [12] sens ofendre's] sens fer cas Ms
per mirar] pera mirar I E
per enviar] pera enviar I E
antiga y celestial] Manca Ms
- [13] per primera volta] per la primera volta I E
no·ns els deixa] no 'ns los deixa I E
- [14] altas serras] altes terres V I E
- [15] de Bellegarde] de Bellagarde V
com canals mitjanseras] Manca Ms
a hont se veuhen] hont s'hi veuhen V I E
moderna] adés inventada V I E
- [17] dels estanys] dels llachs V I E
- [20] camina ... pel corre] Manca Ms
per tornar-se riu] pera tornarse riu I E

- de bronze] de bronze V I E
- [21] pense ab lo passat] pensa ab lo passat V I E
y dividir los pobles] y dividir als pobles V I E
- [22] de ta paraula] de la paraula V I E
- [23] determinaren] determinaven V
- [24] en l'hora menos pensada] Manca Ms
No faltà] No falta I E
que tornàs] que tornés V
y entregàs] y entregar V I E
- [25] segons llurs recursos] segons sos recursos V I E
y ls temples] y los templos V I E
y dedicats] Manca I E
auguri] origen V
germanes de la Caritat, filles del Germanes de Ms V
- [26] no n'hi ha res escrit] no hi ha res escrit V I E
- [28] ¡O, Montserrat! ... y Canigó!] Oh Montserrat, Montjuich, Montseny y Canigó! V I E
- [29] l'un darrera l'altre] un darrera l'altra V I E

- per distraure'm] per distraurens V I E
- [30] los cisnes] los cignes V I E
- [32] en tres turonets] en tres turons V I E
de les mellors] de las millors V I E
- [34] dels teys] dels tells I E
pruners] pruneris V I E
- [35] Los violers riuhen] Los violers viuhen V I E
- [36] ser lo vulgo] ser el vulgo V
és un corb] es lo corb V I E
del Pirineu] dels Pirineus I E
a las cabanyes] de les cabanyes V I E
- [38] y escabellats sallents] y escabellats saltants V I E
- [39] plou y fa sol] fa sol y plou V I E
cama sa] cama ensá I E
- [40] ab aqueix cel] ab aquest cel V I E
aqueixa hermosa] aquella hermosa V I E
per mi] pera mi I E
- [41] en sa benèfica ombra] á sa benèfica om-
bra I E
- [42] se manifesta ja] se manifesta V I E

- de front quadrat y testa ample] Manca Ms
- Alguns homes] Alguns hòmens I E
- en Fransa] à Fransa I E
- [43] Aquesta nit] Aqueixa nit V I E
- la Schwarzwald] lo Schwarz-Wald V I E
- a Germania] à Germania V I E
- [44] arrenglerades ... vapor] que obren, quan
així los plau, per deixar pas-
sar los vapors Ms
- [45] homes de pau] hòmens de pau I E
- veure] veure, si altre no, V I E
- los devots oyents] los devots V I E
- per mi] pera mi I E
- desconeuguda] completament desconeuguda V I E
- [47] un santcristol] un Sant Christ V I E
- li caygué'l cap] li queya'l cap V I E
- segle 10] sicle X V I E
- [48] s'estampà sa primera] fou estampada la
primera V I E
- [49] 15 maig] 15 de Maig V I E
- y de 9 de mànega] y 9 de mánega V I E
- lo blau del Rhin] lo Rhin blavós V I E
- a Colònia] fins à Colònia V I E

- [50] més aterrades] mes aferrades V I E
per deixar] pera deixar I E
- [51] cap a l'eternitat ... la mar] ab les onades del riu Ms
davant eixos] davant d'eixos V I E
- [52] de l'orde] de l'ordre V I E
- [53] los castells a les esglésies] los castells les esglesiess V I E
variades] varies V I E
bullugoses] bellugoses V I E
ab lo gran riu] ab lo riu V I E
- [54] pels paladars] per los paladars V;
pera 'ls paladars I E
- [55] està habitat] está habilitat V I E
- [56] situat] Manca Ms
imperiosa] Manca Ms
com los turons ... encontrada] turons y
serres de aquells endrets Ms
- [57] en Zauberhöhle] en Zanberhohle V I E
Van ab grossos bastons ... daynes.] Van
ab grossos bastons, alguns ab
martellets per esbossinar les
pedres y tots ab la motxilla
del color de les plantes, que
es lo que cercan ab predilecció,
segons sembla. Los mes
enneulits, puig no tots son de
ferro en Alemanya, van muntats
en petits caballs. Ms

[58] d'un gran convent-castell] d'un gran cas-
tell Ms

Davant d'ell ... sobre l'aygual Dos s'en
veuhen, no se quin es mes her-
mós, á altra banda; en un
d'ells encara penjan les enor-
mes teyeres sobre l'riu Ms

[59] en mitx de la corrent ... torretes] en
mitx de les ones, coronat de
troneres de fusta y de torretes Ms

y encara, per arribarhi, se necessita es-
cala] y encara no s'hi pot ar-
riabary [sic] sens escala Ms

[60] "Les set verges"] Les set vergens I E
convertí en pedres] petrificá Ms
Petrificada] Pedrificada V
no triga a mostrar-se'ns] part davall es-
tá Ms
gegancessa] gegantesa I E
la visió estimada dels poetes alemanys]
tan celebrada per los poetes Ms

[61] Prop de Koblenz] Avans d'arribar á Co-
blenz Ms
enorme] de arcades immenses Ms
que'ns fa oblidar lo primer] Manca Ms
formant part] fent part Ms
torres] Manca Ms
y formidable] Manca Ms
lo cap] un cap Ms

que banya un altre bossí de muralla de Koblenz] que banya per l'altra banda à Coblenz Ms

[62] si bé que ab més calma] Manca Ms

ara tot just] no fa gayre Ms

escalabornats sos dos caps ... per pendre aygal solament arreglat dels dos extrems, de l'un en forma de paleta Ms

[63] s'aixecàban] s'aixecan V I E

no hi mancava] no mancava V I E

ni pals] Manca Ms

un dit de] Manca Ms

per guardar-la] pera guardarla I E

feta] formada Ms

badia] corda Ms

¡Dolsa crehensa!] Manca Ms; ¡Dolsa creyensa! I E

a l'ombra de la creu] à la seva ombra Ms

aquells homes] aquells homens I E

senzills] sencills y creyents Ms

ab menos temor] ab mes seguretat Ms

y perilllosissim] Manca Ms

de les aygues] de les ones Ms

[64] en creu y a recreu] à dotsenes Ms

marxandises] mercaderies Ms

y això que no tot, ni la meytat, passa
pel riu] y no tot passa per lo
riu Ms

[65] Enfront d'Andernach] Enfront V I E

nos surt a l'encontre ... y la Verge] a
peu pla, se veu un gran San
Crist, ab sant Joan y la Verge Ms

gayrebé natural] casi bé al natural I E

Aqueixes santes imatges ... malbé] En
nostra tan catòlica com malme-
nada terra, no faltarà una
mala ànima que per odi ó per en-
treteniment los fas malbé Ms
(Ratllat, però, amb una creueta)

iCom mereixem los meridionals ... la Pro-
videncia!] Manca Ms

[66] Entre altres y altres] Entre altres in-
numerables V I E

digne d'atenció] digne d'esment V I E

. temple gòtic] temple ojival V I E

col·locat] enfilat V I E

d'una muntanya] d'una muntanyeta V I E

per vetllari] pera vetllar I E

[67] de sant Apolinar] de Sant Apolinar, bis-
be de Ràvena V I E

de tan gran tresor] del gran tresor V I E

fins que fou donat] fins y á tant que fou
oferta V; fins á tant que fou
afert I E

del sant bisbe de Ràvena] del Sant Bis-
be, que li doná'l nom V I E

- [68] Nonnenwerth] Nonnenwerth I E
una espayosa illa] una illa espayosa V I E
solitaril Manca Ms
- [69] d'un antich y gran castell ... del Drach] del imponent y antiquissim castell de Drachenfels (Drachenfelds I E) "Roca del Drach" V I E
- [72] és dir, són] es dir que son V I E
per acabar] pera acabar I E
aqueixa maravella] aquesta maravella V I E
- [74] dia feyn] feyn V I E
- [75] semblava sonriure] semblava que somreya V I E
Fill, que seyal Fill assegut V I E
per benehir-lo] pera benehirlo I E
- [76] he tingut que sortir] he tingut de sortir V I E
sens haver-hi pogut donar] sens haber pogut donarhi V I E
per no destorbar los devots] per (pera I E)
no destorbar als devots V I E
- [77] d'aqueixa regió] d'aquella regió V I E
- [78] germanes de la Caritat] germanes de Caritat I E
humils, modestes y retirades] humils y modestes, y retirades V I E
cerveza se vúydan] cervesa's buydan V I E

[79] sense gayres flors] sense flors V I E

[80] dels homes] dels homens I E

y los fruyts] y'ls fruyts V I E

de llibertat y pátria] de llibertat y de
pátria V I E

un mes y un any] un mes, un any V I E

[81] per fer] pera fer I E

per esbravar-se] pera esbravarse I E

per estufar] pera estufar I E

de pago] de pavo I E

[82] 17 maig] Berlin 17 maig E

lo rey Federich] lo rey Frederick V I E

[83] les noyetes] les noyes V I E

[84] Me sèmblan] Me sembla V I E

sota'ls saules] dessota'ls saules V I E

[86] en Berlin solament n'hi ha 200 anyals]
puix solament à Berlin se'n
contan 200 anyals V I E

que no és més avuy] que avuy no es mes V I E

té sempre los criats] té sempre 'ls criats
I E

[87] hi ha fiels] hi ha fidels V I E

[88] per cuidar-las] pera cuidarles I E

- las iglésias] les esglésies V I E
són molt bonicas] son boniques V I E
de fer grans gastos] fer grans gastos V I E
- [89] eix imponent edifici] aquest imponent edi-
fici V I E
en Espanya] à Espanya V I E
y los pochs monuments] y 'ls pochs monu-
ments I E
- [90] un templet ... per 12 columnnes] un tem-
plet, qual part superior es
d'alabastre, sostingut per 12
columnnes V I E
sota unas taulas] sota les taules V I E
- [91] hi ha, a cinch metres d'alsada] à cinch
metres d'alsada, hi ha V I E
hont caben] ahont caben V I E
se senti] se sente I E
- [92] Té sients] Te aquesta sients V I E
per 6000 personas] pera 6.000 personnes I E
d'aqueix país] d'aquet pâys V I E
representant] representa I E
que fa ressaltar la llum] que fan ressal-
tar les llums V I E
- [93] classificats ... edifici] classificats
de la manera següent pel mateix
porter del hermós edifici V I E
20.000 dihem-ne moderats] 20.000 se
diuhen moderats V I E

- construit; estan entre ells) construhiit,
estant entre ells V I E
- d'idees avansadas] d'idées rationalistes V I E
- [94] 100.000 catòlics] 10.000 catòlics V I E
que hi ha] que hi han V I E
que van [fent]] que fan V I E
- [95] de mitxdia] del Mitxdia V I E
per donar-los] pera donarlos I E
per umplir] pera omplir I E
amarguissima lo cor] amarguissima 'l cor I E
- [96] En un pais] Es un päys V
hont no s'espérant] ahont no s'esperan V I E
rodant tot sol] rondant tot sol V
de medecinas] de medicinas V I E
per una botiga] pera una botiga I E
- [98] no avansa pas un pas] no avansa ni un
pas V I E
ni metralladora] ni ametralladora I E
que ls puga vèncer] que puga vèncer I E
y millor] y mellor V I E
- [99] gayre lo cor] gayre'l cor V
per complet] per complert V I E
que té lo cor] que te'l cor V I E

[100] 20 maig] Berlin, 20 Maig V I E

Dintre hi ha] Dintre hi han V I E

[102] a tres horas diferentes] a hores dife-
rentes V I E

de matí] del matí V I E

[103] y de dos escolans] y dels escolans I E
en llengua vulgar] en llenguatge vulgar V I E
participa d'ella] participa d'ell V I E
y lo versicle] y'l versicle I E

[104] en dos testos] ab dos testos I E

la Reyna del maig] la Reyna de Maig I E

[105] Manca tot el paràgraf V I E

[106] y un centre cuya] y cuya I E

[107] que truca a la portal] que truca la porta V
robant la almoyna ... als pobres] robant
les almoynes als pobres V I E
més de lo quel mes del que V I E

[108] uns quants homes] uns quants homens I E

ab lo millor] ab lo meller I E

escombrariayres] escombriayres V I E

[109] de bermell, groch y blanch] de vermell,
groch y blau V; de vermell y
groch I E

ab més calma] ab molta calma V I E

l'àngul obtús que fòrman lo canó y la culata] l'àngul obtús que forma lo canó ab la culata V I E

[110] en Espanya] à Espanya V I E

de l'estiu] de l'istiu V

tingam los espanyols] tingan los espanyols V I E

d'acert] d'ençert V I E

[111] un se pot [fer] de vegades la ilusió] de vegades un se pot fer la il·lusió V I E

és una e inmutable] es inmutable V I E

del batisme] del baptisme V I E

[112] los dies de festa] en los dies de festa V I E

rallant-la] rallanlo V I E

ab les mans] ab les dues mans V I E

fan la inclinació més pausada] fan les reverencies molt pausades V I E

[113] a costura] à la costura V I E

ab la motxilla] ab una motxilla V I E

de Minerva] del Minerva V

[114] per jugar] pera jugar I E

als de l'altra] ab los de l'altra V I E

y's ràllan la cara] y's rallan les cares V I E

- [115] per cubrir-se] puig se cobreixen V I E
a què pertany.] respectiva. V I E; Per coneixer que son estudiants, no caldrà la gorra; n'hi ha prou de (ab V) les enceses ral·lies que mostren al front y à les galtas; cada rúbrica d'aquelles diu mes que un llibre Ms V
- [116] abundar-hi los lladres] abundarhi 'ls lla-
dres V I E
hi ha uns ròtols] hi ha uns rêtuls I E
Guardau-vos] Guardeuvos V I E
- [117] Aqueixos animals] Aquets animals V I E
a tirar, ab una corda, los carretons] à tirar
los carretons V I E
o de guia solament] ó guia tan solament V I E
- [118] colles d'homes] colles d'hòmens I E
a dreta o a esquerra] à dreta ó esquerra V I E
- [119] per l'amaniament] pera l'amaniement I E
a falta d'oliveres] à falta del d'olives V I E
- [121] acistellat, posat perquè] acistellat per-
que V I E
- [122] Elbing] Elbuig V I E
ànechs boscans] ànechs bosquetans V I E
que, entre ells, blanch també] que, blanca
també V I E
creu junta ab] creu ab V I E

- benehir-les] benehirla V I E
guarda-los caminals] guarda los caminals I E
- [124] Allà d'allà] Mes enllanet V I E
cap a Pillau] à Pillau V I E
en algun punt] en alguns punts V I E
com per donar] com para donar I E
- [125] a dreta y a esquerra] à dreta y esquerre V I E
de esta marina] d'aquesta marina V I E
com los demés camps] com los camps V I E
negroses pinedes interminables] negroses
é interminables pinedes V I E
- [126] del riu Prégel] del riu Crégel V I E
de la vila se veu] de la vila's veu V I E
en sa capella se coronà] En sa capella's
coroná V I E
- [128] Si sos habitants] Si'ls habitants V I E
- [130] de nostres capitans generals] de nostres
generals V I E
per gabant, curt] per gaban y curt V I E
- [132] Fan aqueixa operació] Fan aquesta opera-
ció V I E
uns homes] uns hommes I E
una, dihem-ne, levital una, dihemli le-
vita V I E

- [133] esquéixan sense pietat e inutilisan]
esqueixan é inutilisan sense
pietat V I E
- la cisma] lo cisma V I E
- [134] deixant ... entre dits] deixant qualsevol
feyna que tingan entre dits V I E
- y als viatgers] y fins als viatgers V I E
- [135] encara que creguí que era casualitat] en-
cara que ho creguí casualitat V I E
- fins a tretze o catorze anys] fins á ca-
torze anys V I E
- [137] Gayrebé tots] Casi tots V I E
- los homes] los hommes I E
- bous llaurant] bous que llauran V I E
- [140] que trobam] que trobém V I E
- en 23 juny 1812] en 23 de Juny de 1812 V I E
- [141] en 13 de desembre] á 13 de Desembre V I E
- de completa indisciplina] de complerta in-
disciplina V I E
- [143] y en lo camp] en lo camp V I E
- per assentar-la] pera assentaria I E
- després lo cercaran] ja'l cercaran des-
prés V I E
- [144] hi estarían de més ... y l'arquitecte]
hi serian de sobra's mestres
de casa, lo manobre... V I E

- de quatre bigas] ab quatre vigues V I E
pels caps] pels costats I E
- [145] de posts] de pots V I E
- [147] pel mateix estil] pel mateix istil V I E
- [148] (Sense encapçalament)] Russia, 24 Maig V I E
(a E. no hi cal)
en mitx de camps de blats immensos] en
mitg d'immensos camps de blat V I E
Una n'hi ha --deu ser la seu--] N'hi ha una,
que deu ser la Seu V I E
dominant ... altura] dominant tota la ciutat
V I E
per las cosas] pera les coses I E
- [149] surten los noys y noyetas del poble] surten
noys y noyetes pobres V I E
per abrigar] pera abrigar 3-E
testas d'àngel ... que ells] testes d'an-
gel menys hermoses que ells, à
ofrir als viatgers ramells de
flors V I E
- [151] si encara] puig encara V I E
- [152] o inutilisant-los] è inutilisantlos V I E
- [153] Són las dues horas] Son les dues V I E
o millor] è melhor V I E
en eixa immensa mar] en eixa mar V I E
- [154] la he vista un moment] la te un moment V I E

- [155] boyra, y a voltas] boyra; a voltas V I E
per una mar] per un mar V I E
se'ns en du] se'ns ne du V I E
- [156] la gemeganta locomotora] la geganta lo-
comotora V I E
y foscas pinèdas] y fresques pinedes V I E
De temps en temps ... se veu passar] De
temps en temps, se veu passar V I E
com per dir-nos] com pera dirnos I E
- [157] las gorras de colp] les gorres de cop V I E
- [158] en las duas] en les dugues V
hi ha en la estació] en la estació hi han
V I E
- [159] Hi està representat] Està representat V I E
perquè ls seus devots] pera que 'ls seus
devots I E
- [161] Tot aquell gran tros de via] Tot aquell
tros de via V I E
- [163] cosa a què los russos] cosa á que 'ls
russos I E
per nosaltres] pera nosaltres I E
- [164] de mitx palm d'altura] de mitg palm d'al-
sada V I E
- [165] Donas y homes] Dones y hòmens I E

- [166] o rector] 6'l rector V I E
dominicos, quel dominicos, los quals V I E
- [167] a rebre·ls visitants] à rebre los visi-
tants V
- [168] Me manifesta] Me manifestá V I E
minvar ... la comunitat] minvar la Comu-
nitat V I E
com caldria de tota necessitat] com cal-
dria I E
- [169] los frares joves y dispuestos] los frares
y dispuestos V I E
l'un és polach] un es polach I E
no és lo millor] no es lo mejor V I E
per fer entendre] pera fer entendre I E
y predica ... en rus] y predica no sols
en sa llengua propia sinó a-
demés en rus V I E
- [170] Cade estiu] En l'estiu V I E
que's fassa escoltar] que's fasse escol-
tar V I E
per aqueix poble] per aquest poble V I E
- [171] tenen privat lo predicar] tenen privat
predicar V I E
solament lo intentar] solament intentar V I E
convertir un cismàtic] convertir, à un
cismàtic V I E
a sa antiga fe] à sa antigua fe I

- mercè a la inèrcia] mercés à la inercia V I E
no sé si diga l'embrutiment] no sé si diga
al embrutiment V I E
hi ha pobres] hi han pobres V I E
deixa los interessos] deixa'ls interes-
sos V I E
de Déu y de la Església] de Deu V I E
per cuidar] pera cuidar I E
- [172] nacionals, estrangers] nacionals y ex-
trangers V I E
paisans, soldats] paisans y soldats V I E
y en esta mateixa ciutat] de modo que en
aquesta ciutat V I E
gayrebé los ònichs] gayre bé 'ls ònichs I E
- [174] de badar ni xerrari] res de badar ni xar-
rar V I E
la orga omplia] la orga omplian V
- [175] hi ha un gran santcrist] hi ha un Sant-
Christ V I E
per banda] de per banda V I E
- [176] los quatre extrems] los quatre brassos V I E
encreuats als peus] voltats als peus V I E
- [177] Alguna diferència he notada] Algunes dife-
rencies he notat V I E
ceremonias eclesiàsticas] ceremonies reli-
gioses V I E
sobre un faristol en [l']altar] en un fa-
ristol sobre l'altar V I E

- L'escola lo gira] L'escolá gira I E
y, posantlo ... sobre l'altar] y apoyant-
lo ... sobre l'altar V I E
- [178] avans de la comunió, lo celebrant] lo ce-
lebrant, avans de la comunió V I E
- [179] en Sant Petersburg] á St. Petersburg V I E
tarde se reuneixen] tarde 's reuneixen I E
Sota aqueix quadro] Sota aquest quadro V I E
Entre'ls grossos ciris] Entre'ls blanxs
y grossos ciris V I E
hi ha gerrets] hi ha dos gerrets V I E
y flors bonicas] y altres flors molt bo-
niques V I E
- [180] Als costats de la mesa] Al costat de la
mesa V I E
del presbiteriet] del presbiteri V I E
de la colònia alemanya] de la colonia
alemana I E
- [181] recordant-me los] recordantme 'ls I E
en aquell dial lo mateix dia V I E
- [182] rodolava] redolava V
ab lo rumor de las oracions] ab lo remor
de les oracions V I E
los núvols] y'ls nubols V I E
- [183] creixent també encorvada] també encorva-
da V I E

- [184] 26 maig] Sant Petersburg, 26 Maig V;
Manca text I E
per llansar-hi] pera llensarhi I E
per sas llàgrimas] pera ses llàgrimes I E
- [185] Joves estudiants] Jóvens estudiants E
en lo cautiveri] en lo captiveri V I E
que hi hauran nascut] que hi deuen han-
ver nascut V I E
- [186] un dominico polaco] un dominico polach V I E
- [187] de Polònia] de la Polònia V I E
en la iglésia] en la església V I E
a algun veterà] algun veterá V I E
tots los versicles] tots los versiculs V I E
de què no capia un mot] de que no'n capia
un mot V I E
- [188] y la omnipotenta Alemanya] y la potenta
Alemanya V I E
- [189] esglésies que hi hal esglésies que hi
han V I E
a Petersburg] à Sant Petersburg V I E
mes los que hi abúndan] pero les que hi
abundan V I E
y ls edificis que's fan ovirar] y les
que's fan ovirar V I E
en lo central, al fons de l'àbside] en lo
central del fons del àbside V I E

- [190] de quatre a cinc metres] de quatre ó
cinc metres V I E
- de la missal en la Missa V
- y lo misteri y'l misteri V I E
- quadros millors] quadros mellors V I E
- profusament adornats] adornats profusa-
ment V I E
- de quadrets bisantins] ab quadros biza-
tins V I E
- [191] innumerables ex-voto] innumerables ex-vó-
tos V I E
- en valor artístich] en lo valor artís-
tich V I E
- [193] sent molt semblantas] essent molt sem-
blantes V I E
- interior y exteriorment] exterior é inte-
riorment V I E
- caracterisant ... o las cúpulas] pero
unes y altres se caracterisan
per la cúpula ó cúpules V I E
- [194] més important iglésia] ... església V I E
- Sos fonaments] Los fonaments V I E
- per afermar-la] pera afermarla I E
- lo total de l'edifici, de 15 milions]
y'l total del edifici costa 15
(quinze I E) milions V I E
- de quatre brassos iguals] de brassos iguals
V I E
- [195] de bronze] de bronze V I E

de 296 peus d'alsada] de 296 peus d'al-
saria V I E

que, segons expressió ... una muntanya]
Manca text V I E

[197] Aqueix gran temple] Aquet (Aquest I E)
gran temple V I E

se pudrèscan] se pudreixin V; se pu-
dreixen I E

que està minat ... sectes] que tant mi-
nat està avuy per sectes V I E

[198] situada] y situada V I E

dintre una illa del Neva fortificada]
dintre una illa fortificada
(forticada V) del Neva V I E

de 128 peus] de 129 peus V I E

[199] des de Pere el Gran] desde Pere lo Gran V
suechs, polacos] suechs, polachs V I E

[200] a què ha dat nom] à que ha donat nom V I E

[201] cobreixen son cap] y coberts sos caps V I E
del cim del qual] al cim del qual V I E

[202] Després encensa als choristas] Després
incensa (encensa I E) també
als choristas V I E

Després incensa al poble] Després, per
fi, incensa'l poble V I E

[203] lo mateix que las femeníls] com les feme-
níls V I E

en donar caràcter y certa magestat] à
donar un caràcter y una mages-
tat V I E

los joves destinats] los jóvens desti-
nats I E

cúydan més los cabells] cuydan més son
cabell V I E

[205] sens que un oratori ... obre ses portes]
... obri ses portes I E

[206] hi ha lo seu retauló] hi há 'l seu re-
tauló I E

dins y algunas vegadas foral unes voltes
dins y altres fora V I E

Los cismàtichs passants, tan davant] Los
cismàtichs que passan davant V I E

fent tres respectivas reverències] fent
tres repetides reverencies V I E

o, millor dit] o mellor dit V I E

llansant ... los dits] llansant los dits V I E

[207] la devoció exterioreja ... de dins] la
devoció es més de fora que de
dins V I E

si és veral si es verdadera V I E

[208] rogeja'l llam?] rogeija la llum? V I E

[210] desventatges del clima] desventatges de
clima V I E

[211] Vuyt mesos l'any] Vuyt mesos de l'any V I E

per entrar] pera entrar I E

- [212] emperesides] emperesosides V
per atravessar] pera atravessar I E
riu d'homes] riu d'hòmens I E
molta aixamplada] molta amplaria V I E
- [213] y sàltan] y saltan y ballan V I E
- [215] és un ver jardí] es ver jardi V I E
- [216] y entre gallardes xemeneyes de vapor] y
entre ses gallardes xemeneyes V I E
aixécan sa apuntada agulla los campanars]
enlayran la apuntada agulla los
(agulla 'ls I E) campanars V I E
- [217] per aprofitar] pera aprofitar I E
- [218] tenen son moll] tenen un moll V I E
millor que'l] mellor que'l V I E
Per més aprofitar] Pera més aprofitar I E
- [219] a creu y a recreu] en gran número V I E
- [220] produeix o treballa] produheix y treba-
lla V I E
estols d'homes] estols d'hòmens I E
de mitgdial del mitxdia V I E
de la més desfeynada] de la més desenfey-
nada V I E
- [221] i de juny] 5 de Juny V I E
que 'ls homes] que 'ls hòmens I E

- [221] l'amor de Maria] l'amor à Maria V I E
com és honrada ... pobles] com es honra-
da Maria en altres pobles V I E
- [222] en pitxells] en pitxers V I E
- [224] humil y pobra] pobra y humil V I E
- [226] s'ensenya lo tresor] s'ensenya 'l tresor I E
lo mantell] lo mantell V I E
de Napoleon II] de Napoleon V I E
y la sotana sagnosa] y la sotana V I E
- [227] Llàstima las dues torres] Llàstima que
les dues torres V I E
y ab sa forma quadrada] y que, ab sa
forma quadrada V I E
donen al temple] donan al temple V
- [228] lo que si] lo que sobre tot V I E
atraga tan poca gent] atrague ... V I E
- [229] per los cristians] pera' ls cristians I E
en los més sencills dels diumenges] en los
més senzills diumenges V I E
quan los homes] quan los homens I E
de vegadas també Déu deixa-ls homes] no
es molt que Deu los abandone V;
... també 'ls abandone I E
- [230] escayensa] casualitat Ms V

- per mi] pera mi I E
que en divuyt anys] que feya divuyt anys V I E
com cap n'hi haja] com cap home hi haja
(hage V) V I E
- [231] la Mirèya] Mireya V I E

per la vellesa] pera la vellesa I E
hermosura varonivola] hermosura varonivo-
la V I E

de la Nerto] Nerta V I E
- [232] M'ablässà ... afectuosament] M'ablässá
afectuosament al regoneixem
V I E

ab la que s'expressa] en la que s'expres-
sa V I E

sempbla increíble] apar increible V I E
- [233] un doble lligam ... y de sanch] un doble
lligam V I E

uneix ... ab la seva] uneix ... á la se-
va V I E
- [234] o sia, los membres] ó sia'ls membres V I E
devia l'existència] devia sa existencia V I E
- [235] per fer] pera fer I E
¿De què ls parlarà?] ¿De qué hablará? V I E
en son bech d'or de bo] en son bech d'or V I E
de la Provensa] de Provenza V I E

- los conta la anada] de la anada V I E
la coral y entussiastà] de la coral y entussiasta V I E
que hi trobal que hi trobá V I E
a hont hi entrat ahont entrá V I E
- [236] me presentà a mi] me presentá V I E
- [237] per brindar] pera brindar I E
entre ellis ... lo a[u]tor] entre ellis l'autor V I E
- [238] mes llavors fou també] mes també V I E
- [239] parisién] parisiench V; parisench I E
- [240] madama Mistral, la noble] la noble V I E
de Mirèyol de Mireya V I E
la Mirèyol la Mireya V I E
- [241] (Sense encapçalament)] Paris, 25 V I
que han publicat ... y [...] que ha publicat Le Monde Illustré y
algun altre periòdich V I E
y en molts ... articles] y en molts títols de llarchs articles V I E
la Nertol Nerta V I E
la nova y gentil] la darrera y gentil V I E
de Mirèyol de Mireya V I E
- [242] de la Fransa] de Fransa V I E
me recordo] me recorda V I E

- segona o tercera] segona y tercera V I E
de las Orientales] de las Orientals V I E
son esdevenir] son esdevenidor V I E
- [243] mentres ell] mentres aquell V I E
dels comunar[d]s] dels comunitars V I E
y, òltimament, donant son sí] y donant al-
timament un sí V I E
- [244] las conquestas] les conquestes V I E
y ls pobles] y als pobles V I E
las tres paraulas del] les tres paraules: V I E
lo que tenim] les que tenim V I E
en lo nostre] en los nostre I; en los
nostres E
- [245] aqueix] aquet (aquest I E) pené V I E
del Pirineu] dels Pirineus V I E
los que creyem] y ls que creyem V I E
y devem estimar-lo] y estimarlo V I E
- [246] La Nerta] La Nerta V I E
una professió de fe] una verdadera pro-
fessió de fe V I E
de tota tribu y manera] de totes menes y ma-
neres V; de totes
maneres I E
no creuen ab res] no creuhen en res V I E
- [247] aqueix triomf] aquest triomf V I E

- sense cap valor] sens cap valor V I E
- [248] La Providència li ha donat] A Mistral la
Providència li ha donat V I E
de sa Provençal de la Provença I E
solament] sols V I E
d'Europa] de la Europa V I E
- [249] que se tornassen] que's tornassen V;
que 's tornessen I E
- [250] Lo dia 8 juny] Lo dia 8 de Juny V I E
per anar] pera anar I E
ja comensa] ja comensà V I
- [253] llarga professió] llarga processó V I E
- [255] Donava plaher] Dona plaher I E
rabat blanch] rabá blanch V I E
Al mateix que el mestre de capella] Al
mateix temps que mestre de
capella V I E
era el tambor] era lo tambor V I
- [256] uns 200 homes, joves] uns 200 homens, jo-
vens E
La professió] La processó V I E
- [257] Sacré-Coeur] Sacre-Coeur V
- [258] Jo m'afigurava] Jo'm figurava V I E
aixecant los ulls] aixecant sos ulls I E

- [260] per fer-la] pera ferla I E
ombrival y misteriosa] ombrivola y misteriosa V I E
de la professió] de la processó V I E
per entrar] pera entrar I E
- [262] dels ma[r]tris] dels màrtirs I E
que sortissen] que sortiren V
y a encendrel y á encéndrehi V I E
la flama de Jesucrist] la flama del amor
de Jesucrist V I E
- [264] com convenia los fonaments] com calia
los (calia 'ls I E) fonam-
ents V I E
per trobar] pera trobar I E
d'argila, runes] d'argila y totes les ru-
nes V I E
- [265] com Déu ajudej] com Deu ajudi V I E
obrirà·ls ulls] obrirá los ulls V
- [266] la columna Vend&me] la columna de Vend&
me I E
- [267] per conort] pera conhort I E
- [269] et in aeternum] in aeternum V I E
- [270] y grandor primera] y grandor primeres V I E
- [273] no se m'havia] no se'ns havia V I E

de los Invalides] dels Invalides I E
sobre los últims] sobre 'ls últims I E
del dia se recordàs] del dia 's recordás I E

[275] del gran Napoleon] de Napoleon primer V I E

[276] s'obre una cripta] sobre una cripta V I E
y, en mitx, voltat] y mitx voltada I E
del gran home] del Emperador V I E

(Sense datació final)] Juny de 1884 V I E

NOTES

1. Al recto del foli 1 del manuscrit hi ha, encàpçalada amb una creu i precedida de la paraula "Nota", la dedicatòria següent: «Aqueix manuscrit de Mossen / Jacinto Verdaguer, lo don y entrego / al bon y fael amich, En Francesch Matheu / y Fornells com a mostra de agrahiment / y en recordança de la Festa del esbart de / Vich, celebrada per inaugurar un Pedró a / la Font del Desmay, lo dia 15 de Juliol / del any 1917. / Vich, 17 de Juliol de 1917 / Jaume Collell pobre [rubricat]».
2. Afegit damunt, i ratllat: "adormida".
3. Segueix, ratllat: "bella". I, a continuació, sense ratllar, el text següent: "Provenza, una de les encontradas del mon que, demando á Deu me deixe coneixer avans de morir (var. ant. ratll. "mes desitjo coneixer")."
4. terra del sol ... de ses arpes: afegit al recto del f. 2.
5. Ròse: denominació provençal del riu Roine (fr. Rhône).
6. estàvan: var. ant. "estan".
7. mirava: var. ant. "mira".
8. nosaltres: afegit damunt.
9. claror: var. ant. "llum".
10. dels llums de gas: var. ant. "del gas".
11. somiosos: afegit damunt.
12. nosaltres: repetit i ratllat.
13. nos: ms. "no's".
14. Ròsa: llegiu "Ròse".
15. desvetlla: var. ant. "desvetllava".
16. Bellecour: ms. "Bellecourt".

17. sencills: var. post. "senzills".
18. a sa patrona: afegit damunt (var. ant. "a").
19. Notre-Dame de Fourvière.
20. alsar: var. ant. "aixecar".
21. cap: var. ant. "fins".
22. en una: afegit damunt.
23. «En lloch de campanars vinguen xemenyes de vapor [...] sense festes, sense haver d'anar à missa [...] i l'industria aniria d'allà mes bé, se treballaria molt mes, y de negocis, isi se'n farien!» (J. Collell, La revolució y les antiqualles, Barcelona, 1872, pàg. 41). Veg. estudi introductorí, capítol VIII, apartat 1.9.
24. parch: subratllat al ms.
25. Veg. "Excursió a l'Alt Pallars", § 17.
26. a la mateixa porta ... e Itàlia: afegit damunt i, en part, al recto del f. 3.
27. Veg. infra, § 64.
28. a: var. ant. "per".
29. que escampa: var. ant. "per escamparlos".
30. té la mar ... del món: afegit damunt i, en part, al recto del f. 3 (var. ant. "a Ginebra y als Alps").
31. que: afegit posteriorment.
32. inestimable: afegit damunt.
33. ls Alpes ... ses aygües: afegit damunt i, en part, al recto del f. 3 (var. ant. "à la mar y à la mateixa porta de dues nacions, Suïça e Itàlia").
34. lo Ròse ... al sortir-ne: afegit al recto del f. 4 (var. ant. "Aquest camí fou lo que nosaltres seguirem, havent gayre bé vingut per l'altre").

35. a son elelvat y boyrés: afegit damunt (var. ant. "al").
36. esboiarrat: afegit damunt.
37. vinclar: var. ant. "fer ajaure".
38. arbres: var. ant. "abres".
- 38bis. afadigat: "fatigat"; v. DECLC, III, 911b.
39. y alli: var. ant. "per".
40. infantils: afegit damunt.
41. Segueix, ratllat, "no son lleigs".
42. seqle: "sègol". Verdaguer usa també aquesta segona forma (veg. infra, § 118).
43. se n'adone: "en", afegit damunt.
44. gent cristiana: var. ant. "bona gent".
45. se desclou: var. ant. "s'aixeca", "se gira".
46. A Déu m'encoman: subratllat al manuscrit.
47. y per primera volta: afegit damunt.
48. acabant ... li plau: afegit damunt i, en part, al recto del f. 5.
49. una altra montanya de Montserrat: var. ant. "un altre Monserrat".
50. vista de lluny: afegit damunt.
51. del departament d'Ain: afegit damunt.
52. Rossillon: ms. "Roussillon".
53. dels: afegit damunt.
54. del poble: afegit damunt.
55. aclofat[s] tots tres: var. ant. "també aclofat".
56. en lo pregon: var. ant. "en lo fons".

57. Bellegarde-sur-Valserine, a la confluència del Roine i la Valserine, al departament francès d'Ain.
58. de son negre llit: afegit damunt.
59. per prats: var. ant. "prats per".
60. Segueix, ratllat: "recordant las de Viscaya".
61. al Léman: var. ant. "al estany Leman".
62. bella: var. ant. "hermosa".
63. y a la bella capital ... de ses onades: sembla afegit posteriorment.
64. 14 maig: sembla afegit posteriorment. L'ençapçalament "Ginebra" anava seguit, una ratlla més avall, pel text següent, ratllat: "te la forma d'una gran ferradura, encorvada à la punta del Leman, trencada al mitx per las ayguas que n'sobrixen, formant la segona y principal secció del Rhose". Cal tenir en compte, a més, l'esborrany previ d'aquest fragment, inclòs en l'apèndix II a la present edició.
65. y no se sembla a cap altra: afegit damunt.
66. hermosa: afegit damunt.
67. vilas: llegiu "villas".
68. d'aqueixa ... dels Alpes: var. ant. "d'aqueix singularissim port".
69. una: segueix, ratllat, "bella".
70. «l'île Rousseau, anciennement îles des Barques [...] Sa statue au bronze [...] élevée sur un piédestal en granit poli des Alpes [...] orne le centre de l'île [...] Ce monument est un tardif hommage rendu au génie ardent et malheureux qui a porté au loin les idées de Genève» (Guide historique & descriptif de Genève, 25-26).
71. a la memòria: var. ant. "a la pensa".

72. ab: ms. "al".
73. Emili: sense subratllar al ms. Émile ou De l'éducation (1792) és la coneguda novel·la pedagògica en què Rousseau defensa que l'home és naturalment bo i que, atès que l'educació que ofereix la societat és dolenta, convé establir una educació "negativa" com l'única bona educació possible. L'obra, condemnada pel seu deisme, exercí una gran influència.
74. segle 16: afegit damunt.
75. Segueix, ratllat: "La fatal influència del hipocondriach filosop n'ha llansat la ombra benèfica del dolcíssim sant Francisco de Sales".
76. y males llevors: afegit damunt.
77. embolicar y dividir: afegit damunt.
78. Dos anys abans, en un article periodístic intitulat L'escepticisme, Narcís Verdaguer i Callís feia unes consideracions similars: «aqueixes fatals doctrines [les idees racionalistes del segle XVIII] se propagaren ràpidament y [...] foren especialment acuñides ab frenetich entusiasme, en Alemanya y en França [...]" ("L'Almogáver", any I, núm. 4, 30-IV-1882, pàgs. 26-27).
79. Verdaguer usava habitualment la forma Francesch per anomenar el menoret d'Assís (veg., per exemple, el poema "Sant Francesch s'hi moria" d'Idilis y cants mistichs (1879), o el volum intitulat Sant Francesch (1895). La forma Francisco sembla reservada als sants homònims moderns (F. de Paula, F. de Sales...). Podria confirmar aquesta hipòtesi la distinció Francesch (d'Assís) / Francisco (de Sales) estableta per l'autor a Lo somni de Sant Joan (1887). Veg., per a aquest punt, l'article de J. Corbera i Pou Noms de pila castellans a Mallorca («Miscel·lània d'homenatge a Enric Moreu-Rey», vol. II, Montserrat 1988, pàg. 96).

80. Sant Francesc de Sales (1567-1622), bisbe de Ginebra. Fou proclamat doctor de l'Església l'any 1877. Verdaguer en posseïa diversos tractats i biografies (BC, núms. reg. 5238, 7828, 8280, 8463, 8852 i 8498).
81. iOmbla benèfica ... hi deixares!: afegit al recto del f. 8.
82. Segueix, ratllat: "molt".
83. "Vell-catòlics", membres de l'església catòlico-cristiana, que se separà de Roma en no acceptar la definició del concili Vaticà I sobre el primat i la infalibilitat del papa. A Alemanya van tenir el suport de Bismarck durant el Kulturkampf.
84. veritables: var. ant. "vers".
85. A Alemanya, en canvi, el Zentrum --partit polític d'inspiració catòlica-- havia aconseguit, feia poc, la restitució d'algunes d'aquestes esglésies als seus titulars primigenis. L'any 1882, la revista vigatana "L'Almogáver" --dirigida per Narcís Verdaguer i Callís-- incloïa la següent notícia d'Alemanya en la secció "Crónica religiosa": «S'han [...] retornat als catòlics varias esglésies que habian passat à poder de la secta dels vells-catòlics» (any I, núm. 1, 15-III-1882, pàg. 4).
86. que tornàs vendre: var. ant. "que vengues".
87. y-les: var. ant. "y als".
88. «Depuis quelques années, les catholiques genevois se sont divisés en deux fractions: l'Eglise catholique libérale (officielle) et l'Eglise catholique romaine (devenue Eglise dissidente). Les libéraux ayant pris, pour leur usage, les églises de St.-Germain, de Notre-Dame et de St.-Joseph, les catholiques romains les ont remplacées par trois chapelles nouvellement édifiées: celles de Notre-Dame, rue de Pâquis; celle du Sacré-Coeur, dans le Temple Unique ayant appartenu aux francs-maçons, et de St.-Joseph, aux Eaux-Vives; ils possèdent en outre l'église de St.-François, à Plainpa-

- lais» (Guide historique & descriptif de Genève, 23).
89. notar: 'anotar'. "Fer alguna apuntació" (Labèrnia, DLC, II, 268b). El DCVB (VII, 791b) enregistra una acceptació similar. Veg. també DECLC, V, 965b.
90. per ser agradable ... espines: var. ant. "per serme agradable".
91. No vull deixar de notar ... de s. Vicens de Paül: afegit parcialment al recto del f. 8.
92. estan: var. ant. "son".
93. De gustos ... escrit: var. ant. "De gustos no n'hi ha res escrit".
94. Helvetie: sense subratllar al ms.
95. Verdaguer havia passat per la Cerdanya l'estiu anterior, i n'havia escrit unes impressions literàries (veg. "Pirineu-83", ff. 15v-16v).
96. Segueix, ratllat: "inmensament".
97. enclouen: ms. "esclouen".
98. estimada: afegit damunt.
99. Segueix, ratllat: "anyorar".
100. Monseny y: afegit damunt (var. ant. ratll. "Oh").
101. l'un darrera l'altre: var. ant. ratll. "continuament".
102. «on pense voir le cyclope de Virgile assis dans la montagne, et les blanches vagues de la Mer de Glace [dels Alps] sont les troupeaux qu'il compte pendant qu'ils passent à ses pieds» (V. Hugo, Voyages, pàg. 515).
103. Els dos paràgrafs que segueixen són escrits en llapis al ms.
104. y aleteja: afegit damunt.

105. per un monolit: var. ant. "per una piràmide ó monolit". Mantinc, d'acord amb el ms. i l'ús més habitual, el caràcter oxític d'aquest darrer mot.
106. «au milieu d'une petite île [...] la ville de Rolle a élevé un obélisque surmonté d'un buste à F.-C. Laharpe, l'ardent promoteur de l'indépendance vaudoise» (Guide historique & descriptif de Genève, 50); vaudoise: del cantó suís del Vaud, que el 1803 obtingué la sobirania dins la Confederació Helvètica.
107. mal assequida ... turonets: var. ant. "en lo rost de la serra".
108. als quals: var. ant. "a la qual" i "al cim de la qual".
109. Habsburg: ms. "Habsbourg".
110. Romont: ms. "Romond".
111. teys: forma dialectal, viva a la Plana de Vic; més amunt, però, l'autor escriu tells (§ 20). A Caniçó Verdaguer canvià teys per tells, a proposta de Balari, que considerava "local" la forma ioditzada d'aquest mot (Epistolari, V, 62).
112. Entre pruners y y demés hi ha un espai en blanc.
113. chateaux: ms. "chateaux".
114. viles: llegiu "villes".
115. Segueix, ratllat: "los".
116. sort: subratllat al ms. Denominació no enregistrada als repertoris lexicogràfics habituals (DGLC, DCVB, DECLC...), malgrat ser d'ús ben viu a la Plana de Vic. Només la testimonia Griera a Prats de Lluçanès (Tresor, XIII, 180). L'any següent, Verdaguer incloïa un poema intitulat "Lo lliri blau" en el volum Caritat.
- 116bis. Verdaguer havia vist aquesta flor durant les excursions pirinenques dels estius an-

- teriors. Veg., *infra*, "Pirineu-79/80", f. 11r, i "Pirineu-82", f. 43r.
117. segueix, ratllat: "cuydat".
118. vestit: var. ant. "habit".
119. saltar: var. ant. "pujar".
120. en la teulada: afegit damunt.
121. encara que no ... d'Espanya: afegit damunt. Compareu aquesta reserva climatològica de Verdaguer amb aquestes ratlles de V. Balaguer: «Mientras he estado en Francia, he visto pocos días de sol. ¡Cuán de menos echo el alma el cielo siempre azul y el sol siempre espléndido de Cataluña!» (Recuerdos de viaje, II, 110).
122. llenticueles: "lluentons" o "lliustrins". Castellanisme --lentejuela-- usat per l'autor a Canigó (cant IX, estr. 132).
123. eixa: afegit damunt.
124. n'eixim: var. ant. "n'eixiam".
125. plou: var. ant. "roinejava".
126. Aquesta imatge de l'arc de Sant Martí es troba també en una de les proses de "L'ermita del Mont" (veg. *infra*, § 51).
127. verdoses: var. nat. "hermoses".
128. se: afegit damunt.
129. gue: afegit damunt.
130. si: var. ant. "quan".
131. en lo camí: afegit damunt.
132. gabaigos: llègiu "gabatxos".
133. El full duu, ratllat, l'encapçalament següent: "Darmstadt, 15 maig"; veg. la primera redacció d'aquestes notes (apèndix II, esborrany d'"A vol d'aucell", f. 18v).

134. Schwarzwald: ms. "Schwarz Walt".
135. en: afegit damunt.
136. l'exèrcit romà: var. ant. "ls romans".
137. de pochs habitants: var. ant. "de poca ri-quesa". Tanmateix, segons Baedeker, el 1881 tenia 20.000 habitants (L'Allemagne, 213).
138. "dans l'intérieur de la ville, l'église du St-Esprit [...], dont la nef est affectée au culte protestant et le choeur au culte catholique" (Baedeker, L'Allemagne, 214).
139. cristians: var. ant. "cristiants".
140. avemarias: ms. "Ave mariaas".
141. com en los petits monuments ... que conté: var. ant. "com en lo que conté".
142. Dos anys abans, a Barcelona, "La Ilustració Catalana" havia publicat una narració intitulada Gutenberg, d'Alphonse de Lamartine, en traducció d'Albert Puigdollers.
143. Humboldt: ms. "Humbolt", sense subratllar.
144. mànega: ms. "manga", subratllat. Havent lliurat el manuscrit a l'editor, Verdaguer li advertí que, a l'hora de publicar-lo, substituís aquest mot castellà per la corresponent forma catalana (veg. Epistolari, IV, 198).
145. Segueix, ratllada, aquesta anotació, que apareix ampliada més avall: "Es lo primer y agraciadissim arxipelach que veyem en un riu, mes tampoch haviam vist cap riu comparable ab lo Rhin. En les comes y turons d'Elville, que no 's trigan à veure, començan à verdejar los ceps d'ahont raja per la tardor lo anomenat vi del Rhin."
146. fluviàtil: 'fluvial'. Forma no recollida als repertoris lexicogràfics consultats. A. Griera, que recull el terme, estableix una curiosa distinció semàntica entre fluvial i fluviàtil (veg. Tresor, VII, 178a).

147. en ma ja llarga vida: compareu "en los dies de ma vida, que ja no poden ser llargs" ("Africa", § 156).
148. aterrades: 'properes a la terra'. Cap repertori lexicogràfic actual no enregistra aquesta forma adjetival amb el significat que té aquí. Només Labèrnia en recull el sentit nàutic: «Aterrat, da [...] Se diu de tot objecte immediat à la terra. Aterrat do. Proximus terrae.» (DLC, I, 189a).
149. Segueix, ratllat: "de pescador".
150. Comparació metafòrica que recorda la de la darrera estrofa de la "Cançó del rayer", poesia inclosa al volum verdagueria Pàtria (1888), un esborrany de la qual figura entre les anotacions dels quaderns estivals de 1883.
151. iQuin greu me sab: var. ant. "Quan sento yo".
152. Segueix, ratllat: "sense temps".
153. los cotxes: var. ant. "les persones".
154. carretera: ms. "carreretera".
155. veritable: afegit damunt.
156. de: afegit damunt.
157. y bisantins: afegit damunt.
158. ses variades: var. ant. "sos hermosos".
159. bullugoses: "bellugoses", bellugadisses. Alcover i Moll atesten la forma verbal bu-llugar a la Ribagorça (DCVB, II, 733b). Verdaguer, tanmateix, havia escrit bellugosos en un text literari de 1878. Veg., infra, apèndix I, "La romeria espanyola", § 1.
160. blanguinosos: afegit damunt.
161. tot saltant ... gran riu: afegit al recto del f. 16.
162. En: var. ant. "Prop de".

163. estranya petiada: var. ant. "una fita".
164. entre: var. ant. "ab".
165. El castell de Klopp, destruït el 1689 i restaurat posteriorment.
166. Monument erigit al cim del Niederwald consistent en una matrona de bronze de dimensions colossals, representant l'imperi germanic. Fou inaugurat el 25 de setembre de 1883 per l'emperador Guillem en memòria del restabliment de l'imperi després de la guerra franco-prussiana (veg. V. Tissot, De Paris à Berlin, 19).
167. Zauberhöhle: ms. "Zauberhöhle".
168. aixerits: var. ant. "noys".
169. de pochs anys: afegit damunt.
170. El castell d'Ehrenfels, construït el 1210 i destruït el 1689 pels francesos.
171. El castell de Rheinstein, remodelat en 1825-29 per Frederic de Prússia, o el de Reichenstein (més conegut per Falkenburg), destruït pels francesos el 1689 i restaurat parcialment.
172. Die Pfalz, "el palau".
173. "C'est une construction hexagone, sur un des récifs qui s'élèvent au milieu du Rhin, avec une tour principale pentagone couverte [...] de nombreuses tourelles, des meurtrières de tous les côtés et une seule porte d'entrée à hauteur d'homme [...] accessible seulement à l'aide d'une échelle" (Baedeker, Les bords du Rhin, 224).
174. "le fleuve court vers un groupe de récifs visibles quand l'eau est basse, les Sieben Jungfrauen (sept vierges)" (id., id., 226).
175. Espadat a la riba dreta del Rin, que origina la llegenda de Lorelei, difosa literàriament a partir de Heine. "Lurlei ou Lorelei [...] légende si souvent traitée par les poètes" (Baedeker, ibidem).

176. Coblença, a la confluència del Mosella i el Rin; ms. i ed. "Coblenz".
177. Mosella: ms. "Mosella".
178. Koblenz: ms. i ed. "Coblenz"; veg. nota 176.
179. L'estiu anterior, al seu pas per Organyà, Verdaguer havia pogut veure alguns rais, que li motivaren la "Cangó del rayer" del volum Pàtria (1888).
180. stais: "estais", cordes de reforç. Mot pres del francès antic (fr. mod. étais) i documentat en català ja al segle XIV; veg. DECLC, III, 734b.
181. era: var. ant. "se estava".
182. a l'ombra de la creu: amb aquests mots es clou el darrer cant de Canigó.
183. marxandises: "mercaderies". Gallicisme no acceptat per Fabra al DGLC, però incorporat per Alcover-Moll al DCVB (marxandisa, VII, 274b). Coromines l'enregistra, sense comentaris ni exemples, al DECLC (V, 605a). Verdaguer torna a usar aquest mot en aquest mateix text (veg. infra, § 219), i en les Rondalles (ed. 1905, p. 11).
184. a rans: "arrans", arran. Construcció preposicional usada per Verdaguer en altres escrits (veg. Epistolari, I, 100 --i nota 58a); veg. DECLC, VII, 94-95, s.v. randa.
185. Cap camí: var. ant. "Pochs camins". «En faisant le Rhin la nature avait prémedité un désert; l'homme en a fait une rue» (V. Hugo, Voyages, 238).
186. romànichs: normalment, en Verdaguer, bizantins. Veg., a propòsit, la matisada equivalència que Victor Hugo estableix entre aquests dos termes a Notre-Dame de Paris (llibre III, cap. 1 --i nota--; trad. cat.: Barcelona, Edicions 62, 1981, p. 98). Aquest fragment hugonià (amb la nota) és reproduït a Le Génie du Catholicisme (345 ss.) per l'abbé Pinard, el qual considera

Hugo "un des plus enthousiastes admirateurs de notre architecture" (*ibid.*). Recordem que, el 1839, Pau Piferrer parla de "aquella misteriosa arquitectura bizantina", manllevant el terme a Victor Hugo (Recuerdos y bellezas de España, I. Cataluña, Barcelona 1839, pàg. 24; Verdaguer en posseïa un exemplar: BC, núm. reg. 7231).

187. nos surt: ed. "nos surten".
188. no les: ed. "no'ls".
189. d'atenció: var. ant. "d'estudi per sa belleza".
190. Passat Remagen, dalt d'un turó, a la riba esquerra del Rin, "s'élève l'église St. Apollinaire, joli édifice gothique à quatre tours" (Baedeker, Les bords du Rhin, 299).
191. Paràgraf escrit a la part superior del recto del f. 20 del manuscrit. La resta del foli fou esquinçada.
192. a sa capital: var. ant. "a casa".
193. Segueix, subratllat: "la barca".
194. donat: var ant. "donada".
195. "L'empereur Frédéric Barberousse ayant donné à Renaud de Dassèle, archevêque de Cologne, la tête de St. Apollinaire [...] et les ossements des rois mages, le prélat les faisait transporter à Cologne, en 1164, lorsque, dit la légende, le bateau qui les portait s'arrêta et fut retenu par une force mystérieuse au milieu du fleuve, jusqu'à ce que la tête du saint eût été déposée dans la chapelle qui venait d'être construite" (Baedeker, *ibid.*).
196. O Rolandswerth, per la llegenda segons la qual, havent sabut que Roland havia mort a Roncesvalls, la seva promesa Hildegarda es féu monja del convent d'aquesta illa.
197. hi ha: var. ant. "hi hague".

198. "le couvent fut supprimé en 1802, racheté en 1845 par une corporation religieuse pour y établir un pensionnat de jeunes filles, et fermé de nouveau en 1876" (Baedeker, Les bords du Rhin, 310).
199. Una de les anomenades "Set Muntanyes" (Siebengebirge), de caràcter volcànic, a la dreta del Rin.
200. g: afegit posteriorment.
201. "Le nom de la montagne, «rocher du Dragon», vient d'un dragon qu'y aurait tué Siegfried, le héros des Nibelungs" (Baedeker, Les bords du Rhin, 320). El Cant dels Nibelungs és una epopeia germànica del segle XIII en la qual es basa la famosa "tetralogia" wagneriana L'anell del Nibelung, composta entre 1851 i 1874 i estrenada a Bayreuth el 1876. Verdaguer posseïa una versió francesa d'aquell poema èpic (Les Nibelungen, Paris, 1866; BC, núm. reg. 7480). D'altra banda, feia dos anys que "La Ilustració Catalana" n'havia publicat una traducció, a càrrec d'A. Puigdollers (núms. 67 i ss.), i, a la mateixa revista i el mateix any, aparegueren tres articles sobre la música de Wagner, signats per J. Rodoreda, M. Vidal i J. Mercader.
202. socalades: "socolades", basaments. El DCVB (IX, 964a) atribueix a socalada un altre significat, i, com a variant formal --per dissimilació-- d'un derivat de sòcol, no enregistra la forma usada per Verdaguer.
203. "Une forêt de pilliers, de colonnes et de colonnettes embarrassées à leur base de palissades en planches et se perdant à leur sommet dans un enchevêtrement de voûtes surbaissées, faites en voliges, et de courbes différentes et de hauteurs inégales" (V. Hugo, Le Rhin, dins Voyages, 75).
204. "deux magnifiques tours de 159 m. de hauteur, les plus hautes du monde" (Baedeker, L'Allemagne, 92).
205. almenys: afegit damunt.

206. "La cathédrale [...] a été commencée en 1248 [...] Les travaux [...] ont été terminés en 1880" (Baedeker, L'Allemagne, 92).
207. Veg., a proposit, l'article de J. N. Roca i Farreras Nostra catedral de Colonia ("L'Arch de Sant Martí", núm. 143, 18-IV-1886), on s'estableix una comparació entre aquesta magnífica catedral alemanya i el monestir català de Ripoll, que aleshores començava a ser restaurat. D'altra banda, al cap de poc, el banquer Manuel Girona es feia càrrec de la construcció de la façana --neogòtica-- de la catedral de Barcelona.
208. Segueix, ratllat: "devotament agenollat".
209. una: afegit damunt.
210. curiosejar: var. ant. "cussiejar".
211. Segueix, ratllat: "y edificis gòtichs".
212. aqueixa: var. ant. "aquella".
213. soberana: afegit damunt.
214. Feia poc temps que el govern alemany havia autoritzat que les germanes de la Caritat poguessin viatjar de franc en els ferrocarrils (veg. "L'Almogáver", any I, núm. 1, 15-III-1882, pàg. 3).
215. enormes: afegit damunt.
216. de bell ayre: 'de pressa, llestatament'. Locució no enregistrada als repertoris lexicogràfics consultats. El DCVB i el DECLOC recullen tan sols la locució d'aire, mat. sign., amb idèntica citació verdagueriana (L'Atlàntida, cant VI, estr. 12). Veg. una locució similar (d'aire d'aire) a "Pirineu-83", f. 15v, i annex III, f. 82r.
217. «Tout, dans cette gare [de Colònia], a un aspect monumental: les salles à manger, les sales d'attente, les halls [...] Des scènes de haute glotonnerie, toute pantagruélique, amusent l'observateur [...] une foule de voyageurs affamés [...] se précipitent [...] sur les pains fourrés, les aspics,

les assiettées de viande froide et les autres ornements nutritifs» (V. Tissot, De Paris à Berlin, 2-3).

218. glassa: forma popular per "gassa" (gasa, DGLC), usada també per Verdaguer a Canigó (cant IV, estr. 5^a de "La Malehida").
219. pago: "paó". Forma, documentada en català des del segle XIV, provenint d'un PAVUS llatí, segons Coromines (DECLC, VI, 241b). Variant més pròpia del català meridional i insular, la recull el DLC de P. Labèrnia (II, 521a) i el DCVB d'Alcover-Moll (VIII, 196). Verdaguer se servi d'aquesta forma ja al Colom (ed. Torrent, 155) i la tornà a usar a Canigó (cant VI, vers 361).
220. la missa: var. ant. "la santa missa".
221. Frederic II de Prússia (1712-1786), dèspota il·lustrat, protector de les arts i la cultura.
222. barana: var. ant. "banana".
223. los col·legis de noys: var. ant. "los noyets".
224. orga: forma vulgar femenina, per "orgue", documentada des del segle XV (veg. Labèrnia, DLC, II, 305-306; DCVB, VIII, 43-44).
225. del: var. ant. "al".
226. Els ff. 27-33 del ms. semblen provenir d'un altre quadern de notes (segurament d'una llibreta que l'autor feia servir durant el viatge), i són escrits per totes dues cares. Tot fa pensar, doncs, que el text hi és menys elaborat.
227. avuy: ms. "ayuy".
228. protestants: afegit damunt.
229. Es refereix a la reina Victòria d'Anglaterra, cap de l'església anglicana, de qui es deia que s'agradava d'envoltar-se de catòlics per al seu servei privat.

230. és per això ... catòlic~~hs~~: afegit poster. en lletra més petita.
231. y tancada: afegit damunt.
232. Ubi: Ubicumque, segons la Vulgata.
233. illic: ms. "illuch et".
234. "Onsevulla que sigui el cadàver, allí es reuneixen els voltors". Citació evangèlica (Mt 24, 28).
235. obren: var. ant. "obran".
236. fins: afegit damunt.
237. Henry Manning (1808-92), cardenal anglès i arquebisbe de Westminster, defensor de la infallibilitat papal al concili Vaticà I; ms. "Maning".
238. veuent-les per: afegit damunt.
239. y només: afegit damunt (var. ant. "y").
240. Aqueix: afegit damunt.
241. mitja taronja: 'cúpula'. Veg. P. Labèrnia, DLC: «Mitjataronja f. La cúpula de un edi-fici» (II, 222b). Terme usat sovint per Verdaguer (veg. infra, § 273; "Àfrica", § 29, i passim).
242. "imposant édifice de style néo-moresque [...] La façade en briques, dominée par un dôme doré de 48 m. de haut, produit beaucoup d'effet" (Baedeker, L'Allemagne, 41).
243. enrotllats en un basté polít: afegit damunt.
244. que té: var. ant. "de".
245. orga: veg. nota 224.
246. sients: veg. "Pallars", nota 161.
247. la: ms. "las".
248. "L'éclairage tout particulier des fenêtres

- et de la coupole, le soir [...] est d'un effet magnifique" (Baedeker, L'Allemagne, 41).
249. són los que: afegit damunt.
250. avansadas: damunt, amb llapis, "racionalistas".
251. que quatre parets ben adornades: var. ant. "que ella".
252. Cal no oblidar el compromís de Verdaguer en les campanyes propagandístiques i apologètiques promogudes, entre altres, pel seu amic Jaume Collell, des de tribunes periodístiques com "La Veu del Montserrat" --on, per cert, es publicaven aquestes notes.
253. El verso del f. 30 conté, escrites inversament i ratllades, unes anotacions sobre Rússia, que l'autor reelaborà durant la redacció d'aquella part. Es corresponen amb el text dels paràgrafs 199 i 200 de la present relació.
254. efecte: var. ant. "impressió".
255. rodant ... per la ciutat: afegit damunt.
256. de medicinas: var. ant. "d apotecari".
257. La farmàcia de sant Rafel: afegit damunt.
258. botiga d'apotecari: var. ant. "farmacia".
259. Jacob: var. ant. "Jacop".
260. Font de Delfos, al peu del Parnàs, on es purificaven els pelegrins. Al ms. segueix un espai en blanc, on l'autor incorporà més tard els tres mots següents, en lletra més petita.
261. Dita també fons Bandusiae. Horaci li dedica una de les seves Odes (III, 13).
262. avansa: var. ant. incompl. "guan[ya]".
263. "Aujourd'hui, l'Allemagne est tout entière en proie à la dissolution matérialiste"

(Tissot, Voyage au pays des milliards, 90).

264. més que ... hulans: afegit damunt.
265. corseque: var. ant. "mate".
266. son: ms. "sos".
267. un sentiment o: afegit damunt.
268. de soca a arrel: locució recollida al DCVB (IX, 963b), on s'exemplifica amb una citaçió de Verdaguer. No figura en altres repertoris lexicogràfics (DGLC: "de soca-rel"; DECCLC, VII, 989b: "de soca-rel [...] de soca i arrel (DAg.)"; Labèrnia, DLC, II, 734a: "de soca y arrel").
269. Segueix, ratllat: "edificada per Fredrich".
270. pobre imitació del: var. ant. "imitant lo".
271. "Le plus beau reste" de l'antiga Roma, segons J. de Lalande (Voyage en Italie..., Paris 1786, vol. III, pàg. 639). Per a Chateaubriand era "le monument le plus célèbre de Rome ancienne et de Rome moderne" (Les martyrs, éd. Garnier, pàg. 386). Verdaguer degué visitar aquest edifici durant la peregrinació espanyola a la Ciutat Eterna, a l'octubre de 1878. Veg. infra, apèndix I, el text de les ressenyes epistolars motivades per aquell viatge.
272. "Gloriosa Eduvigis, protegeix-nos de l'infortuni i fes-nos gaudir de la gràcia de Déu."
273. de maig: var. ant. "del mes de maig".
274. acompanyat de la orga: afegit damunt.
275. llengua: var. ant. "llenguatge".
276. versicle: var. ant. "verset".
277. ab un entusiasta cèntich: var. ant. "ab uns versos".

278. Segueix una crida a una anotació afegida, en lletra més petita, a la fi del full. És el paràgraf següent.
- 278bis. pinatells: "pinetells", pins petits (DCVB, VIII, 584a).
279. moltas: var. ant. "las".
280. tal vegada: afegit damunt.
281. trobarian: afegit damunt.
282. Segueix, ratllat: "los semblarian".
283. La supressió d'aquest paràgraf en l'edició de "La Veu del Montserrat" sembla obeir a un explicable oblit del copista o tipògraf, per raó de la crida i l'anotació del ms. abans esmentades.
284. veritables: var. ant. "verdaderas".
285. Al pobre que truca: var. ant. "Quan lo pobre truca".
286. verament pobre: var. ant. "verdader".
287. sab a hont ... almopyna: var. ant. "va á demanar al centre".
288. Recordem que Verdaguer era aleshores l'almoiner del marquès de Comillas.
289. robant la almoina ... li convindria: var. ant. "fent mal als pobres y escapnant [=escamnant] als richs no hi torna més".
290. escombrariayres: forma enregistrada per Labèrnia (DLC, I, 813b), al costat d'escombrayre i escombrador (*ibid.*); el DCVB la recull com a variant formal d'escombrière, i Corominas (DECLC, III, 539a) creu que es reduí, per haploglossia, a l'actual escombraire, forma documentada ja a mitjan segle XIX.
291. perdó: llegiu "perdoni".
292. obrers: var. ant. "artesa[ns]".

293. blava: afegit damunt.
294. sortir: var. ant. "veure".
295. Los soldats: var. ant. "Eixos".
296. poncho: abrigall dels indígenes sud-americans, entre capot i flassada.
297. un se pot ... de pais: var. ant. "nóto menos diferencies ab les nostras".
298. y en tots los temps: afegit damunt.
299. perquè és una e inmutable: afegit damunt.
300. circun[s]tància: ms. "ciscuntancia".
301. que en totes bandes ... y és que-l: afegit al recto del f. 35.
302. sagrístà: var. ant. "escolà".
303. En una carta a Verdaguer, amb motiu d'haver informat el bisbat sobre el contingut del volum Excursions y viaties, abans de la seva publicació (veg. estudi introductorí, cap. V, nota 27), Torras i Bages li demana "que 's fixe bé en si la manera de administrar lo Sant Baptisme que [...] veié en Alemanya (pag. 140) es tal com ho conta perque à alguns los causá gran estranyesa". (Agraeixo a Josep Verdaguer i Panadès, actual possessor del document, la gentilesa de permetre-me'n la utilització.)
304. sota: var. ant. "ab".
305. cordó: var. ant. "fil".
306. fan: var. ant. "fant".
307. Entre els ff. 34 i 35 del ms. hi ha, solta, una papereta amb dues anotacions breus de Verdaguer; d'una banda, els dos versos següents: "Vora, voreta la ma[r] / plora una nína", i, a sota, aquesta nota lexical: "Gatxarupa = fe[r] festas".
308. Minerva: divinitat romana, identificada amb Atena, deessa grega de la saviesa.

309. Segueix, ratllat: "servir".
310. veuret: afegit damunt.
311. Al·lusió al tarannà bel·licós i militarista dels prussians.
312. si altre no: "si més no". Al DCVB alre és definit com a "altra cosa"; l'única locució enregistrada amb aquest mot és com altre no, testimoniada a Menorca (I, 546b). Al DECLC hi ha una extensa discussió etimològica sobre aquesta forma (I, 238a-239b, s.v. altre). Tanmateix, la loc. adv. si altre no no hi apareix tampoc atestada.
313. Lo distintiu dels associats ... a què pertany: var. ant. "La petita y estranya gorreta que duen per distintiu los associats, es inutil per saber de quin partit son, mes per coneixer que son estudiants n'hi ha prou".
314. abundar-hi los: var. ant. "haberhi gayres".
315. atura, bada y fa cotllotges: afegit, amb traç més fort, en l'espai deixat prèviament en blanc. Per al mot cotllotges, veg. "Recorts de la costa d'Africa", nota 151.
316. «En descendant de wagon, la première chose qui frappe les yeux du voyageur ce sont des écriveaux placés aux quatre coins de la gare et portant ces mots: "Prenez garde aux voleurs!"» (Tissot, Voyage au pays des milliards, 159).
317. ajúdan a tirar, ab una corda: var. ant. (esmenada gràficament amb una ratlla ondulada) "ab una corda ajudan à tirar".
318. per los: ms. "per les"; var. ant. "pels".
319. Laskowitz: població polonesa (Jezewo), prop de Grundziądz, al voivodat de Bydgoszcz; ms. "Laskowitts".
320. séqol: més amunt (§ 11), però, trobem "segle".

321. migrat: afegit damunt.
322. sobre: var. ant. "ab".
323. Dil[er]schau: ciutat polonesa (Tczew), amb dos ponts sobre el Vistula, el més gran dels quals (890 m.) fou construït en 1850-57.
324. Weichsel: denominació alemanya del Vistula (polonès: Wisła).
325. raps: sense subratllar al ms. Mot alemany, amb el significat de 'colza' (Diccionari Alemany-Català, Barcelona, 1981, 411b). El DCVB recull una accepció dialectal (rossellonesa) de rap, amb el sentit de 'colze' [?], basada en el Tresor d'A. Griera; aquest lexicògraf, però, no enregistra pas el mot, com a variant de "colze", al mapa corresponent del seu Atlas lingüístic de Catalunya (vol. III, mapa 515; cito per la 2a ed., Barcelona 1968).
326. a falta d'oliveres: afegit damunt; var. ant. ratll. "del enciam".
327. y brasseja: afegit damunt.
328. lo devanell colossal: afegit damunt.
329. Marienburg: ciutat polonesa (Malbork), antiga seu de l'orde teutònic; ms. "Marienbourg".
330. Segueix, ratllat: "posat perquè als".
331. en: var. ant. "dintre".
332. treballadors: ms. "treballardors".
333. Veg., a propòsit de les cigonyes, les consideracions de l'autor a "Recorts de la costa d'Africa", ss 149-150.
334. Elbing: ciutat polonesa (Elbląg), a la vora del riu del mateix nom.
335. pescador: var. post. ratll. "cassador".
336. entre ells ... y se rabeia: var. ant. "no

- es per ells massa bon auguri".
337. junta ab: var. ant. "junta à".
338. y protestants: afegit damunt.
339. Braunsberg: ciutat polonesa (Braniéwo).
340. mitjansera: 'de mida mitjana, ni gran ni petita' (DCVB, VII, 468a).
341. totes: afegit damunt.
342. cloquers ... monumentals: afegit damunt.
343. Segueix, ratllat: "com".
344. cendrosa: afegit damunt.
345. Danzig: nom alemany de Gdańsk, ciutat polonesa; ms. "Dantzig".
346. Pillau: ciutat de l'URSS (Baltijsk); des de Danzig cap a Pillau, afegit damunt.
347. pert: ms. "vert".
348. y s pert de vista: afegit damunt.
349. Veg. la descripció de Cadis a "Recorts de la costa d'Africa", § 29.
350. Kahlberg: pintoresc poblet de pescadors, a l'anomenada Frische Nehrung (pol. Kryniczka Morska), al mig del golf de Gdańsk. A l'època de Verdaguer hi havia un balneari (veg. Baedeker, L'Allemagne, 53).
351. Segueix, ratllat: "en alta mar".
352. se veu: var. ant. "se veuen".
353. Ludwigsort: nom alemany d'una població, situada entre Braunsberg i Königsberg, que actualment pertany a l'URSS. Ms. "Lugwinchsthör".
354. interminables: afegit damunt.
355. via: var. ant. "vida".

356. Capital de l'antiga Prússia Oriental, pertany a l'URSS d'ençà de 1945 (Kalininograd).
357. Prégel: denominació alemanya del riu polones Pregol'a.
358. "C'est le berceau d'hommes illustres tels que Kant, Herder, etc." (Baedeker, L'Allemagne, 52).
359. és: var. ant. "está".
360. riu: afegit damunt.
361. "sur l'île du Pregel, s'élève la cathédrale [...] Kant est enterré dans un portique au N. du chœur" (Baedeker, L'Allemagne, 53).
362. "au centre de la ville est le chateau, grand carré de batiments avec une tour gothique" (id., id., 52).
363. sa: var. ant. "la".
364. 1861: var. ant. "1868".
365. l'emperador: var. ant. "l'actual emperador".
366. Guillem I de Prússia (1797-1888), emperador d'Alemanya. Deixà el govern en mans de Bismarck.
367. Segueix, ratllat: "verdosos".
368. coberts: afegit damunt.
369. sense sortir de sos camps: afegit damunt.
370. sos: var. ant. "los".
371. Més avall, i ratllat, hi ha l'apunt següent: "Prop de Braunsberg, mes ensà de Koenigsberg, lo camí de ferro voreja una estona la mar".
372. Eyd[et]kuhnen: denominació alemanya de l'actual Cernisevskoje (URSS).
373. Wirballen: nom alemany de Virbalis, població de Lituània (URSS).

374. de: var. ant. "no son".
375. un: afegit damunt.
376. a la porta d'un: var. ant. "en un".
377. «En Russie, rien ne ressemble à ce qu'on voit ailleurs. C'est le pays des contrastes. Contrastos dans le paysage, dans les moeurs, dans tout» (V. Tissot, La Russie et les Russes, 14).
378. un gros abrigall. llarch per gabant: var. ant. "un gros y llarch gabant". Un gabant és un capot amb mànigues. El DCVB enregistra "gavant o gavany", mat. sign. (VI, 236a); al DECLC, en canvi, el mot hi té l'entrada següent: "gavany o gavan, variant més conservada" (IV, 427b). Coromines creu que la t final que incorporen alguns diccionaris (Torra, Lacavalleria, Belvitges; no pas Labèrnia) és "merament gràfica i sense valor". Aquesta forma --amb t o sen-sse-- no figura al DGLC.
379. paisans: ms. "paisants".
380. Veg. la nota 378.
381. Los paisans ... mallorquins: afegit al recto del f. 41. Pel que fa a la comparació, cal tenir present que Verdaguer havia visitat l'illa de Mallorca un any abans (veg. estudi introd., cap. VII, i "Mallorca", apèndix I).
382. ab una: afegit damunt.
383. dihem-ne: var. ant. "dihemli".
384. cordat: var. ant. "lligat".
385. Segueix, ratllat: "aqueell".
386. la cisma: «Es va vacillar llargament entre el gènere masculí, més savi, i la cisma, que trobem en ús més popular en els segles moderns, i ja en Llull» (DECLC, II, 716a).

387. Segueix, ratllat: "bisantina".
388. vers: var. ant. "á".
389. ab gayrebé tots sos: var. ant. "que vegí ab sos".
390. tretze: lectura difícil. Hi ha una taca de tinta damunt les primeres lletres.
391. Si un escloper ... si: afegit damunt.
392. és molt que no-s conègan ... la barba d'or: afegit al recto del f. 42.
393. «Ils [els jueus] sont toujours, [...] par voies et par chemins, à la poursuite de quelque affaire, à la piste de quelque gain. Habilles, persévérand, infatigables, ils ne s'attardent pas et arrivent les premiers [...] qu'ils sont maigres! qu'ils ont l'air souffreteux et anémique!» (V. Tissot, La Russie et les Russes, 9).
394. «Ils n'auraient pas assez de force pour travailler de leurs mains, et l'on ne sait de quoi ils vivraient si leur intelligence n'était pas assez éveillée, assez vigoureuse pour chercher et nouer des combinaisons commerciales, qui tournent généralement à son profit» (id., ibidem).
395. L'any 1882, dos anys abans del pas de Verdaguer per la Polònia russa, s'hi havien produït bogroms ferotges. Fets semblants havien tingut lloc a Ucraïna i en diverses poblacions del sud de Rússia el 1881 (veg. P. Gerbod, L'Europe culturelle et religieuse, 119).
396. Segueix, ratllat: "com moneda sospitosa que ningú vol a casa".
397. En gayrebé tots ... del deicidi: afegit posteriorment i, en bona part, al recto del f. 43.
398. Kovno: denominació russa de Kaunas, ciutat lituana; ms. "Kowno".

399. Avui en té 330.000; fou capital de Lituània durant la seva independència de Rússia (1920-40).
400. Niemen: denominació polonesa del Nemunas, el principal riu de Lituània.
401. d'ella: abans, ratllat, "lluny".
402. lo Niemen: afegit damunt; ms. "lo Niemel".
403. de: afegit posteriorment.
404. Des de A dues millas d'ella (§ 140) fins aquí, afegit al recto del f. 43.
405. Assí: var. ant. "Aqui".
406. edificis: ms. "edificias".
407. obra: var. ant. incompl. "mah[cons]".
408. cabar: repetit i ratllat.
409. per assentar-la: afegit damunt.
410. de pi: afegit damunt.
411. ajuntant-las: var. ant. "ajuntadas".
412. o dos: afegit damunt.
413. com és d'una pessa: afegit damunt.
414. entrar l'ayre pluiós y: afegit damunt.
415. per divertir la gana: afegit damunt.
416. Ostrov: ciutat russa de l'actual província de Pskov; ms. "Ostrof".
417. pintadas de vert: var. ant. "verdas".
418. moltas: var. ant. incompl. "alt[res]".
419. color: afegit posteriorment.
420. poble: ms. "pobre".
421. nusos: "nus".

422. Damunt, i ratllat: "migrades y".
423. menys hermoses que elles: afegit al recto del f. 45.
424. Damunt, i ratllat: "del fret".
425. copek: moneda russa, centésima part del ruble (DMLC: copec).
426. hermosa imatge d'ellas: var. ant. incompl. "de que so[n] hermosa imatge]".
427. verdissas: var. ant. "berdissas".
428. molts: var. ant. "no ls".
429. horas: afegit damunt.
430. pinatells: "pinetells", pins petits (DCVB, VIII, 584a).
431. negrosa: afegit damunt.
432. sègol: en una de les primeres anotacions (8 11) Verdaguer havia escrit segle.
433. las: var. ant. "algunas".
434. Verdaguer havia visitat aquesta regió d'Espanya l'estiu de 1877 (veg. estudi introductorí, capítol IV, apartat 1).
435. «[...] c'est bien la Russie. Des steppes de bruyère, d'éternelles forêts de bouleaux et de pins, des marais mi-gelés, d'où sortent de misérables huttes amphibies de Moujiks. Tout cela est désolé, inhabité, vaste, vierge et triste» (E.-M. de Vogüé, Journal. Paris - Saint-Pétersbourg. 1877-1883, Paris, Bernard Grasset, 1932, pag. 21).
436. sense moure's: afegit damunt.
437. foscas: var. ant. "negras".
438. negre com: var. ant. "confonentse ab".
439. és fet: var. ant. "son fetas".
440. y rònech: afegit damunt.

441. en: var. ant. "a".
442. Gatchina: Gatchina, ciutat de l'actual província de Leningrad.
443. primer: var. ant. "I Gran". Tsar de Rússia (1682-1725), constructor de Sant Petersburg.
444. que ells adóran com a sant: afegit damunt.
445. Hi està: var. ant. "que hi está".
446. seus: afegit damunt.
447. O Peterburg, antiga capital de l'Imperi Rus. Anomenada actualment Leningrad, manté la categoria de segona ciutat de l'URSS.
448. cami amunt ... avall: afegit damunt.
449. nihilistas: seguidors de M.A. Bakunin, d'ideologia anarquista. El 5 de febrer de 1880 hi va haver un atemptat amb dinamita al Palau d'Hivern de Sant Petersburg; l'emperador se'n salvà de miracle. El 1r. de març de 1881, Alexandre II fou assassinat a Sant Petersburg per una bomba col·locada sota el seu carruatge. Veg. E.-M. de Vogüé, Journal..., cit., 170-171 i 224 ss).
450. y completament a la intempérie: var. ant. "y a la intemperie del tot".
451. de panyo: afegit damunt.
452. d'altura: var. ant. "d alt". Segueix, ratllat: "estret de baix".
453. estret: ms. "amble" (sembla un lapsus de l'autor).
454. groixudíssims: ms. "grouxudíssims".
455. me n'he: var. ant. "m'he".
456. vicari o rector: var. ant. "sacerdot".
457. de Espanya: var. ant. "de la Espanya".

458. cismàtics: membres de l'església ortodoxa, de ritu bizantí.
459. blanch ... li réstan: afegit damunt.
460. cabellis: ms. "capells".
461. Són només dos: var. ant. "Dos son no més" i "Son no més que dos".
462. frares: var. ant. "pares".
463. per: ms. "por".
464. Schump és la grafia més probable d'aquest religiós dominicà. Verdaguer l'esmenta així en una carta escrita després del viatge (veg. Epistolari, VI, 66, i nota 5).
465. nihilistas: veg. nota 449.
466. Metàfora evangèlica (Mt 20, 1-16).
467. Schum[pl]: ms. "Chum". Veg. nota 464.
468. Els jesuïtes foren expulsats de Sant Petersburg l'any 1816.
469. orga: veg. nota 224.
470. chor: var. ant. "cor".
471. que: repetit al començament del verso d'aquest full.
472. mitx: var. ant. "centre".
473. sobre·l cap: var. ant. "en la part superior".
474. ceremònias: ms. "rereceremonias".
475. finament: afegit damunt.
476. sinó: "excepte, fora de" (DCVB, s.v., sense exemples moderns).
477. dóna: ms. "donan".
478. asperges: subratllat al ms.

479. y un: var. ant. "y dos".
480. grossos: var. ant. "blanchs y grossos".
481. mesa: subratllat al ms.
482. bargullons: "bargallons" o "margallons". Forma no atestada al DCVB ni al DECLC. A l'esborrany d'aquestes notes (veg. apèndix II) Verdaguer havia escrit bargallons (f. 59r).
483. en aquell dia: var. ant. "pot ser en aqueixa mateixa hora".
484. A partir de 1881, i a instàncies de Sardà i Salvany, Verdaguer incrementà la producció de càntics religiosos per al poble (veg. O. Cardona, Els goigs i els càntics, 91 i ss.).
485. creixent: afegit damunt; var. ant. "creixent, mes".
486. pregàries: var. ant. "oracions".
487. y càntichs: afegit damunt.
488. 26 maig: afegit damunt, però anotat --i ratllat-- al dors, després del paràgraf anterior.
489. sas: ms. "sar".
490. llagrimatori: "lacrimatori" (DGLC). Forma no recollida al DCVB ni al DECLC. Sí, però, que figura al DLC de Labèrnia (II, illa).
491. estudiants: var. ant. "estudians".
492. Segueix, ratllat: "mes y".
493. L'autor es refereix al repartiment del territori polonès entre Rússia, Prússia i Àustria, acordat pel congrés de Viena l'any 1815.
494. Petri et Pauli: sense subratllar al ms. És la catedral de Pere i Pau, construïda en 1712-33 dins una fortalesa aixecada en una illa, al nucli inicial de Sant Petersburg.

495. Tsar de Rússia (1825-55), políticament absolutista.
496. estrofas: var. ant. "cansons".
497. un mot: var. ant. "una paraula".
498. "¡O, Verge ... la pàtria!": subratllat al manuscrit.
499. Petersburg: ms. "Petersbourg".
500. ls edificis que: afegit damunt.
501. Vejam ara ... més de lluny són: afegit posteriorment i, en bona part, al recte del f. 55; var. ant. "Los edificis que s fan oír més de lluny y admirar més d' aprop, en Sant Petersburg, son sense cap dubte".
502. racons: var. ant. "recons".
503. "The present St. Isaac's Cathedral was constructed from 1818 to 1858" (Great Soviet Encyclopedia, New York-London, 1973, X, 586b).
504. Sos: ms. "Sor".
505. té, sobre una espayosa escalinata: var. ant. "te una superba escalinata".
506. de Finlàndia: var. ant. "portada de Finlândia".
507. d'elles: ms. "d'ells".
508. Espai en blanc de quasi una ratlla.
509. Són: afegit damunt.
510. Espai en blanc de mitja ratlla.
511. en: var. ant. "sobre un".
512. maresmós: var. ant. "pantanós".
513. y costós: afegit damunt.
514. Aqueix gran temple ... no duraria pas gaire: afegit al recte del f. 58.

515. dintre: ms. "dinstre".
516. "on Zaiachii Island" (Great Soviet Encyclopedia, XIX, 485a); veg. nota 494.
517. Petersburg: ms. "Petersbourg".
518. Segueix, ratllat: "La tomba".
519. Gran duc de Novgorod i de Vladímir (1220-63), anomenat així perquè derrotà els suecs al Neva. És venerat com a sant per l'església ortodoxa russa.
520. "founded by Peter I in 1710 [...] it was designed lavra (first-rank monastery) in 1797. The architectural ensemble [...] includes the Blagoveschchenie church [...] the Fedorov church [...] and the monumental classical Troitsa cathedral" (Great Soviet Encyclopedia, I, 238a).
521. Petersburg: ms. "Petersbourg".
522. lo New[ski] Prospekt: afegit a sota.
523. una: afegit damunt.
524. funció: ms. "funcció".
525. melodiosos: afegit damunt.
526. en llengua eslava: var. ant. "eslavos".
527. incenser: var. ant. "insenser".
528. cobreixen son cap: var. ant. "duen al cap".
529. fins a terra: afegit damunt.
530. estan: var. ant. "cantan".
531. solemne: var. ant. "solempne".
532. femenils: "Propi de ó pertanyent à las donas" (Labèrnia, DLC, I, B92a); forma recollida també al DCVB i al DECLC, amb exemples únicament d'autors medievals.
533. tota: afegit damunt.

534. sas: var. ant. "las".
535. ab què s'enjoya: var. ant. "que adornan".
536. sens que un oratori: var. ant. "sens un oratori que".
537. y dels sants: afegit damunt.
538. equàytan: var. ant. "sonriuen".
539. als passants: afegit damunt.
540. y: ms. "hi".
541. petita: afegit damunt.
542. portant: var. ant. "anant".
543. (tal és ... ho fan): afegit damunt.
544. dits: ms. "ditx".
545. que és més de fora que de dins: afegit damunt.
546. Segueix, al ms., un espai en blanc d'una ratlla i mitja.
547. Segueix, ratllat: "trista de sa".
548. a hont abuy: ms. "abuy ahont".
549. Veg. primera redacció, f. 49v.
550. nusos: "nus"; afegit damunt.
551. veyent: var. ant. "mirant".
552. mirant: var. ant. "veyent".
553. encalsant-se: var. ant. "perseguintse".
554. és inmens: ms. "son immensos".
555. y sàltan: var. ant. "saltan y sobre tot treballan" i, després, "saltan y jugan".
556. mes no és tot ... de pedra: afegit al recto del f. 62.

557. desàgnan: ms. "desangnan".
558. dánan: var. ant. "envian" i "entregan".
559. El full que segueix, al ms., és en blanc.
560. Veg., en apèndix, l'esborrany d'aquesta anotació.
561. Sota el regnat de Leopold II, Bèlgica tingué un notable desenvolupament econòmic: ocupà un lloc important en el comerç mundial, amplià la seva indústria pesant, etc.
562. Segueix, ratllat: "u ovelles".
563. sols o: afegit damunt.
564. y fàbriques: afegit damunt.
565. Segueix, ratllat: "les barques plenes".
566. Segueix, ratllat: "de vela".
567. de calma: var. ant. "sense vent".
568. A l'època en què hi passà Verdaguer, Bèlgica disposava de la xarxa de vies fèrries més densa del món.
569. marxandisses: veg. nota 183.
570. produex o: afegit damunt.
571. Segueix, ratllat: "los boscos desagnant-[se]".
572. de: ms. "do".
573. desfeynada: trobem també aquesta forma lexical a "Recorts de la costa d'Africa", § 35; i, usada adverbialment, supra, § 96.
574. syna: var. ant. "arma".
575. El full que segueix, al ms., és en blanc.
576. Els ff. 66-74 són afegits al quadern manuscrit i semblen escrits durant el viatge. La redacció, doncs, no és tan elaborada com en

- la resta del quadern. Veg. també nota 226.
577. fa 18 días: de fet, quan Verdaguer redacta aquesta anotació, ja fa vint dies que és fora de Barcelona (va sortir-ne el dia 12 de maig).
578. lo: var. ant. "eix".
579. del devot de la Verge: afegit damunt; var. ant. "del catòlic".
580. s'umple y sadolla ... me n'aconortí: var. ant. "semebla nedar entre ls recorts de l infància y l cel que espera després de la mort; mes me aconsoli".
581. En una aguda anàlisi d'un poema verdaguerià de 1883, Ricard Torrents afirma que aquests dos conceptes (recorts i somnis) "formen una de les parelles més representatives en el vocabulari verdaguerià" i "representen indistintament el conjunt de vivències, aspiracions i projectes d'un passat [...] idealitzat, magnificat, enyorat i, en general, localitzat a la infància i adolescència del poeta" («"Vora la mar", un microcosmos verdaguerià», dins N. Garolera, Anàlisis i comentaris de textos literaris catalans, vol. III (Barcelona, Curial Ed., 1985), pàg. 224). "Recorts y somnis" és, també, el títol d'un poema del recull verdaguerià Aires del Montseny (1901).
582. a hont los càntichs ... nos transpòrtan: afegit damunt.
583. aconortí: ms. "caconortí".
584. com és honrada ... pobles: var. ant. "com honran alguns altres pobles à Maria".
585. rejuvenidor: var. ant. "jovenivol".
586. anit: var. ant. "tart".
587. de bon matí: var. ant. "à primera hora".
588. Las onadas dels devots: var. ant. "La multitud".

589. y llàntias: afegit posteriorment.
590. pitxells y: afegit damunt.
591. Segueix, ratllat: "garlandas".
592. com: afegit damunt.
593. tristas: var. ant. "capbaixas".
594. Segueix, ratllat: "Maria".
595. Segueix, ratllat: "qual mes consolador co-mensava aquell dia".
596. Sota el títol de La somni de Sant Joan, Verdaguer havia compost, tres anys abans 1881--, una "llegenda del Sagrat Cor de Jesús", que amplià considerablement en una segona edició (1887). La devoció al Sagrat Cor, introduïda a Catalunya pel bisbe Morgades, constituïa per a Verdaguer, segons J. Molas, «un remei segur per acabar amb les lluites que dividien "els pobles vells d'Espanya" [...] i una nova "missió" per a Espanya, la seva dipositària» (Els poemes llargs de Verdaguer: ideologia i forma, "Anuari Verdaguer 1987", 26).
597. Comença, ratllat: "Abuy es la festa de Pentecostes"; veg. infra, § 229.
598. Està dividit en: var. ant. "Te".
599. chor: var. ant. "cor".
600. filera: var. ant. "galería".
601. dibuix: ms. "dibuig".
602. Arquitecte i restaurador francès (1814-79), de gustos romàntics medievalitzants.
603. "La chaire, faite sur les dessins de Viollet-le-Duc [...] est un chef-d'œuvre" (Baedeker, Paris, 190).
604. mantel: infra, però (§ 228), "mantell".
605. du sacre: "de la consagració". L'autor es refereix a la de Napoleó pel papa el 1804.

606. sagnosa: "sangosa, sangonosa". Forma adjetiva no recollida al DGLC; el DCVB l'enregistra, amb exemples de Pons i Carner (IX, 669a); Corominas diu que "s'ha usat poc o molt en el Princ[ipat]", i n'aporta diversos testimoniatges verdaguerians (DECLO, VII, 657a i 660a). El mot és viu a la Plana de Vic.
607. Afre: ms. "Afre"; veg. nota 609.
608. tot predicant la pau al poble: var. ant. "tot exhortant lo poble" ("lorsqu'il exhorteait les insurgés à faire la paix", Baedeker, Paris, 191).
609. Pel febrer d'aquest any esclatà a París un moviment revolucionari que culminà amb l'abdicació de Lluís Felip i la proclamació de la II República. Pel juny del mateix any, però, hi hagué violents enfrontaments, als carrers de la ciutat, entre obrers i forces de l'ordre, durant els quals fou ferit de mort l'arquebisbe de París, Denis-Auguste Affre, que hi anà a demanar la pau.
610. "La plus belle partie de Notre-Dame est sa façade [...] du commencement du XIIIe siècle" (Baedeker, Paris, 189).
611. "L'aspect en est un peu lourd et écrasé [...] les flèches des tours n'ont pas été construites" (id., ibid.).
612. retaules: var. ant. "altars".
613. Hom ha xifrat en uns 100.000 els catòlics practicants de París en aquests anys. La major part residia als barris burgesos de la capital. Veg. A. Dansette, Histoire religieuse de la France contemporaine, II, pàg. 35.
614. pusillus grex: "petit ramat", metàfora evangèlica (Lc 12, 32); grex: var. ant. "grechs".
615. ni: var. ant. "fins".
616. de vegadas ... homes: var. ant. sense rat-

- llar: "no es molt que Deu deixe també ls homes".
617. Els ff. 68r, 68v, 70v, 71v, 72v, 73v i 74v duen, a l'angle superior esquerre, una numeració correlativa (0, 1, 2, 3, 4, 5 i 6, respectivament) incorporada per l'autor.
618. Frederic Mistral (1830-1914), figura màxima de la moderna literatura provençal.
619. en: afegit damunt.
620. Verdaguer es conpon: fou setze anys abans --el 1868-- que conegué Mistral, a Barcelona, durant l'única visita que l'autor de Mirèio féu a la capital catalana. Veg. J. Collell, Mistral y Verdaguer, II, "Gazeta de Vich", any XXVII, núm. 3742 (28-VI-1930), pàg. 2.
621. de sos dias: var. ant. "de sa etat". Sigueix, ratllat: "Jo acabava de llegir sa Mireyo".
622. Mirèyo: primer poema èpic de Mistral, publicat el 1859. Per a la fortuna d'aquesta obra en terres catalanes, veg. R. Aramon i Serra, Frederic Mistral i la Renaixença catalana (Barcelona, 1985), pàgs. 29-44.
623. vellesa: var. ant. "bellesa".
624. varonívol: "baronívola". Adjectiu recollit al DLC de Labèrnia (I, 234a), al costat de l'adverbi baronivolment. Trobem altres adjetius femenins en -ivol infra, § 260, i a "L'ermita del Mont", § 80.
625. Nerto: tercer i darrer gran poema mistralià, publicat el 1884. Verdaguer el traduí en prosa al cap de poc, i es publicà l'any següent a Barcelona (Llibreria d'Alvar Verdaguer, Estampa de F. Giró). Veg. Epistolari, IV, 158. Dos dies abans d'emprendre el viatge per Europa, Verdaguer havia escrit una carta a Mistral demanant-li autorització per a traduir Nerto, i és versemblant de pensar que Mistral la hi concedí durant l'encontre parisenc. (Agraeixo a Josep M. Solà l'accés a la consulta del do-

cument epistolar esmentat, encara inèdit.)

626. "Mes quan lo sol ardorós va à pendre allá dalt la devallada [...]" (Nerto, ed. cit., pàg. 5).
627. Verdaguer torna a confondre les dates. Es deu voler referir a la trobada d'escriptors catalans i provençals que tingué lloc, pel maig de 1867, a Font-Segugno, al castell de l'amfitrió de l'acte, el príncep Bonaparte-Wyse (veg. Aramon, Frederic Mistral i la Renaixença catalana, 26).
628. abi: var. ant. "en".
629. que sab que un doble ... ab la seva: afegit damunt.
630. Segueix, ratllat: "de debò".
631. Segueix, ratllat: "à tot lo nostre".
632. filial: ms. "filian".
633. Alguns crítics literaris apiegaven sota el terme féligrisme el renaixement de les lletres catalanes i provençals. J. Tolrà de Bordas, per exemple, presentava l'autor de L'Atlàntida al públic francès amb un opuscle intitulat Les Félibres. Don Jacinto Verdaguer (Gap, J.-C. Richaud, 1883). I, el mateix dia de l'arribada de Verdaguer a París, Léon Bloy s'hi referia, en un article sobre L'Atlàntida, com «le plus inconnu et [...] le plus grand de tous [els poètes cigaliens o provençals]» (Le dernier enfant d'Homère, "Le Chat Noir", 31-V-1884).
634. cigaliens: ms. "Cigaliens", sense subratllar.
635. La Cigala: sense subratllar al ms.
636. dinar: si, com diu l'autor, l'acte tenia lloc al vespre, es tractava d'un sopar. El mot deu ser un calc del fr. diner.
637. o gayrebé tots: afegit damunt.
638. Aquell vespre ... los conoregava: afegit al

recto del f. 69, en lloc d'aquest fragment, ratllat per l'autor: "Aquell vespre se feya à París la reunió de la associació feli-brenca La Cigala, y ell, que n'era president, mes que no havia pogut assistirhi mai encara, nos hi convidá. Hi assistí també, ostentant sobre son pit una cigala d'or, simbol de la societat y del Felibrijie, madama Mistral, la noble y digna companya del gran poeta." Veg. la represa d'aquesta darrera frase, infra, § 240.

639. recorts y somnis: veg. nota 581.
640. en son bech d'or: afegit damunt.
641. Veg. nota 620.
642. ofici ... pare: var. ant. "ofici pel seu pare difunt".
643. En aquest cas, la Guerra del Francès (1808-14), desenvolupada en territori espanyol.
- 643bis. Veg. A. Bladé Desumvila, Felibres i catalans (Barcelona, R. Dalmau Editor, 1964), pàgs. 32-33.
644. La Atlàntida: ms. "la Atlantida", sense subratllar.
645. passatges: var. ant. "pasatges".
646. poetisant-los: var. ant. "poetizantlos".
647. Veg. nota 620.
648. Espai en blanc per a una paraula.
649. Henri de Bornier (1825-1901), aristòcrata i escriptor provençal d'expressió francesa, famós pels seus drames històrics.
650. dinars: veg. nota 636.
651. rey: ms. "reys".
652. vèn: ms. "vent".
653. Primer vers del poema "Lou bastimen" del llibre de Mistral Lis isclo d'or (1875).

Mantinc la grafia de la primera edició d'aquesta obra.

654. estol: var. ant. "publich".
655. hermosas: afegit damunt.
656. mes: afegit posteriorment.
657. parisiens: ms. "parisiens", subratllat.
658. del «calignayre» de Mirèyo: "del festejador de Mirèyo", darrer vers de l'oda de Mistral "I troubaire catalan" (veg. R. Aramon, Frederic Mistral i la Renaixença catalana, 15 i 52); var. ant. "de nostre gran poeta".
659. Calendau: nom del protagonista d'una altra obra poètica de Mistral, Calendau (1867).
660. "Le Félibrige triomphe à cette heure [...]" (Léon Bloy, Le dernier enfant d'Homère, "Le Chat Noir", 31-V-1884).
661. kioskos: "quiосcs". Al DCVB figura també l'entrada kiosc, sense exemplificar (VI, 811); Coromines (DECLOC, VI, 966a) documenta el mot (kiosco) per primera vegada en català el 1888 (apud Labèrnia, DLC, 3a ed.), tot i que N. Oller, en unes impressions d'un viatge a França publicades el 1882 ("La Ilustració Catalana", III, 247), ja va fer servir el terme amb la mateixa grafia de Verdaguer.
662. Espai en blanc per a un parell de paraules.
663. Nerto: sense subratllar al manuscrit. Veg. nota 625.
664. Mirèyo: sense subratllar al manuscrit. Veg. nota 622.
665. de tan diferenta escola: var. ant. incompl. "de tan llunyans ent[...]".
666. delicats: afegit damunt.
667. de: afegit posteriorment.
668. Victor Hugo (1802-85), el més fecund dels

autors romàntics francesos.

669. c'est: ms. "c et".
670. Les orientales, recull poètic de 1828, on Hugo cridà l'atenció sobre els esdeveniments de Grècia. Verdaguer en posseïa un exemplar (vol. III de les Oeuvres de V. Hugo, ed. A. Lemerre, París, 1875; BC, núm. reg. 7188).
671. de la llar y del santuari: ressò de la divisa ciceroniana "Pro aris et focis" (De natura deorum, III, 40), adoptada el 1878 per Collell a la capçalera del setmanari "La Veu del Montserrat".
672. En un "Himne patriòtic per la restauració de Ripoll" Collell escriurà: «Una à una les pedres caygudes / una à una volem recullir, / y anyorant les grandeses perdudes / tornarà nova gloria à lluhir» (Floralia, Barcelona 1894, pàg. 178).
673. ell: Victor Hugo, esmentat abans; ms. "Ell".
674. cantant: var. ant. incompl. "remov[ent]".
675. atiants: ms. "atiants".
676. El 29 de març de 1880 es publicaren, a França, els primers decrets de dissolució dels ordes religiosos. Veg. estudi introductorí, cap. VIII, apartat 1.5.2.
677. comunardls: participants en la insurrecció popular de la Comuna de París (1871). Gallicisme (fr. communard) no enregistrat al DGLC, al DCVB i al DECLC; recollit, en canvi, a la GEC (V, 431c) i al Diccionari català-francès / francès-català (Barcelona 1979, p. 152). Tanmateix, Verdaguer subratlla el terme comunart en una anotació del quadern de viatge previ a la redacció d'aquestes impressions (veg. infra, apèndix II, esborrany d'"A vol d'auzell", BC, ms. 1464-VI, f. 3v).
678. en: var. ant. "per".
679. Feia poc que, amb la llei Naquet, el govern

de Jules Ferry havia reintroduït el divorci en el codi civil, d'on havia estat suprimit per la Restauració. Veg. estudi introd., capitol VIII, apartat 1.5.2.

680. la: ms. "l ha".
681. que cau ... aixecada: var. ant. "que baixa al precipici".
682. deserta llar: var. ant. "llar deserta".
683. Per a Torras i Bages, la famosa trilogia revolucionària no és sinó una "deformació de tres grans principis cristians" (Obres completes, 288). La pàtria, la fe i l'amor són, per al bisbe de Vic, les "tres branques [de] sagrat arbre de la nació catalana" i "una síntesi estètica de la vida humana" (ibid., pàgs. 261 i 1865).
684. hi: ms. "y".
685. Aquests tres mots constituiran el lema dels Jocs Florals de Barcelona restaurats l'any 1859. La divisa fou proposada per Joaquim Rubió i Ors (veg. Diccionari de literatura catalana, pàg. 640). Veg. nota 683.
686. aqueix: llégiu "aqueix escut".
687. Trobem aquestes mateixes idees en un article publicat a França arran d'un homenatge a Mistral, l'any 1913: «tous ceux qui [...] s'efforcent [...] de combattre une centralisation funeste, d'enrayer l'exode des campagnes vers les villes [...]» (La Grande et la Petite Patrie, "L'Union Républicaine", 13-X-1913; reproduït a Mistral par l'image, Avignon 1980, pàg. 118).
688. agrain-l'i: ms. "agrainli".
689. Nerto: sense subratllar al ms.
690. Mistral hi presenta l'eterna lluita entre Déu i el diable, en qui diu que cal creure i de qui cal temer el pitjor: "¿Què es aquest món? Una escomesa entre lo Crist de les profecies y lo dimoni renegat [...] Lo diable es fi [...] Milers d'anys há que fa

- l'envit a Déu [...] ¡Estám ab Deu!" (trad. de Verdaguer, ed. cit., 5-10).
691. Després dels fets de la Comuna, Mistral va significar-se com el poeta de la tradició catòlica, defensor d'un ideari conservador i regionalista.
692. de tota tribu: var. ant. "de tot color y tribu"; tribu: ms. "trubu".
693. ens consta: afegit damunt.
694. més: var. ant. "tan més".
695. Segueix, ratllat: "quan, al mateix temps que la Nerto se publi-".
696. pel[r] l'escàndol: ms. "pel escandol".
697. Les blasphèmes: ms. "Les blasfemes". Fins i tot el crític Ramon D. Perés, de gustos tan oposats als de Verdaguer, dirà d'aquesta obra que "arriba no pocas voltes á la brutalitat" («L'Avens», any III, núm. 33, 30-VI-1884, p. 344).
698. Jean Richepin (1849-1926), escriptor bohemi i aventurer, d'un romanticisme extremat; ms. "Richepain".
699. bon: afegit damunt.
700. escriure: afegit damunt.
701. los: afegit damunt.
702. Vegeu les mateixes idees, expressades de manera semblant, en un article regionalista francès d'uns anys després: «tous ceux qui [...] s'efforcent [...] de raviver ce goût et ce culte de la terre natale qui donnèrent jadis à nos provinces une fécondité, dont le passé nous léguera de si magnifiques témoignages» (La Grande et la Petite Patrie, cit., ibidem).
703. apagat: ms. "apagada".
704. El text dels dos paràgrafs precedents és anotat en un full solt, incorporat al qua-

dern manuscrit que transcriu, al darrere del qual figuren anotacions de despeses personals de Verdaguer. Una data ("París 2 juny") confirma la simultaneïtat de la redacció d'aquestes impressions parisenques i el viatge que les originà.

705. Montmartre, turó i barri al nord de París, on fou martiritzat, al segle III, sant Dionís, el primer bisbe d'aquesta ciutat. L'indret és coronat per la basílica neobizantina del Sacré-Coeur, construïda entre 1875 i 1910. Per als motius i la història de l'erecció del temple és molt il·lustrativa la Guide officiel du pèlerin dans la Basilique du Sacré-Coeur à Montmartre (París, 1896), d'intenció obertament apologètica i molt en consonància amb les idees d'aquestes pàgines verdaguerianes. Per a més informació, veg. A. Hamon, Histoire de la dévotion au Sacré Coeur, vol. V (París, G. Beauchesne et Fils, 1939), pàgs. 31-87.
706. de la taridle: afegit damunt.
707. plovent y tot: afegit damunt.
708. grand prix: ms. "gran prix".
709. Segueix, ratllat: "los fonamen[ts]".
710. Veg. A. Hamon, Histoire de la dévotion au Sacré Coeur, vol. V, pàgs. 31-56.
711. Cor de: var. ant. "bon".
712. "C'est à Montmartre que saint Ignace et ses compagnons viennent se vouer à Dieu [...]" (Guide officiel du pèlerin, 9). Veg. també A. Hamon, ob. cit., vol. V, pàg. 54.
713. reduhida: afegit damunt.
714. y: repetit a cap i cap de ratlla.
715. rabat (fr.): "alçacoll", coll postís usat per alguns religiosos; ms. "rabá", sense subratllar.
716. aquell ... instrument: var. ant. "aquellos àixordadors instruments".

717. que volta·ls fonaments: afegit damunt.
718. protecteur: ms. "protectteur".
719. au: ms. "Ao".
720. Himne religiós, molt popular a França, intitulat "Pitié, mon Dieu" i compost per Aloys-Martin Kunc (1832-96), autor de diversos reculls de càntics religiosos i populars. L'himne esmentat pertany al volum Cantiques populaires, reeditat i traduït a diferents idiomes (veg. F.-J. Fétis, Biographie universelle des musiciens... (2a ed.), vol. V, París 1878, 137-138; id., Supplément et complément..., vol. II, París 1881, 54).
721. Jo m'afigurava: var. ant. "A mi 'm sembla-va".
722. cativa: "captiva". El DLC de Labèrnia, en la seva primera edició (1839-40, I, 417a), encara dóna preferència a la forma usada per Verdaguer, i tant el DCVB com el DECLC consideren catiu,-iva la forma normal i popular per evolució del llatí CAPTIVUS.
723. En 1881-82, Jules Ferry, ministre d'instrucció pública, havia fet aprovar l'obligatorietat, la gratuïtat i la laïcitat per a l'ensenyament primari francès.
724. Feia quatre anys que s'havia decretat la dissolució dels jesuïtes i d'altres ordes religiosos. Veg. A. Dansette, Histoire religieuse de la France contemporaine, II, pag. 80.
725. "le remplacement des Soeurs par des laïques dans les hôpitaux est un autre signe de la laïcisation de la vie sociale". (ibid., 97).
726. ombrivol: "ombrívola"; veg. nota 624.
727. la: var. ant. "com la".
728. Apocalipsis: ms. "Apocalipisis". Referència a uns versicles d'aquest llibre sagrat, en què es descriu aquella ciutat mesopotàmica

com "la gran meretru [...] amb una copa daurada a la mà, plena d'abominació i d'im mundícia" (Apoc 17, 1-4). En autors del segle XIX, expressions com ara "la gran Babilònia", "la Babilònia moderna", etc., solen designar grans capitals, on els refinaments de la civilització són causa de la corrupció dels costums. A les Mémoires d'outre tombe, per exemple, tot recordant el seu primer contacte amb una gran ciutat, Chateaubriand consigna que "Rennes me semblait une Babylone" (ed. Le Livre de Poche, 1973, vol. I, pàg. 107); Victor Balaguer, tot evocant París en els seus Recuerdos de viaje (1852), parla d'"esta moderna Babilònia" (tom II, p. 26); Narcís Oller, en unes impressions parisenques de 1878 amb motiu de visitar-hi l'Exposició Universal, qualifica la ciutat del Sena d'"inmensa Babel" («La Renaixensa», VIII, 526), i a les seves Mémoires littéraires evoca París com una "Babel moderna" (pàg. 7, nota 2). Per la seva banda, Pompeu Gener rebutja l'apèl·latiu de "moderna Babilònia" que apliquen a París "los moralistas timoratos" (retall de premsa [1912?], AHCB, capsula 2 de P.G.). Finalment, la comparació amb Babilònia d'una gran ciutat --generalment Barcelona-- és freqüent en Verdaguer, sobretot en els seus textos epistolars (veg. Epistolari, I, cartes 7, 28 i 92; IV, cartes 407 i 409); també es troba, aplicada a Londres, en una anotació personal publicada pòstumament (veg. Escríts inèdits, I, 295). A mitjan segle XIX, l'americà A. Brown intitula una obra seva London, the Babylon of the Apocalypse (Fitchburg, W. J. Merriam, 1849).

729. Veg. nota 705.

730. Clodoveu I (466-511), rei dels francs.

731. L'anhel d'una "renaixença" dels ideals cristians de la França medieval té un clar parallel en l'al·legoria final (cants XI i XII) de Canigó, obra en què Verdaguer treballava aleshores. Veg. R. Torrents, "Ripoll en el poema Canigó", dins Commemoració del centenari de la restauració del monestir de Ripoll (1886-1986) (Ripoll, 1986 [1987]), 125-132.

732. "Il y a des colonnes depuis 1000 jusqu'à 5000 francs et des piliers depuis 5000 francs jusqu'à 100.000 francs" (Guide officielle du pèlerin, 124-125).
733. "Il y en a de trois espèces: les pierres de taille cachées, 120 francs; et les pierres apparentes, 300 francs" (id. ibid.).
734. Abans, ratllat: "transport[tat]".
735. dalt: afegit damunt.
736. pesant: deformació de "besant" (gr. med. byzantis, 'de Bizanci'), moneda oriental antiga. Forma originada per analogia amb "pesar", segons el DCVB (VIII, 510).
737. "83 pilliers enfouis à 33 mètres dans le sol [...] reliés entre eux par des puissantes arcatures [...] Il fallut, pour les établir, enlever 35.000 mètres cubes de terre et les remplacer par 35.000 mètres cubes de maçonnerie" (A. Hamon, Histoire de la dévotion au Sacré Coeur, V, 342).
738. Espai en blanc per a una paraula.
739. celosos: ms. "celesos".
740. Segueix, ratllat: "les".
741. Panthéon: ms. "panteon". Per la semblança que presenta amb el Panteó de Roma (veg. nota 271), rebé aquest nom l'església de Ste. Geneviève, construïda per G. Soufflot en 1756-80 i dedicada per la Revolució a mausoleu dels grans homes de França.
742. Hôtel des Invalides, conjunt arquitectònic parisenc, creat per Lluís XIV per acollir els militars invàlids. Se'n destaca l'església amb cúpula (obra de J. Hardouin-Mansart), que conté la tomba de Napoleó (veg. infra, § 276).
743. Théâtre de l'Opéra, construit per Ch. Garnier en l'estil fastuós i eclèctic del Segon Imperi; fou inaugurat el 1875.

744. L'Ajuntament de París.
745. monolit: veg. nota 105.
746. Columna de bronze, a l'estil de la columna Trajana de Roma, erigida per Napoleó I al mig de la Place Vendôme.
747. rosats: "arrosats", mullats per aspersió. Verdaguer usava habitualment la forma apocapada, més antiga, bé que en algunes edicions apareixen exemples de la segona, més moderna (veg. DECLC, VII, 461, s.v. ròs).
748. Una intenció expiatoria semblant tindrà, uns anys més tard, a Barcelona, l'erecció del temple del Tibidabo (1902-62), dedicat també al Sagrat Cor de Jesús.
749. y símbol d'esperansa: afegit damunt.
750. Segueix, ratllat: "y".
751. Cal recordar que l'erecció d'aquesta basílica es decidi poc després dels fets de la Comuna de París (1871), i que aquella insurrecció popular començà justament al turó de Montmartre. Veg. A. Hamon, Histoire de la dévotion au Sacré-Coeur, V, 55.
752. per tres begades, tot: afegit damunt.
753. aeternum: ms. "eternum".
754. "Parce... nobis": "Perdona, Senyor, el teu poble; no estiguis enutiat amb nosaltres". Doble citació bíblica: "Parce, Domine, parce populo tuo" (Joel 2, 17); "Numquid in aeternum irasceris nobis?" (Ps 84, 6). Es tracta, segurament, de la tornada d'un cànctic religiós intitulat "Le retour", que figura, entre altres cantiques, en un opuscle que havia pertangut a Verdaguer (Souvenir à l'usage des Missions des RR. PP. Franciscains de l'Observance..., Amiens 1862, pàg. 10; BC, núm. reg. 5690).
755. aquella: var. ant. "la".
756. penitenta y compungida: afegit damunt.

757. serrat: var. ant. incompl. "mon[tanya]". Segueix, ratllat: "me persegueix".
758. Jerusalem.
759. A l'interior de la basílica, damunt la cornisa que sostenen els pilars del cor, hom hi esculpi aquesta inscripció: "Sacratissimo Cordi Jesu Gallia paenitens et devota". El 1918, acabada la guerra, s'hi afegiren els mots següents: "et grata". Veg. A. Hamon, Histoire de la dévotion au Sacré Coeur, V, 346.
760. quoniam ... multum: "perquè ha estimat molt". Citació evangèlica (Lc 7, 47). En una llibreta d'anotacions verdaguerianes per al poema Lo sonni de Sant Joan, hi podem llegir, copiat de la revista "El Mensajero del Sagrado Corazón" (tom XXII, 1876, pàg. 101): «La Francia ha pecado mucho, pero sabe amar mucho. Ella ama á María, ama al inmortal Pio 9. Por haber amado mucho, [todos abrigamos la esperanza de que] mucho nos será perdonado» (BC, ms. 1822, f. 9v). La citació --completada per mi-- és extreta del missatge trams a papà pels bisbes francesos, reunits a Lourda, i publicada en aquella revista dins un capítol intitulat "Ntra. Sra. de Lourdes".
761. Segueix, ratllat: "que".
762. boulevards: ms. "boulevarts", sense subratllar.
763. calamar: malgrat que no figura en el DGLC (sí, però, com a addició, al DMLC), el DCVB diu que aquesta forma --etimològica-- és preferible a la "normativa" calamars, «d'ús general a l'Empordà i a la comarca de Barcelona» (II, 834a), afirmació disputada per Coromines (DECLC, II, 406). Verdaguer usava ja aquesta forma en escrits anteriors (veg. "Santander", f. 2r).
764. rogench: ms. "regench".
765. Veg. nota 742.
766. a l'ombra de la creu: veg. nota 182.

767. resta: var. ant. "queda".
768. Veg. nota 746.
769. en: var. ant. "de".
770. "C'est une imitation de la colonne Trajane de Rome [...] Le bronze nécessaire a été fourni par 1200 canons autrichiens et russes" (Baedeker, Paris, 62).
771. Arc de triomf neoclàssic, començat per Napoleó el 1806 i acabat per Louis-Philippe trenta anys després.
772. "A dr[oite], à côté de l'Histoire, des soldats de la République et de l'Empire, dont un seul est un portrait, Bonaparte; derrière lui, un vieux grenadier [...] et le petit tambour d'Arcolé" (Baedeker, Paris, 202).
773. "Lou tambour d'Arcolo", poema de Lis isclo d'or (1875), canta la gesta d'un jove timbaler dels exèrcits de Napoleó. El protagonista real es deia Andrèu Etienne, i era fill de Cadenet (Valclusa); com a tambor de la 51è mitja brigada, passà el canal d'Arcolà nedant i sota el foc de l'enemic, i donà mostres de gran intrepidesa. Napoleó el distingí amb un diploma honorífic (veg. nota de M. A. Salvà a la seva versió del poema, dins F. Mistral, Obres completes, Barcelona, Selecta, 1957, pàg. 640).
774. voltat: ms. "voltada".
775. «En Finlandia y a orillas del lago Onega existe un monólito más duro que el pórfido, tan consistente como el diamante, sembrado de fragmentos de venturina y de partículas de oro, que tiene una estrecha afinidad con las piedras preciosas y que es uno de los mas bellos fragmentos que hay en el mundo. Esto es lo que se ha elegido para labrar el sepulcro del emperador» (V. Balaguer, Recuerdos de viaje, II, 52).
776. "Le tombeau de Napoléon Ier [...] est sous le dôme. Il consiste en une crypte circu-

laire ouverte dans le haut. Au milieu d'une couronne de laurier en mosaïque [...] est un sarcophage [...] où reposent les cendres du gran homme. Il est fait d'un seul bloc d'une espèce de grès rougeâtre de Finlande" (Baedeker, Paris, 236).

777. "Au-dessus de la porte de la crypte, on lit les mots suivants, empruntés au testament de l'empereur: «Je désire que mes cendres reposent sur les bords de la Seine, au milieu de ce peuple français que j'ai tant aimé»" (id., ibid.).

5. «LA ERMITA DEL MONT»

Text base:

§§ 1-60: "La Ilustració Catalana" [=I]

§§ 61-81: "La Veu del Montserrat" [=V]

Variants: Excursions y viatges [=E]

LA ERMITA DEL MONT

[1] La serra del Mont¹ és comparable, per sa estranya figura, a un enorme y bonyegut camell que baixa del Pirineu, en direcció del golf de Roses, vora avall del Fluvià. Ab lo cim del gep sosté lo santuari, y, al cim del cap, lo castell de Falgars.²

[2] L'extrem està tan espadat, y és tan rocós, que els romeus delitosos s'entretenen en estimbar-hi grossos penyals, sens pensar que llànsan a perdre'l bosch de pins de més avall, y que, com la pedra fora de la mà, [que] no se sab hont va, poden ser³ y han sigut causa, més d'una volta, d'alguna desgràcia. A dreta, l'ayguavés és més suau, y la boscúria-l ves-teix de cap a cap, exceptuant algun clap de conreu, des de Sant Martí⁴ fins a la reclosa y bellíssima vall d'Espinau.⁵ [3] A esquerra, la montanya està molt accidentada: hi ha planells, còrrechs y fondalades; boscos de rouredes y alzines, y, sobretot, cingleres, que sèmblan

fetes expressament per⁶ niar-hi los roquerols, los voltors y les àligues. Al cim d'un serratet del repeu del Mont se veuen les ruïnes⁷ del castell de Beuda, dominant lo poble d'aquest nom. [4] Part damunt, seguint lo mateix còrrec, a mà esquerra, se troben les d'una masia, aterrada fa trenta anys, de la qual no n'resta més que un gentil llorer,⁸ com per⁹ fer enveja a les del castell, descarnades y nues. Més amunt se troben pilots de pedres y senyals de parets, deixalles, sens dubte, d'un poble que, ab lo nom de Casal, vivia a la ombra del monestir de Sous.¹⁰

[5] Eix està situat entre el castell de Beuda y el santuari del Mont, al fons d'un bonich redós¹¹ de la serra, en forma de petxina, mirant a sos peus, des de son balcó de cingles, les viles de Besalú, Banyoles y tota la Garrotxa de l'Empordà.¹² [6] Si ns fem càrrec del temps en què probablement fou fundat, nos semblarà un monjo, que, baixant de Sant Aniol de Aguja,¹³ de muntanya en muntanya, s'aboca vora la balsara per¹⁴ veure sortir los darrers moros de l'Ampurdà, escal-

fat per la noble idea de colonisar aqueixa hermosa y deserta plana, y de moralisar sos habitants, mitj selvatges.¹⁵ [7] Veja la Ressenya de Nostra Senyora del Mont, del sr. Alsius,¹⁶ qui vulla saber la història d'eix gran y antiquissim cenobi, del qual podrem dir, abans de gayre, etiam periere ruinae.¹⁷

[8] De l'espayós y devotíssim temple de tres naus, ne r'estan solament unes quantes canes de les parets laterals, que van cayent y desfent-se al pas dels anys. Sis columnes de pedra, que formarian part de l'altar major davant los trossos del senzill àbside semi-circular, que la eura, més piadosa que els homes,¹⁸ vesteix y empalia per fora ab un mantell de ufanosa verdor.¹⁹ [9] Del petit claustre, paralel a la església, ne queda'l corredor, que li fa costat, de feixuga volta d'acarreu,²⁰ de mitj punt, que descansa sobre parets en forma de robustes pilastres quadrades, dividides per baixes arcades. Com per²¹ dir-nos lo que seria aquell reclòs y ascètic claustre, quedan de peus encara tres petites y ayroses columnes de gros capitell, format de nou fulles, senzilla y rutinàriament

treballades. [10] La paret dels archs y de la caixa que resta de l'edifici, que és dreta encara, són de pedra picada, y estan guarnides de ríortes, romaguères, camamilles grogues y campanetes blaves, totes florides. Damunt d'un tros de muralla, veig un roseret de pastor y una clavellina boscana, que ab ses flors, oviradores encara que humils, aconòrtan aquelles despulles del passat de la indiferència y cruel ingratitud del temps present.²²

[11] Una sala del monestir serveix de temple a la parròquia de Sous,²³ la més petita del bisbat, puix no té més que cinc fuchs, esgarriats per la muntanya. En ell no hi ha res de notable, sinó dues columnetes de pedra, ab sos bonichs capitells, que, emblanquinades y tot, fan de bon veure. Lo cementiri, contigu a la església, és un bosch de sauquers, ortigues y canyes, que se n'han ensenyorit, veyent que no hi entra mai cap difunt a plejar-los la terra. [12] Encara que aquí no vegayre a tom dir-ho, aqueix és l'endret²⁴ de Catalunya en què he vist gent de més llarga vida; als voltants de la muntanya abúndan los

vells de vuytanta y noranta anys, y en ella mateixa hi ha una dona de cent tres, que va a missa encara per ses cames, y trasteja per allí com una dayna.²⁵

[13] La festa major de Sous, que acabo de veure el dia de sant Llorens, ha sigut ben senzilla. Sos parroquians, que hi éran tots, ab alguns convidats quiscun, no umplian pas un terc de la reduhida església. Aqueixa és ben desmantelada y pobre; mes la pabordesa la ha escombrada per²⁶ la festa, la ha regada y hi ha escampat una faldada d'espigol, que ha cullit venint de casa seva; [14] ha tret lo sobretaula ab puntes llargues de la corcada calaixera, y les floreres y pitxers de l'armari, y en eixos, a falla de flors de jardí, hi ha posat flors de sant Joan y corones de rey, cullides en la cingle de Roca Pastora. Los sacerdotes vehins, lo senyor rector,²⁷ ajudat de pagesos y pastors, han cantat l'ofici. A l'ofertori, l'obrer²⁸ s'ha presentat al temple ab una coca rodona, més amplia que un plat regular, voltada d'altres nou coques petites com lo puny, totes elles ab un brot d'alfàbrega plantat al mitj, com un arbre petit que li

donava flayre y bellesa. [15] Les ha pujades al chor dins un paner cobert ab un mocador blanch brodat, y a mi m'ha tocat la sort de benehir-les ab aquella hermosa oració de la litúrgia: "Domine Jesuchriste, panis angelorum, panis vivus aeternae vitae, benedicere dignare panem istum, sicut benedixisti quinque panes in desertor: ut omnes ex eo gustantes, inde corporis et animae percipient sanitatem."²⁹

[16] A l'últim evangeli n'ha posat un a cada banda d'altar per lo³⁰ celebrant y l'açòlit; n'ha donat un a cada sacerdot y secular dels que éram al chor, y la coca grossa ha sigut repartida entre els fidels, a petits bocins, al fer-los besar la pau.

[17] Cada vehí dels de Sous presenta al seu sant patró un tortell de tres mesurons de xeixa, cobert de pessichs, fulles, pinyes y petits llangardaixos sense cames, y fan prou per la escultura que han estudiada les pobres dones d'aqueixes masies. Després de l'ofici s'encàntan a "qui diu més". Devant lo que fou

monastir raja abundosament la font dels Monjos. [18] Un vell del pais me digué que en temps antich no hi era; mes que, passant per allí uns perseguidors de moros --no m sapigué dir qui--, sentiren una gran set, y exclamaren: "Si Déu nos fes mercè d'un poch d'agua!" Y en lo mateix instant vegeren sortir aqueixa font de la terra:

[19] Ara que hem vistes les ruïnes³¹ del monastir de Sous, anem a veure sa gentil fillola, la capella de Nostra Senyora del Mont, en què viu encara y viurà centúries, si a Déu plau, quelcom d'aquella casa santa, a hont diu la gent que venian a batejar y a enterrar los cristians de tota aqueixa terra, fins a Olot; y, tot això, pel preu a què ho he comprat vos ho vench, sense guanyar-hi una paraula.

[20] Pujant al santuari per la banda de Besalú, a l'arribar a la cima se veu, sobre una capelleta, que hi ha un forat en la roca de la esquerra: allí fou trobada per un bou la hermosa imatge de Nostra Senyora del Mont.

[21] Això fou, segons Alsius, en lo segle XIII, y fou venerada en lo temple del monastir

fins al XIV, en què, veyent créixer en lo
pahis sa devoció, l'abat Bernat féu construir
lo temple actual en lo bell cim del turó, do-
nant-l'i per trono, perquè³² la que havia de
ser Reyna de l'Ampurdà fos vista de tots los
pobles y masies del seu reyalme.³³

[22] Sobre eixa fundació rodola per aquí
una tradició popular, que, encara que ningú ho
haja fet, val la pena d'escriure.

[23] Una persona principal, no sabem si
l'abat de Sous, tingué un somni de que havia
de fer una capella a eixa veneranda imatge en
una altura. Féu avisar los mestres de casa, y
la capella-s comensà en lo pla de Solls, que
és entre Sous y l'actual santuari. L'endemà
trobaren les eynes en lo cim de la muntanya.
Tornaren a treballar, y succehi lo mateix,
fins que deixaren los fonaments de la obra
per³⁴ escomensar-la³⁵ hont la Verge la vo-
lia.

[24] Lo temple és bisanti,³⁶ d'una sola
nau, coberta ab volta de canó.³⁷ És tota de

carreu,³⁸ mes sense cap adorno ni motllura per dins ni per fora. Únicament, del timpan destruït del portal, ne resta un àngel de pedra ab un bordó a les mans y ab les ales mitj plegades, en la actitud en què'l solen pintar en lo misteri de la Anunciació.

[25] Lo frontis estava cobert d'una ala de groixudes lloses, formant un bordonet de mitja canya; les enarbola una forta tramontana fent-les volejar com fulles per sobre la muntanya. Ara les plujes ajúdan al temps y als llamps a destruir la cara, algun dia hermosa y escayguda, de l'edifici.

[26] Tres soles finestres hi ha en la part antiga del temple, y són d'uns quatre dits d'ample. Més que finestres sèmblan aspilleres per a hont la llum aguayta sens poder entrar. Com aquell antich hermità que sortia de la celida ab los ulls closos perquè'l món exterior no'l distragués de l'interior en què vivia, lo temple cristià, que té dintre son cor lo Criador del món, èper què necessita obrir los ulls davant un carrer o un passatge, per' bonich y maravellós que sia?

[27] Entre·ls senzills retaules y presen-talles ab què·ls devots mòstran a la Verge l'agrahiment que per sos favors y miracles li deuhen, són dignes d'atenció cinc hermosos quadros, de distintes dimensions, provenints de l'altar antich, tirat a terra no fa gayre per qui devia haver-lo estojat com una joya. La ignorància fa en nostre temps lo que·ls iconoclastas fèyan en altre.

[28] La santa imatge és de marbre de Beuda, semblant a l'alabastre, de la pedrera d'a hont sorti l'altar major de Castelló.³⁹ Sa estatura és mitjansera.⁴⁰ Seu en un dau de roca; lo simbolisa de la manera més poètica sa posició incomparable al cim d'aqueix pedre-gós turó. Sa cara és agraciada y hermosissima. Té les galtes rosades, lo nas ben perfilat y·ls llabis plens d'amor. Son sient^{40bis} de roca queda mitj cobert ab son mantell, que li baixa fins als peus. Sobre·l mantell du una toca que li arriba fins sota les espatilles en artístichs plechs. [29] Son vestit està molt ben plegat, també, y deixa veure en la màniga

esquerra un rengle de botonets, que sèmblan un enfilall de perles; ab ella sosté son santíssim Fill, aixerit infantó que seu sobre sa falda. Ab l'altra mà benehida sosté un ram de monja lligat ab uns rosaris. Lo bon Jesuset està de peus sobre el genoll esquerre de la Verge, y mostra en sa mà un llibre, mentres ab la altra dóna la benedicció.

[30] L'espectacle que s'descobreix, tant des del terrat de la casa com des del Padró, que està al cap de la serra, darrera el santuari, és maravellós.⁴¹ Des de assí s'veu tota la serralada del Pirineu, des de Puigmal fins a la mar, ranglera d'emormes muntanyes, que, des de assí, sèmblan dominades per l'ample y alterós Canigó. Aquesta té a llevant les de Massanet de Cabrenys, que ab sos marlets recordan les de Montserrat; les Salines,⁴² lo coll de Panissars, dominat pel castell de Bellaguarda; Requesens, trono de la Verge d'aquest nom, a la qual demànan los figuerenchs la sanitosa tramontana;⁴³ [31] lo coll de Banyuls, per hont passavan fa trenta anys, a rua feta, los contrabandistas; les dues muntanyes de Sant Pere de Roda y Pani,⁴⁴ aquesta

ficada de peus dintre la mar de Roses. Davant eixa filera de gegants n'hi ha una altra de menys important, mes que no és pas de reca-tens:⁴⁵ Bassegoda,⁴⁶ Montnegre de Fransa,⁴⁷ les cingleres de Sant Aniol,⁴⁸ y altres que s'allúnyan cap a trobar lo turó de Sant Antoni⁴⁹ y lo Taga, formant l'antemural dels Pirineus.⁵⁰

[32] A ponent, més ensà del formidable Pedraforca, se veu arrancar d'aquesta gran cordillera la de Santa Magdalena,⁵¹ fins a les osques de Cabrera: aquí se tors cap a llevant envers lo santuari de la Salut, lligant-se ab la serra de Santa Cecília, per⁵² formar totes dues plegades lo promontori del Far, que sembla una nau de llarga proa⁵³ que surt d'entre les serres, sobre la extranya mar de verdor de les Guilleries. [33] La serra de Santa Cecília, allargant-se cap a llevant, va a trobar la de Finestres, que, trencada y oberta, és ben mereixedora del nom que el poble li ha donat. Aqueixa montanya és una branca de Rocacorva,⁵⁴ que, encara més alta, sembla una alzina superba que escampa a l'entorn les

amples arrels del Puig-arnol,⁵⁵ Camós⁵⁶ y
Puigsurroca. Damunt de totes y del Montnegre
se veu, allà dallà, torrejar lo Montseny, com
si diguéssem lo cedre de les muntanyes de Ca-
talunya.

[34] Les altes y llargarudes Gavarres
tànzen lo magnífich anfiteatre de muntanyes
al fons del qual se troba la del Mont. Bagur y
les Escales d'Aníbal⁵⁷ se veuen negrejar més
a orient, y les dues viles que s'hi enfilan
blanquèjan com dos tudons, quiscun^{57bis} en
son arbre.

[35] ¡Quantes dotzenes de pobles y viles
se veuen des de aqueix incomparable mirador,
des de Figueres, la reyna del pla, fins a la
inmortal Girona, que, recolzada a la serra
dels Angels, sembla repassar lo compte de ses
glòries, tot enmirallant-se en lo Ter, que
corre a ses plantes! Més ensà se veu Ba-
nyoles, ab son hermós estany, flor d'aqueix
pahisatje, que'l perfuma ab la dolsa flayre de
sa fe y ab la aroma de ses primitives tradi-
cions. [36] A la altra banda de la plana,
atravessant la cinta del Fluvià, que la divi-

deix, s'ovira un altre estany: és lo de Caste-
lló, a hont se sent lo misteriós "bruel"⁵⁸
del parell de bous que s'enfonzaren ab son
amo, en càstich de sa avarícia.⁵⁹ Part da-
llà, un xich a ponent, s'ovira ab prou feynes
Ampúries, que, a un costat del golf, sembla
mirar ab enveja a sa germana Roses renàixer de
ses ruïnes⁶⁰ a l'altre costat.

[37] Més ensà d'aqueixa bella escampadis-
sa de pobles, més ensà de l'Ampurdà y de sa
Garrotxa,⁶¹ al peu del Mont, mostra encara
algun dels marlets de sa corona Besalú, la
pàtria del comte Tallaferro, tan gran com
oblidat de la musa catalana.⁶² Més cap al
nort se veu Argelaguer, la pàtria de sant
Damas; Castellfollit, poble que se n'és pujat,
com una cabra, al cim d'una roca; y, part
damunt, Olot, més atrevida encara, asseguda
entre les boques de volcans apagats y a les
plantes de sa patrona, la Verge del Tura.

ROCA PASTORA

[38] Una nit fosca de l'any 1828,⁶³ los habitants de l'Ampurdà y de sa Garrotxa,⁶⁴ y los de la vall del Fluvià fins a Olot, se desvetllaren soptadament a un terratrèmol may sentit en aqueixes terres des de que són apa-gats los volcans olotins, que venim d'anomenar.

[39] La remor fou soptada, seca y aterradora, com la⁶⁵ d'un llamp que aterràs una ciutat vehina, fent rodolar les cases, mura-illes y castells a bossins. Tota la gent de la comarca-s desvetllà esglayada, a excepció dels infants, que, com tenen la ànima més a prop del cel, se déixan conmoure menys pels cataclismes de la terra. "¿Què és això, valga-ns Déu?", digueren, obrint finestres y portals, a sos vehins, que fèyan lo mateix. Los masovers de Castellà de Beuda, casa que ja no existeix, arrancaren a fugir en robes blanques, creyent

que la casa se li en anava a terra, o que el
món se n'entrava.

[40] ¿Qué havia sigut? Ningú sapigué
respondre a aqueixa pregunta, que feya tothom,
senyant-se y pronunciant lo sant nom de Déu,
fins que a la llum del dia vegeren la gran
esllavissada, que, des del cingle de Roca
Pastora, baixava fins al fons del còrrec
pregon que porta a Beuda les aygües dels vol-
tants de Sous, cubrint tres quarts d' hora de
vessant.

[41] Un tros de cinglera, cansat d'estar
dret⁶⁶ al cayre de la muntanya, fent centine-
lla segles y segles, se deixà caure rost
avall, y, com un frontis que s'deslligàs d'una
basílica, com una ala que el temps arrancàs
d'una antiga y enlayrada fortalesa, se llansà
pe[r] l'ayguavés, aixafant les oliveres, los
roures y les rouredes, fins los mateixos
penyals que ensopègà, si no volaren ilesos,
davant lo terboli de rochs, al precipici.

[42] La esglayadora esllavissada ho arrasà
tot: los rechs, los xaragallis y còrrechs pre-

gons; escorxant los marges,⁶⁷ arromballà la terra montanya avall, convertint los prats en un arenys, y les feixes en un pedregam; umpli d'enormes y mal tallats daus los pochs camins que trobà, obligant al viatjer, o als devots que pújan al santuari, a fer una llarga giragonsa.

[43] Lo vessant, un dia cobert d'herba y emboscat, quedà, des de aquell dia, sense verdor, cobert, com un fossar, de blanquinosos ossos de la montanya; la cinglera, que era recta com una paret, quedà escaixalada,⁶⁸ y la immensa osca de son vuyt no s'arrasará fins que s desprèngan altres cantells de serra, algun dels quals potser no trigarà gayre, atès les grans esquerdes que s'hi veuhen.

[44] Tot això no fou més que una nota de preludi de l'horrible terratrèmol que l'endemà mateix havia de sembrar l'espant y la mort entre els habitants de Múrcia y d'Oriola, segons m'ho explicà lo sabi y venerable eclesiàstich d. Felicià, del Noguer de Segaró.⁶⁹

LA ERMITA DEL MONT⁷⁰

I

[Una tempesta]⁷¹

[45] Dels molts santuaris de Catalunya, y de fora d'ella, que he visitat, may cap sem'havia aparegut tan hermos com, ara mateix, lo de la Mare de Déu del Mont, Reyna de l'Am-purdà. Lo Canigó, que domina tota aqueixa terra per la banda del nort, com si no estigués content del seu vassallatge, ha estat, tota aquesta tarde, mirant-se-la de reüll per entre-los plechs de la atapahida boyrada, y roncant y botzinant cada vegada més fort.⁷²

[46] Son front, si gens ne deixava veure de tant en tant, s'ennegria de quimera, y son turbant de núvols s'ennegria també, s'aixamplava y creixia, com una gran fumarella, fins a tapar un bon tros de cel; lo tro semblava esclatar en sos llabis, y el llamp semblava

guspirejar en sos ulls. Evidentment, lo gegant de la encontrada vol castigar als seus vasalls. La espinosa carlina, baròmetre del pagès, se clou com per⁷³ guardar de la pluja al sol que du sobre son cor. [47] Los llauradors arrian lo parell cap a la masia. Les ovelles cèrcan lo redós⁷⁴ d'una roca balmada; los aucellets cèrcan la teulada d'unes quantes fulles per⁷⁵ abrigar de la pluja sos vestits de ploma, y de la pedregada sos aixerits caparrons de músichs silvestres. Sols les falsies⁷⁶ traydores, que, com los gitanos, nian en les coves dels cingles y sota-los ponts, com si-s complavesssen ab lo càstich imminent, volan y càntan, y mouhen gran gatzara davant la tempesta que s'acosta.

[48] Lo Canigó, semblant-se en assò a algun tirà, semblava voler descarregar sa ira en lo primer que ensopegàs; y lo primer que troba d'aquesta plana és la anomenada Garrotxa de l'Ampurdà.⁷⁷ Ha enviat dues ales de núvols: la una, per llevant, cap a Custojes,⁷⁸ les Salines y Requesens; y la altra, per ponent, envers Costabona, Gra de Fajol y montanyes d'Olot. Avansàvan les dues, fressejant y deixant caure pel camí sa càrrega d'aygua y cala-

marxa, mes tot seguit escorrian son caudal;
[49] com si diguéssem, acabàvan ses municions,
y s'anàvan esvanint en petites boyres, com
borrallons de neu que'l vent s'emporta. Lo tro
esclatava en la montanya de Canigó, y dos nous
escamots de negres núvols seguian més forts la
camí dels primers, com dues ales d'exèrcit,
fent rodar pel cel y per les montanyes sos
canons, y fent tremolar ab ses descàrregues lo
fonament de les montanyes.

[50] Les dues ales de la tempesta s'han
romput al repeu d'esta montanya santa, com se
romperan als peus de la Verge, que hi té son
tronc, totes les heretgies;⁷⁹ no obstant, al-
gun terme haurà rebut, puix los núvols estan
descarregats, y el Canigó, satisfet de sa bata-
lla, se trau lo turbant de boyra y asserena
son ample front, a hont encara blanqueja al-
guna congesta, que s'pendria per cabra encin-
glada. Lo vent, cansat de batre's cos a cos ab
los rourers centenaris, y de rompre ses onades
en les crestes de les montanyes, com les del
mar en un escull, s'adorm en lo fons de la
vall; [51] l'aucell, que s'havia amagat,

poruc, o potser creyent que era arribat lo vespre, torna a sortir del niu, espolcant ses ales rosades y saludant ab un refilet al sol, que surt de sota un cortinatje de boyres per⁸⁰ aguaytar una volta més aqueix quadro de la sempre hermosa plana de l'Ampurdà, y potser a sa Reyna, que+s mostra bellament coronada ab l'arch de sant Martí, que, mirat des de son extrem nort, darrera el Padró, està escamarlat, cama ensà cama enllà de la montanya,⁸¹ servint a ella de march maravellós y d'arch de triomf sens igual, y de corona de glòria al santuari. [52] Si els ampurdanesos poguessen veure la Verge del Mont aixís engarlandada, tots caurian com jo, des de Roses a Bagur, de genolls en terra per⁸² adorar-la.

II

[Entre dues llums]

[53] La vesprada arriba; lo flaviol del pastor ja no espigna; lo so de las borrombas dels bous, de les esquelles dels moltons y

ovelles, y dels esquellerons dels xays y cabridets, s'allúnyan aubaga avall cap a la masia que fuma; lo cant monòton dels grills succeheix al cant ardorós de la cigala. [54] Los aucellets, tot ajocant-se en l'arbre, llànsan sa darrera nota per⁸³ dir-nos, en sa llengua angèlica: "Déu vos dò bona nit", la mateixa paraula que ns diu lo bover, tirant cap a sa cabanya lo parell de bous, que arrossega, maymó, la feixuga arada, deixant en lo camí un rastre de serpent. Los arbres estan quiets, la roureda, muda, mes no trigará a sentir-s'hi lo crit feréstech del duch, rey dels aucells de la nit, que fa més solitàries les selves y més pavorosa^{83bis} la vesprada.

[55] Lo sol, que, fa estona, s'ha amagat darrera-los Pirineus, daura'l cel, que és llur corona; y los gegants de nostres montanyes, lo Puigmal y el Noufons,⁸⁴ los puigs de Coma de Vaca y Costabona, y los quatre mariets de Canigó, déixan veure lo fil de sa silueta, com una renglera d'imatzges en lo fons daurat d'un retaule bisanti.⁸⁵

[56] L'astre d'or s'enfonça darrera les montanyes al temps en què l'astre de plata llambrega sortint de les onades a la altra banda de l'horisó;⁸⁶ avuy fa'l ple, y no cal dir que, usant lo llenguatje de les endevinalles, és "rodó rodó com una poma, y no cap en tot Barcelona".⁸⁷ Rodona com una poma, o com un cedàs tot nou, comparació que'm semblava millor quan era petit, la lluna s'aixeca volta del cel amunt, des del mitj del golf, justament entre Ampàries y la antiga Rodes, com una llàntia que s'eleva en un gran temple per⁸⁸ illuminar dos cadavres. [57] Lo far de Palafrugell, com una estrella de llum verme-llosa que va a pondre's, llansa de tant en tant una encesa llambregada. A la mateixa banda de Girona, un xich més ensà, blanqueja l'estany de Banyoles com un llarch y mal arrodonit escut d'argent que aqueixos colosos ajassats, Rocacorva y coll de Finestres,⁸⁹ haguessen deixat a terra, a entrada de fosch, per⁹⁰ dormir una estona. [58] Les aygües estancades de la font intermitent d'Esponellà sèmblan des de assí la fulla d'una espasa que relluix a la claror de la lluna entre l'estany de Banyoles y el Fluvià, que's veu angui-

lejar y blanquejar en la foscor des de Castellfollit a Espinavesa⁹¹ com una ratlla blanca feta per un infant a través d'una negra pissarra.

[59] Una mitja llum, calitjosa y tèrbola, abriga, perquè⁹² s'adormin, los palaus y les masies, los pobles y los camps, les valls y les muntanyes; l'Ampurdà y sa malplanera⁹³ Garrotxa se veuhen a través d'un vel de glasa⁹⁴ que atravessa alguna llum perduda en la terra, que s'apaga prompte, com tot lo que en ella resplandeix, y les sempre hermoses estrelles del cel. [60] ¡Oh! Lo cel si que-s veu d'un cap a l'altre de l'horisó, enjoyat, o, millor diriam, sembrat de tota la gentil florida de ses estrelles inmortals; des de aquesta sagrada cima, en aquesta hora de soletat y de misteri, lo cel sembla l'inmens y florejat mantell blau de la Verge, que abriga tota la terra y tot l'univers.⁹⁵

LES CARAMELLES⁹⁶

[61] Entre les moltes y malaguanyades costums de l'antigor, que, perdent-se, fan perdre la fesomia a nostra terra, sobreviu, gràcies a Déu, encara que un xich degenerada de son origen religiós, y ben sovint, en los grans centres, enterbolida per les corrents del temps y per les passions humanes, la de les caramelles.

[62] Quan en la missa del dissabte sant s'entona el Gloria, los minyons del poble, davant la mateixa església, responen ab los set goigs⁹⁷ que tenen ben assajats y saben tots de memòria; y, per lo càntich del jovent y per lo tritlleig de les campanes, que esclàtan plegats, los pobletans y ls pagesos, la vall y la muntanya, saben la alegre nova de la resurrecció del Senyor.

[63] ¡Oh, que dolsa nova, que va a acon-

hortar lo malalt en son llit, al vell al peu del foch y, en lo portal de la masia, al pobre que va a demanar almoyna per amor de Déu! Los mateixos infants, que's desvètllan soptadament, la saben dels llavis de sa mare, que va espargint ayqua beneyta per tots los racons de la casa, diuent al mal esperit: "Cuca, cuca, ix del forat, que Jesús ha ressucitat".

[64] Los fadrins solen fer la segona y terça cantada a la porta de la rectoria y de casa-l batlle, y après van a vessar la alegria de sos cors de casa en casa y de masia en masia, cantant com un vol d'orenetes que acaba d'arribar.

[65] Mirau-los pujar a la pagesia per entre-ls presseguers y pruners florits que ombrèjan lo camí de la quintana; van tots ells ab sa roba de cada festa, y ab lo cap cobert ab l'ayrosa barretina del color del clavell que vermelleja, junt amb un brot de alfàbrega en la botonera més alta de la armilla. Un dels més gallarts y de bona llàbia porta la cistella, que ha guarnit la pabordesa del Roser, ab

tots sos flochs y cintes y rams de monja, y
darrera la colla ve, tot estufat, lo trainer,
tirant lo ronsal del matxo, que, guarnit ab sa
cabessada, vermella, nova y flamanta, estrena-
da lo dia de sant Antoni, a cada colp de cap
fa sentir d'un quart lluny ses cascabellades y
rengles de picarols. [66] Sobre el bast, també
nou y enribetat, van los arganells, plens de
blanquissimsous coberts ab una manta blava.
Arribant a la masia, trúcan y, per tot Déu-
vos-quart,⁹⁸ se pòsan a cantar:

"Camiller que va davant
dóna tres truchs a la porta;
veniu-nos a obrir, si us plau,
que teniu un amich vostre."

[67] Després cèntan a chorus los set goigs
de la Mare de Déu, acabant cada posada ab la
antiga resposta: "Siau la nostra advocada,
Regina y Mare de Déu", que en alguns pobles de
la Plana de Vich cambian ab aquesta felis y
olorosa frase: "Flor de lliri, clavell violeta,
ioh gentil Mare de Déu!"

[68] Després de tirar eixes floretes dels goigs a la Verge Maria, lo corrändista --y aquí ve la part moderna, y no sé si diga profana, de la festa-- ne tira unes quantes, més o menos poètiques, en corrändes que no han deixat de fer-lo rumiar, a l'amo y a la mestressa, y sobretot a les minyones o a la pubilla, si n'hi ha, als peus de la qual, rústichs trobadors, no trèncan l'arpa, perquè no n'tenen, sinó que, en frase característica que no hi sol faltar,

"vúydan los butxacons".

[69] Aqueix afegit, que creyem d'origen foraster, no entra en les caramelles dels voltants de la montanya del Mont, hont escribim aquestes ralles, tal vegada per estar més allunyada de la influència castellana. Després dels set goigs, fins a la mitja nit de Pasqua, càntan la cançó sagrada:

"Un divino⁹⁹ vull cantar
de Jesús y de Maria,
de la mort y passió

que el divendres sant patia."¹⁰⁰

(Romancerillo,¹⁰¹ p. 14)

[70] Des de la mitja nit de Pasqua, si
s'escauhen fent caramelles, cambian lo divi-
no¹⁰² de la passió ab lo següent, que s'es-
tampa també tot sovint a Girona:

"Ja ve lo sant diumenge,
sant diumenge de Rams;
les taules són parades
de palmes y de rams,
de fulles d'olivera,
Jesús, Maria,
y un ciri molt galan,
Jesús, tan gran."

[71] Donchs en aquest recó de la Garrotxa
ampurdanesa és a hont se conservan nostres
caramelles ab tot son ayre y puresa primitius.
¿Ne serian filles, tal¹⁰³ volta? ¿Serian
aqueixes valls de la Muga y del Fluvià, arre-
cerades a aquest bellissim trono de la Verge,
la bressol d'aqueixa antiga, religiosa y cata-

lana costum? Jo bé só d'aqueix parer, y m sab
greu no poder aduhir més que probes indirec-
tes.

[72] La primera és lo nom mateix de caramelles, que no vol dir res fora de l'Ampurdà, y que assí significa la gralla primitiva, lo calamus, assò és, un tros de canya ab un foradet a l'extrem y una obertura prop d'ell, ab sa llengüeta.¹⁰⁴ Ab aqueix senzill instrument músich, que acompaña encara les carameles pobres, que són las que més agràdan, degueren comensar-se les primeres, Déu sab a hont y quan.

[73] Lo nom de caramelles comensa a entregarir-se vers Riudarenas ab lo de camarells, que domina en bona part de Catalunya y que-s cambia en la Plana de Vich ab lo de camalleras, que ha fet sospitar a algú si-s derivava de camalls.¹⁰⁵

[74] Altra prova d'això nos dónan los mateixos hermosos goigs de la Verge del Mont, que foren gayrebé los únichs que-s cantàvan fins a nostres dies en la Catalunya espanyola

y francesa, des de temps inmemorial, y que són encara los que dominan pertot arreu, havent canbiat solament lo nom, en alguns punts, ab lo de "goigs dels ous", los "set goigs de les caramelles", "goigs de Pasqua", etc. Dels centenars d'edicions que se n'hauran fetes, ne coneixem solament algunes derrerenques de Girona, Figueras, Perpinyà, Puigcerdà, Vich, Manresa, Cervera y Barcelona. (*)

[75] «Com naixeria eixa poètica festa de la joventut en la vigília de Pasqua Florida, lo dia més hermos de l'any? Reculem quatre-cents anys; afigurem-nos veure a l'ombra del feréstech castell de Beuda uns quants pastors que guàrdan lo ramat del castellà, enrathonan entre les alzines, lo matí del dissapte sant,

(*) Parlant dels goigs rossellonesos, diu Mr. Pierre Vidal (Guide du Vernet, p. 27):¹⁰⁶

"Los més cèlebres són, potser, los goigs dels Ous, en l'honor de la Verge Maria del Mont, que s'càntan gayrebé pertot en lo país."¹⁰⁷ [Nota de Verdaquer]

quan los fereix de sobte lo toch d'Alleluya
del monestir de Sous, altra de les venerables
ruïnes de nostre passat. [76] Son fill, lo mo-
nestir de Besaló,¹⁰⁸ no trigaria a respondre
ab la veu de ses campanes; Sant Domingo de Pa-
lera¹⁰⁹ y Santa Magdalena¹¹⁰ tocarían sa es-
quelleta, aquell en sa clotada y aquesta¹¹¹
al cim de la montanya de Meyà.

[77] Los pastors se pòsan a cantar com
les campanes y ls aucells, y, commoguts per
soptada alegria, los passa pel cap d'anar a
vessar-la a la porta de les cabanyes vehines.

[78] Per fer-ne floviols o caramelles,
per sonar y acompañyar ses veus pageses, ar-
ràncan una canya de vora'l torrent. ¿Quina
cansó cantaran? Alçant los ulls enlayre, com
cercant inspiració, veuhen allà dalt, al cap-
damunt del turó que ls manté, a ells y a ses
ovelles, lo santuari de la Mare de Déu del
Mont, de què ls pàrlan les mateixes canyes,
regades ab l'aygua que n devalla, y sos goigs,
senzillissims y bonichs, vénen als llabis de
tots. [79] La petita festa ja té son nom y son

himne, y la Verge Maria del Mont y lo bon Jesús, a qui va dedicada, no deixaran de bener-hir-la des de aquella montanya alterosa y des del cel blau hont enfonza son front agut de parallamps. [80] En totes les pletes d'aquells boscos y en totes les pagesies del veïnat se parlaria de les caramelles dels pastors del Mont, y los pagesos de Meyà y Lladó, los cullerayres de Tortellà, los ballesters y homes d'armes de Besalú, y los teixidors de Banyolas, no trigan a pendre y a escampar cap als Pirineus y cap a la marina la jovenívola¹¹² y religiosa costum de la vigília de Pasqua, que sembla talment la inauguració de la primavera.

[81] A qui -m vinga ab que tot això no és més que una ilusió poètica d'un esperit somiadòr, li diré que pot molt ben ser; mes que -m deixe ab ella, fins y a tant que m'explique millor lo sentit de la paraula caramelles, arraconada en aquesta Garrotxa de l'Ampurdà,¹¹³ que ha donat nom a una festa estesa en tot Catalunya, y, a més, perquè los goigs de la Mare de Déu del Mont, que no tenen gayre més relació ab la festivitat de la Pasqua que

altres qualsevol, són los obligats en esta es-
barjosa y antiga festa de nostre jovent.¹¹⁴

Santuari de Nuestra Senyora del Mont, 1884.¹¹⁵

VARIANTS

- [3] dominant lo poble] ... lo poblet E
- [61] del temps] dels temps I E
- [63] econortar lo malalt]aconortar al malalt I E
- [64] un vol d'orenetes] un vol d'oronetes I E
- [67] à chorus] à chor E
- [71] ¿Ne serían filles] ¿No 'n serian filles I E
- [74] Crida i nota a peu de pàgina] Manguen V
- [75] que guàrdan lo ramat] que, guardant lo
remat I E
- de sobte lo toch] de sopte 'l toch I E
- de les venerables ruïnes] de les venerades
ruïnes I E
- [78] Per fer-ne floviols] Pera ferne fluviols I E
- per sonar] pera sonar I E
- [79] y lo bon Jesús] y'l bon Jesús I E
- [80] y los pagesos] y 'ls pagesos I E
- homes d'armes] hòmens d'armes I E
- y los teixidors] y 'ls teixidors I E
- la jovenívol y religiosa costum] la joveni-
vola y religiosa costum I E
- [81] altres qualsevol] altres qualsevols I E

NOTES

1. O de la Mare de Déu del Mont, a l'alta Garrotxa. Al cim (1.115 m.) hi ha el santuari del mateix nom, de començaments del segle XIV, centre tradicional de devoció mariana.
2. Actualment és una masia, dins la demarcació de Segueró, al terme municipal de Beuda.
3. ser: ed. "ésser".
4. Sant Martí Sesserres (Cabanelles), a l'Alt Empordà.
5. Clot de l'Espinau, al terme municipal de Beuda.
6. per: ed. "pera".
7. ruïnes: ed. "runes".
8. Veg. nota 19.
9. per: ed. "pera".
10. Sant Llorenç del Mont (o de Sous), monestir benedictí de gran influència en la vida de l'antic comtat de Besalú.
11. reddòs: mantinc l'accentuació de l'edició, malgrat la preferència de Fabra (DGLC, s.v.) per la forma tancada; veg., a propòsit d'aquest mot, el DCVB i el DECLC, s.v.
12. La denominació popular que rep el sector de ponent de la comarca alt-empordanesa és "la Garrotxa d'Empordà" (GGCC, IV, 201).
13. Aquja: ed. "Agujá".
14. per: ed. "pera".
15. Al segle IX Sant Llorenç del Mont era una cella monàstica dependent de Sant Aniol d'Aguja. Els monjos d'aquest monestir vei s'hi acabaren traslladant pels volts de l'any 1000 (GGCC, III, 384).
16. Reseña histórico-descriptiva de la gloriosa imagen de N. S. del Mont, treball amb què l'historiador i arqueòleg banyoli Pere Al-

- sius i Torrent (1839-1915) obtingué la Ploma de Plata Daurada al certamen organitzat per la "Revista literaria de Gerona", l'any 1879; veg. M.Prats-J.Carreres, Verdaguer a la Mare de Déu del Mont, 21, nota 5.
17. "Fins i tot les ruïnes periren" (Lucà, Pharsalia, cant IX, vers 969). Amb aquesta citació --tòpic literari des de la llatinitat tardana-- Verdaguer vol posar en relleu l'estat d'abandó en què es troben les restes del monestir.
18. homes: ed. "hòmens".
19. Veg. el poema verdaguerià "L'eura", dedicat als excursionistes i recollit en el volum Caritat (1885). Per a R. Torrents aquest poema --inspirat probablement en l'oda «La bande noire», de Victor Hugo-- conté tota una "poètica de les ruïnes" (Contribució a l'estudi de la gènesi de "Canigó", «Anuari Verdaguer 1987», 78).
20. d'acarreu: més avall, però, "de carreu" (§ 24).
21. per: ed. "pera".
22. Veg. nota 19. A l'"Excursió a l'Alt Pallars" hi ha un fragment de característiques semblants (§ 59).
23. Construïda al segle XVIII, en abandonar definitivament l'antiga església romànica del monestir.
24. endret: "indret"; veg. "Pallars", nota 43.
25. Veg. anotació sobre una dona centenària a "Pirineu-82", f. 60v.
26. per: ed. "pera".
27. Mossèn Josep Comadevall, que vivia al santuari del Mont. Veg. Prats-Carreres, Verdaguer a la Mare de Déu del Mont, 10.
28. obrer: aquí 'persona encarregada de l'obra d'una església', accepció testimoniada encara per J. Coromines (DECLC, VI, 19b).

29. «Senyor Jesucrist, pa dels àngels, pa vi-
vent de la vida eterna, digneu-vos beneir
aquest pa, tal com vau beneir els cinc pans
al desert: que tothom qui en mengi n'obtin-
gui la salut del cos i de l'ànima.»
30. per los: ed. "pera 'l".
31. ruïnes: ed. "runes".
32. perquè: ed. "pera que".
33. "La imatge, que donà nom a la muntanya i al
santuari, era venerada almenys des del 1222
en el monestir veí de Sant Llorenç i la de-
voció d'aquesta s'expandí de manera que
l'abat Bernat decidí d'alçar el santuari al
bell cim de la serra (en 1311-1318)" (GGCC,
III, 386).
34. per: ed. "pera".
35. escomensar-la: sorprèn forga l'ús verdague-
rià d'aquesta variant dialectal valenciana.
La hi mantinc, tanmateix, no disposant del
manuscrit autògraf.
36. bisanti: 'romànic'.
37. de carreu: més amunt, però, "d'acarreu"
(§ 9).
38. "L'església és un edifici romànic tardà,
d'una nau, amb volta apuntada [...] segons
els cànons romànics" (GGCC, III, 386).
39. "Durant el segle XVI hom substituí la pri-
mitiva imatge per l'actual [...] d'alabas-
tre (de les pedreres de Beuda) en estil
gòtic tardà" (ibid.).
40. mitjansera: 'mitjana, ni grossa ni petita'.
- 40bis. sient: "seient". Veg. "Pallars", nota
161.
41. La descripció que segueix presenta un clar
parallelisme amb les estrofes centrals del
poema "L'Ampurdá", compost en les mateixes
dates i inclòs dins el volum Pàtria (1888).

42. Puig de les Salines (1.131 m.), al nord de Maçanet de Cabrenys.
43. El santuari de la Mare de Déu de Requesens rebé --des de 1612 fins a 1868-- una processó anomenada "de la tramuntana", que, des de Figueres, era integrada per gent dels voltants amb la finalitat d'implorar un vent benigne i profitós per a la comarca.
44. La muntanya de la Verdera (670 m.) i el Pení (613 m.), elevacions destacades de la serra de Rodes, a l'extrem oriental del Pirineu.
45. recatens: "requetens", 'vaillels' (DGLC, s.v.); observi's el plural analògic en -ns, no enregistrat en altres autors; veg. DECLC i DCELC, s.v. requetè / requeté.
46. Puig de Bassegoda (1376 m.), al terme municipal del mateix nom.
47. Cim culminant (1.425 m.) de la serra que separa el Vallespir de la Garrotxa, al límit dels municipis de la Menera i de Serrallonga. Per coherència estrictament descriptiva no puc acceptar la "correcció" d'aquest topònim proposada per J. Coromines en una citació --ben poc fidel-- d'aquest fragment (DECLC, VII, 262a).
48. Els cingles de Talaixà i de Martanyà, separats per la vall de Sant Aniol, dins l'antic municipi d'Oix, a la Garrotxa.
49. Puig (1.367 m.) amb un santuari dedicat a aquest sant, prop de Camprodon, al Ripollès.
50. Metàfora usada també al poema «L'Ampurdá», abans esmentat: "del Pirineu antemural immens" (estrofa 19^a, vers 4).
51. Serra de Santa Magdalena de Cambrils (1.547 m.), al nord de la subcomarca del Vidranès.
52. per: ed. "pera".

53. Imatge usada, amb més propietat, a l'inici dels "Recorts de la costa d'Africa", presa d'un vers del valencià Vicent W. Querol (veg. ibid., nota 3).
54. Massís de Rocacorba (985 m.), al terme municipal de Canet d'Adri (Gironès).
55. Puig-arnol: serra de Pujarnol (652 m.).
56. Serra de Camós (592 m.), dins el terme municipal del mateix nom, al Gironès.
57. El promontori de Montgó (96 m.), a l'extrem septentrional del massís del Montgrí. L'historiador Jeroni Pujades fa coincidir el Montgó amb les "Escales d'Aníbal" del geògraf llatí Pomponi Mela (Crónica universal del Principado de Cataluña, vol. I, Barcelona 1829, pàg. 177), i V. Balaguer parla de "la Escala ó las escalas de Aníbal" al primer tom dels seus Recuerdos de viaje (Barcelona 1852, pàg. 57). La mateixa denominació apareix al poema verdaguerià "L'Ampurdá", abans esmentat (estrofa 17a, vers 3). Cal fer notar que el destinatari del poema, l'historiador empordanès J. Pella i Forgas, comenta detalladament el topònim en qüestió en la seva monografia, publicada poc abans, Historia del Ampurdán (Barcelona 1883, pàg. 191).
- 57bis. quiscun: variant de cascun, 'cadascun' (DCVB, III, 19a). Veg. "Mongarre", nota 40.
58. "bruel": en cursiva a l'edició.
59. Durant la seva estada al Mont, Verdaguer va compondre el poema "Lo bruel", inclòs posteriorment en el volum Caritat. Se'n conserven esborranys en un quadern del ms. 1463 de la Biblioteca de Catalunya. L'any 1879, Estanislau Vayreda havia publicat un article sobre aquesta llegenda a la "Revista literaria de Gerona"; veg. Casacuberta, Excursions i sojorns, pàg. 103, nota 20, i Prats-Carreres, Verdaguer a la Mare de Déu del Mont, pàg. 22, nota 12. Ja al segle XX, l'escriptor empordanès C. Fages de Climent escriví El bruel, "tragèdia en tres actes de vers" (Barcelona, Publicacions de "La

Revista, 1928). Pel que fa a la transmissió popular de la llegenda, veg. "El bruel" dins J. Amades, Rondallística, pàg. 1.476.

60. ruines: ed. "runes".
61. Veg. nota 12.
62. Verdaguer en farà un personatge destacat de Canigó, poema en què treballava aquells mateixos dies. En una carta a Collell del dia 26 escriu: "A Besalú no he trobat ningú que sapiques una paraula [...] de Tallaferró, ni de cap de sos comptes" (Epistolari, IV, pàg. 170).
63. 1828: ed. "1882". Encara que aquesta darrera datació hagi passat a totes les edicions posteriors, és una errata tipogràfica, tal com advertí a l'autor, poc després de rebre'n un exemplar d'Excursions y viaties, l'amo del Noguer de Segueró, Joan Noguer i Olivas, en una carta --inèdita-- dagraïment del volum: «Notarem en ella [en l'obra esmentada] una errada de impremta en lo comensament de Rocapastora [sic]. En lloch de 1882 hauria de dir 1828, puitj que en 1882 ja hi havia 54 anys que estava derribada la montanya ó cinglera». (Agraeixo la consulta del document a Josep Verdaguer i Panadès, el seu actual posseidor.) D'altra banda, segons el geògraf J. Iglésies, el 21 de març de 1829 un terratrèmol delmà diverses poblacions del sud del País Valencià (GEC, vol. XIV, pàg. 366).
64. Veg. nota 12.
65. la: ed. "lo".
66. dret: ed. "dreta".
67. marges: ed. "màrgens".
68. escaixalada: ed. "esmaixalada". Sembla un error tipogràfic; veg., però, els comentaris de Coromines al seu DECLC, (V, 375b).
69. Mossèn Felicià Noguer i de Rocafiguera, restaurador del monestir de Sants i autor d'una Novena á honra y gloria de Maria

Santíssima del Mont, una de les fonts escriptes de Verdaguer per a aquestes proses (Prats-Carreres, Verdaguer a la Mare de Déu del Mont, 11-12). Verdaguer en tenia dos exemplars a la seva biblioteca (BC, núms. reg. 8225 i 8525).

70. Aquest encapçalament va desapareixer en l'edició en volum (1887).
71. V. Hugo descriu, de forma molt semblant, una tempesta a Le Rhin (veg. Voyages, 24).
72. En una carta, escrita al santuari del Mont, Verdaguer fa notar que el Canigó li ha enviat "més vents y temporals que inspiracions" (Epistolari, IV, 181).
73. per: ed. "pera".
74. reddos: veg. nota 11.
75. per: ed. "pera".
76. falsies: "falcilles" o "falcillots", ocells insectívors.
77. Veg. nota 12.
78. Costoja (Vallespir).
79. Aquesta imatge és recurrent en l'obra de Verdaguer. Al volum Montserrat (1889), per exemple, hi ha un poema --"Montserrat i l'Església"-- bastit damunt una comparació similar.
80. per: ed. "pera".
81. Trobem la mateixa imatge, amb idèntica formulació, en les anotacions d'"A vol d'aucell" (s 39).
82. per: ed. "pera".
83. per: ed. "pera".
- 83bis. pavorosa: "paorosa". Per a Coromines, és una «variant acastellanada» d'aquesta darrera forma (DECLO, VI, 352b).

84. Pic de Noufons (2.864 m.), entre el Ripollès i el Conflent; ed. "Nou Fonts".
85. bisantí: 'romànic'.
86. L'astre d'or ... de l'horisó: aquesta frase es correspon amb dos versos del poema, escrit els mateixos dies, "A mos amichs de Banyolas": "S'enfonsa'l sol del Pirinèu darrera, / mentres surt de la mar la lluna pàlida" (O.C., ed. pop., XXX, 112).
87. "rodó...Barcelona": en cursiva a l'edició.
88. per: ed. "pera".
89. Puig de Finestres (1.023 m.), el cim més elevat de la serra del mateix nom, a l'alta vall del Llémena.
90. per: ed. "pera".
91. Espinavessa (Cabanelles), a l'Alt Empordà; ed. "Espinadesa".
92. perquè: ed. "pera que".
93. malplanera: forma adjetival no enregistrada al DGLC ni al DCVB ni, tampoc, al DECLO. En els dos darrers repertoris lexicogràfics trobem, amb un significat similar, malplà.
94. glassa: variant de gassa. Veg. "Europa", nota 118.
95. tot [...] tota: en cursiva a l'edició.
96. Josep Berga i Boix publicà, sis anys després, una narració intitulada també Les caramelles ("L'Olotí", 6-IV-1890). Veg. Escríts diversos de Josep Berga i Boix en el 150è aniversari del seu naixement, a cura de T. Planagumà i Nogué (Olot, Editora de Batet, 1987), pàgs. 77-81.
97. goigs: en cursiva a l'edició.
98. Déu-vos-quart: "salutació".
99. Nom popular, pres del castellà, que a Catalunya es donava a moltes cançons tradicio-

nals cantades per quaresma i setmana santa, gairebé sempre referents a la passió; veg. GEC, VI, 323b, i DECLC, III, 112b, s.v. déu.

100. En un quadern de la primera època, Verdaguer hi anotà aquesta composició, la primera estrofa de la qual és idèntica a la transcrita aquí (BC, ms. 1464-VIII, f. 2r).
101. Manuel Milá y Fontanals, Romancerillo catalán. Canciones tradicionales, 2a ed. (Barcelona, A. Verdaguer, 1882).
102. divino: en rodó a l'edició.
103. tal: ed. "tan".
104. Per a l'estimologia del mot caramella veg. DECLC, II, 557-558.
105. A l'article esmentat en la nota precedent Coromines reproduceix, quasi sencer, aquest paràgraf, i confirma, en nota, l'existència de la variant camalleres al Llaganès. Per la seva banda Verdaguer havia usat els mots camiller i camilliaire en un poema de joventut sobre el tema tractat ací ("Los camillayres", dins Jovenívoles, O.C., ed. pop., XXIX, 111).
106. Guide du touriste à Vernet et dans les vallées du Canigou, par Pierre Vidal [...]; Perpignan, Ch. Latrobe, 1881 (Collection des Guides-Vidal, I). Verdaguer en tenia un exemplar, inventariat a la Biblioteca de Catalunya amb el núm. 7275 del registre d'entrades.
107. Traducció literal de l'original francès: "Les plus célèbres sont peut-être les Goigs dels Ous [...] en l'honor de la Vierge Maria del Mon qui se chantent à peu près partout, dans le pays". Veg. nota anterior.
108. L'any 1592 el monestir de Sous fou incorporat a Sant Pere de Besalú.
109. Amb l'advocació de sant Domènec ha estat també conegut l'antic priorat benedictí del Sant Sepulcre de Palera (Beuda).

110. Santa Magdalena de Maià és el nom amb què és coneguda modernament l'església de Santa Maria de Jonqueres, que presideix el veïnat del mateix nom al nord del terme municipal de Maià de Montcal (Garrotxa).
111. aquesta: ed. "aquella".
112. jovenívol: al manuscrit autògraf d'"A vol d'aucell" hi ha dos adjectius en -ívol també femenins: "varonívol" i "ombrívol" (veg. §§ 231 i 260 de la meva edició).
113. Veg. nota 12.
114. Per a Osvald Cardona, l'explicació precedent, en què Verdaguer posa en relació els goigs de la Mare de Déu del Mont i les caramelles de Pasqua, és una "glossa brillant i poètica" que conté una "intuïció fantasiosa [...] que els estudiosos no farien sinó afirmar" (Els goigs i els càntics de Jacint Verdaguer, 16). Ja ho havia advertit, el 1924, V. Serra i Boldú (Biografia de Mossèn Jacinto Verdaguer, 124).
115. A les edicions en revista la datació va precedida del nom de l'autor: "Jacinto Verdaguer, Pbre.".

A P E N D I X S

I. TEXTOS INCORPORATS EN EDICIONS PòSTUMES

1. «LA ROMERIA ESPANYOLA»

[«La Veu del Montserrat», I (1878), pàgs. 150 i 155;
Ms. Josep Illa (Vic)]

[LA ROMERIA ESPANYOLA]¹

[1] A mitja matinada del sospirat dia
deu d'octubre, com s'havia prefixat, llevarem
ancles per empender lo romiatge, saludant a
nostres amichs y coneguts, que, a estols y a
llargues fileres per totes les vores del moll
nos aguaytàvan, agitant enlayre los mocadors
blanchs y bellugosos com les ales de les gabi-
nes que a nostre entorn volatejàvan. Lo ilus-
tríssim sr. bisbe de Huesca, digníssim presi-
dent de la peregrinació, entonà la salve² y,
tot seguit, l'Ave maris stella,³ que cantàrem
tots y férem ressonar pel cel ab tot l'entusi-
asme y la fe de nostres cors, casualment al
passar per davant la capella de la antiga Ver-
ge del Port, tan oblidada avuy com venerada y
visitada dels barcelonins en lo temps de nos-
tra grandesa.

[2] Anàrem virant y allunyant-nos de la terra estimada; Monjuïch anà abaixant sa maretada⁴ cresta, y la cordillera del Tibidabo anà apetitant-se,⁵ a les plantes de Montseny y Montserrat, que, hores y hores després, se perderen també entre el bromeig⁶ y la calitja de la tarde.⁷

[3] Per més que un haja tingut cent vègades que deixar eixes platjes amigues, sempre dol haver-se'n de despedir, encara que sia per pochs dies;⁸ mes, en est viatge, en què una altra pàtria nos espera part dallà de les aygües, com darrera el mar Roig la terra de promissió, una pàtria que és la de tots, qual nom tota la vida, des del bressol, tenim escrit al cor ab lo nom dolsíssim de la nostra, confessó que la despedida de les montanyes que ns veren nàixer no és de molt tan dolorosa. Amichs deixam en eixa platja, y altres amichs nos esperan en aquella; aquí se quédan nostres germans, y altres germans de la mateixa fe allí nos cridan; aquí deixam nostres parets, y allà, ab los brassos oberts, nos espera lo pare de tots los catòlichs, lo gran Lleó XIII, successor dels apòstols y representant

de Jesucrist en la terra.

[4] L'endemà, a punta de dia, uns quans joves sacerdots mallorquins, que, en distingit aplech, nos accompanyaven en la devota peregrinació, entonaren "L'aubada",⁹ preciosa lletra de nostre bon amich sr. Marian Aguiló,¹⁰ posada en música per l'ap[ll]audit compositor Tortell,¹¹ autor de varies delicadíssimes pesses d'estil religiós, molt cantades pels seminaristes de Palma. La que tinguérem lo gust de conèixer és una vertadera melodia matinal, rica y dolsament lligada a les bellíssimes estrofes dedicades a l'estrella de l'alba.¹²

[5] A entrada de fosch del mateix dia atravesàrem l'estret de Bonifaci,¹³ contemplant, a la claror de la lluna, los descarnats païssatges de Còrcega y de Cerdanya, que, vistos més de lluny, ja ns havíen entretingut tota la tarda.

[6] L'endemà, dia 12 d'octubre, la costa italiana se presentà a nostres ulls illuminada

per les primeres llums de la matinada, sota un cel blavenc y serè com lo de Cádiz y Sevilla; no tan riallers nos reberen sos fills, que, com haureu rebut per telegrammes,¹⁴ ab rahó o sens rahó, nos han tingut tres dies a les portes de Civitavecchia, sens deixarnos-hi entrar. Fortes plujes y ventades, y fins un petit temporal nos hi esperàvan, mes tot ho hem passat, gràcies a Déu, ab cristiana resignació, passant lo temps, com en lo decurs del viatge, ohint la santa missa, resonant trissagis y parts de rosari, y contemplant, com Moysès, les montanyes del país¹⁵ a hont no podiam arribar.

[7] Adjunta va una flor de la quarentena, per los bons lectors de "La Veu del Montserrat".¹⁶

[8] Ara ja tenim llibertat de saltar en terra y no deurem trigar a fer-ho, puig¹⁷ molts pelegrins ja estan ab la maleta als dits y un estol de llanxes nos espera sota l'escala del vapor.¹⁸

Port de Civitavecchia, 15 de octubre

[9] Roma, 21 d'octubre¹⁹

Dia eternament memorable serà per tots y cada un dels peregrins espanyols lo del dijous 17 d'octubre. A las vuyt del matí la major part d'ells reberen ab tota devoció lo pa eucarístich de mans de l'emm. cardenal Borromeo, després de oir la seva missa en lo mateix altar de la catedra de Sant Pere.

[10] L'illm. sr. bisbe de Urgell, que tantes probes d'afecte nos ha donat, després de dirigir-nos la seva sagrada paraula, nos accompanyà, cantant lo Miserere, al sepulcre de Pio novè, a hont, de genolls en terra, resarem un De profundis, que probablement servirà més per nostres ànimes que per la seva, immaculada.

[11] Dues hores després, passant per la porta de bronze, nos dirigírem, per les escales del Vaticà, vers la sala ducal, destinada a l'audiència pontificia.

[12] A dos quarts de una, rodejat de cardenals, arquebisbes y bisbes, vegérem entrar a nostre santissim pare Lleó XIII, fent ressaltar la blancor de sa sotana y de sos cabells les vestidures morades y vermelles episcopals y cardenalícies. Nos dirigi una mirada paternal y se assentà en un senzillíssim trono, sota un dosser de domàs vermell. Nostre digníssim president, lo sr. bisbe de Huesca, li dirigi en nom de tots un afectuós discurs, recordant-li nostres antigues glòries religioses y oferint-li l'òbol de nostre amor filial.

[13] Després de la lectura del discurs, s'aixecà sa santedat, y, ab front serè y ab la mitja rialla als llabis, encompassadament, perquè lo sentissem y entenguéssem, nos dirigi el discurs qu'us envio en italià.²⁰

[14] Donada la benedicció apostòlica a aquella imponent audiència, y rebuts los homenatges y ofertes dels delegats de molts bisbes d'Espanya, sa santedat se dignà baixar humilment entre nosaltres, tenint per cada hu una expressió amorosa, una mitja rialla, donant-

nos a besar sa mà sagrada y encenent nostres cors en amor a Jesucrist y a la santa Iglésia.

[15] Alguns li demanaren en particular la benedicció per sa família o per sos pobles; altres lo saludaren ab expressions d'entussiasme, y ls que no sabian trobar en tanta emoció les degudes paraules per dirigir-se-li li parlavan ab llàgrimes de goig y satisfacció com may més no rajaran de nostres ulls.

[16] Verament semblava lo bon pastor de l'evangeli afalagant ses ovelletes, tot peixent-los l'herba dolcíssima de la celestial doctrina. ¡Anyells del remat de Jesús, que ns hem vist una estona entre sos brassos: avans hem de donar, de gota en gota, la sanch de nostres venes que deixar evaporar aqueix afecte de nostre cor; primer hem de donar la vida que sortir, ni una hora ni un instant, de tant deliciosos pasturatges, per assaborir les enmatzinades herbes del vici y de l'error!

[17] Lo dissapte 19 d'octubre nos fou novament concedit l'honor de ser admesos en la

soberana presència del summo pontifice en una de les galeries del Vaticà.

[18] Perquè tots nosaltres, del primer al darrer, tinguéssem la ditxa de veure'l a pler y besar-li la mà, nos feren collocar per diòcessis al llarch d'aquell artístich y ben adornat corredor.

[19] Agenollats en terra l'esperàvam, cada un en son lloch, y ell, benehint-nos, preguntant-nos, exhortant-nos y entretenint-se ab tots, anava prosseguint sa via, comensant pel primer de la dreta y acabant per l'últim de l'esquerra.

[20] A tots se'ns donà un petit opúscol en què estàvan reproduuits lo discurs que pronuncià lo sr. bisbe de Huesca en lo anterior recibiment y la resposta que meresqué de sa santedat Lleó XIII.²¹ Als conductors de peregrinatge, se'ls entregà una medalla de plata. Voltada la galeria, lo summo pontifice se despedí de la multitud donant-li una solemne benedicció.

[21] Dispensa'm, estimat amich, lo mal
borronejat de aquestes quatre ralles. No m'és
possible coordinar les idees entre tantes emo-
cions y ab tant curt temps. Te tinch de contar
grans coses del papa, y, si a Déu plau, ne
sabran alguna cosa los lectors de "La Veu del
Montserrat".²²

NOTES

1. Al manuscrit --i a l'edició de "La Veu del Montserrat" -- aquestes impressions van precedides d'aquest títol, afegit pel director de la revista a la part superior del primer foli. Com a subtítol, escrit per la mateixa mà, l'kläriment següent: "Correspondència particular". I, precedint el text autògraf de Verdaguer, l'editor hi escriví "Estimat [il·legible] Jaume:"
2. salve: subratllat i amb majúscula, tant al manuscrit com a l'edició.
3. Himne marià de la litúrgia cristiana; veg. "Recorts de la costa d'Africa", § 5.
4. marietada: "emmerletada". El DCVB recull aquesta forma (merletat, -ada), i la testimoni amb una citació de Narcís Oller (VII, 377a).
5. apetitant-se: "empetitint-se"; veg. nota 4 a "Recorts de la costa d'Africa".
6. bromeig: "Bromes lleugeres, poc espesses [...] (Olot, Lluçanès)" (DCVB, II, 681a).
7. A l'inici dels "Recorts de la costa d'Africa" (§§ 1-4) Verdaguer fa una descripció similar a la present, bé que més elaborada.
8. Fins aquí he transcrit el text a partir de l'única foli conservat del manuscrit autògraf, que no presenta variants respecte a l'única edició en vida de l'autor (veg. estudi introductorii); d'ara endavant seguiré l'edició de "La Veu del Montserrat".
9. En cursiva a l'edició.
10. «Aubada» és el títol d'una composició poètica d'Aguiló, datada "març de 1847" i publicada pòstumament dins el recull Vària, inclòs en el tercer volum de les seves Poesies completes (Barcelona, La Ilustració Catalana, s.d. [1925]).
11. Miquel Tortell i Simó (1802-68), beneficiat i organista de la Seu de Mallorca.

12. L'himne en qüestió s'intitula "S'estrella de s'auba", tot i que es basa en el poema aguilonà esmentat a la nota 10.
13. Estret de Bonifacio, que separa les illes de Còrsega i Sardenya.
14. telègrames: "telegrames" (DGLC, DCVB, DECLC); el DLC de Labèrnia, en la seva segona edició (1864-65) recull el terme per primera vegada, i ho fa en la seva forma proparoxítoma (telégrama, II, 653a). En castellà, la pronúncia paroxítoma del mot és establerta pel Diccionario de l'Acadèmia Espanyola (ed. 1884), i Coromines fa notar «que muchos al principio pronunciaron bárbaramente telégrama» (DCELC, IV, 412a).
15. pais: ed. "päys".
16. El mateix manuscrit d'aquestes impressions verdaguerianes (veg. estudi introd.) conté el text, també autògraf, d'una poesia intitulada per Collell «La pregària dels rommeus», datada --també per Collell-- "A bordo del vapor Santiago, diada de Sa Teresa de Jesús" i publicada a "La Veu del Montserrat", a continuació del text transcrit. Verdaguer inclogué el poema, amb moltes variants i amb un altre títol («Lo romiatge de santa Teresa») en el volum Idilis y cantos místicos (1879), pàgs. 174-176. Se'n conserven esborranyos a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (autògrafs de Verdaguer, núm. 12).
17. puig: ed. "pus".
18. A l'ed. segueixen, en cursiva, les inicials de l'autor.
19. A l'ed. aquest encapçalament va precedit de la nota següent, que transcriu literalment: «Avuy a Última hora hem rebut la següent correspondencia que, encara que sia repetició de lo que va relatat, no duptém serà per nostres lectors agradable sa lectura. Per donarli cabuda retirém lo discurs del Sr. Bisbe de Huesca y altres interessants pormenors de la romeria que reservarem per

- lo dissapte vinent. Diu així la carta de nostre benvolgut amich:». I, després de la data, hi ha la salutació «Estimat Mossen Jaume», que cal atribuir també a l'editor.
20. Collell el degué traduir al català, i així es publicà, precedint aquestes notes verdaguerianes, al mateix número de "La Veu del Montserrat".
21. El discurs del papa i el del bisbe d'Osca foren recollits per "L'Osservatore Romano", i es publicaren, en castellà, en un opuscle de setze pàgines (La Peregrinación Española en el Sepulcro del Príncipe de los Apóstoles Á los pies de S. S. Leon XIII, Roma, Tip. Edit. Romana, 1878). Verdaguer en degué conservar un exemplar (BC, núm. reg. 5560).
22. Paràgraf no reproduït a les edicions pòstumes d'Excursions y viatges. Collell, en canvi, l'inclogué en Carteig històrich (p. 87), on afegí una nota per desmentir la realització d'aquestes promeses de Verdaguer, "tal vegada per no haver de referir lo que a ell li passá" (ibid., 88). Collell al·ludeix a la breu conversa entre Verdaguer i Lleó XIII, en la qual aquest s'interessà per L'Atlàntida i demanà al poeta que li n'enviés un exemplar. Veg. ibid. i Epistolari, II, pàg. 84, nota 2 a carta 142.

2. «MALLORCA»

[f. 32v] ...¹ visití l'iglésia dels pp. jesuïtas.² Al capdamunt de ella, a esquerra, hi ha, convertida en capella, la cambra del beato Alonso Rodríguez.³ Sota la pedra de l'altar hi ha reliquies de son vestit, hàbit, un llibre, &.

A la esquerda del temple, en lo centre de la primera capella, hi ha el cos del beato, en una urna gran y vistosa. No hi ha més que els ossos dins una hermosa figura de cera.

Davant del temple hi ha una imatge de la Puríssima Concepció, sobre l'elegant portal barroch, semblant al de Bethlem⁴ de Barcelona. Té les mans mitj en creu, y vol la tradició que, avans de la expulsió dels jesuïtas [f. 33r] per Carlos tercer, las tenia plegada. D. Joseph Quadrado,⁵ que m'ho conta, ha conegut una dona de 80 anys que n'estava tant segura, com si ho hagués vist.

Lo dilluns de Setmana Santa (que s'escaygué⁶ a 5 d'abril) morí la beata Catarina Tomàs,⁷ y, per això, en tal dia se celebra, en Palma y en son convent,⁸ sa solemne festa. Trobant-m'hi casualment,⁹ hi he anat a entrada de fosch. L'altar de la santa estava il·luminat ab profusió de llums. Està tancat ab una gran reixa, a hont no deuen deixar entrar. Casi tot l'altar està ocupat pel seu sepulcre [f. 33v] o urna, / hermosissima, de cristall, dintre la qual se la veu, blanca y tendra, com si s'acabés de morir. A la llum del dia deu veure's millor, no obstant.

Sobre l'urna hi ha dos àngels: l'un, ab un lliri; l'altre, ab un pa de sucre y, sobre, un aucell.¹⁰

En lo moment en què arribava a l'altar, una cobla de músichs ha tocat una de les Set Paraules, de Haydn,¹¹ y després --lo que m'ha fet un efecte poch falaguer-- han cantat una estrofa de uns goigs castellans, de mala poesia y pitjor tonada, seguint, llegida¹² en la

trona per un sacerdot, lo¹³ fragment de la novena en què[s] descriu la mort de la beata.

[f. 34v]

30 mars

A les 7 del matí passàvam davant la Dragonera, més a gran distància. Més enllà dominava el puig de Torrella,¹⁴ que encaixa de mans ab puig Major; los dos estaven clapejats de neu, com de ramats de cabras.

[f. 35r] ¡Quinas vestas tan tan hermosas, las d'aqueixas montanyas! Des de sos fronts bàixan a sos peus y s'enfónsan en la mar, verdas unas, a claps,¹⁵ altres. ¡Quinas calas s'obren entre elles, tan falagueras! ¡Quinas siluetas tan puras, variadas y hermosas las lligan ab la blavor de l'espay!¹⁶ La terra y la mar jugan a qui-s fica més endins,¹⁷ l'una en lo domini de l'altra, y avànsan, recúlan, s'embesteixen, s'afalàgan com dos infants, per batre's dintre un moment y abrahonar-se, entremaliats,¹⁸ l'una contra l'altra.

Cap costa del món he vista tan bella, y
això que n'he passat massa lluny per fer-me'n
càrrech.

Al cap d'una serra no molt alta se veu
una torra antiga;¹⁹ és, segons me diuhen,²⁰
l'atalaya de Formentor.²¹ Fins al cap d'a-
quest nom, totes mèixas montanyas són abruptes,
com pastadas per la tormenta, o dadas a llum
per la terra en sas primitives y terribles
lluytas²² ab la mar. Com la terra no s'hi
sosté gayre, se veuen peladas a grans tros-
sos.²³

[f. 35v] Sota l'atalaya, en Illot Colomer,²⁴ vo-
ra el cap [de] Catalunya,²⁵ mirant des de
entre ella y el cap de Formentor, se veuen²⁶
cinch o sis montanyetas de peus dintre la mar;
cada una té dos o tres puntas, com pals d'un
baixell, y totes estan inclinades cap al nort,
com empesas pel vent de l'illa. Com lo sol
està sobre el cap, a l'altra banda sas
ombras s'allàrgan, prenent la figura de velas
llatinas. Llur forma singular, de baixells al
donar l'embrengida, y llur situació²⁸ me fan
recordar l'esquadra del gran e inolvidable

d.²⁹ Jaume, anant a la conquesta darrera y
definitiva³⁰ de l'illa.

Aquí la mar ha obertas grans covas en sas
[f. 36r] falconadas contra la terra, / y se n'entra a
conversar ab ella de sos amors, guerras o
misteris desconeguts. En sa part del nort³¹
totas eixas montanyas són talladas, com a colp
de martell, per las onas y ls temporals[].

Los aucells marins aquí trobaran llochs
amagats³² per penjar sos nius, segurs de que
cap noy entramaliat lo[s] vindrà a traure.

De l'altra banda de cap Formentor, sas
serras també s veuen peladas, de cayent més
suau cap a la mar; més entre elles verdèjan
los boscos de negres pins, que han bressat
l'inspiració d'un de nostres més joves y més
valents poetas, que ha cantat, cabalment,³³
aqueells pins y ls negres clapers.³⁴

[f. 36v] Cap Ferruch³⁵ y Formentor entran, espe-
cialment l'últim, dins la mar com dos llarchs
y amples brassos de l'illa, com per rebre ls

pochs baixells que hi fondèjan y per guardar la segona capital de Mallorca, Alcúdia, que s'amaga, bergonyosa, darrera la³⁶ montanya de...,³⁷ que s'aixeca, sola y dominadora, casi³⁸ al centre de la baïa. Per darrera d'ella, en èpocas primitivas, los dos brassos de mar tal volta s'han trobat, y, de sa reculada, ne queda la albufera, que acàban d'aixugar uns inglesos,³⁹ fent un benefici que el país may los podrà pagar.

D'Alcúdia,⁴⁰ poch ne puch dir, per no haber-hi estat més que dues horas, y no gayre ben aprofitadas. De l'església, que ara re-
[f. 37r] fan,⁴¹ no n'esta més / que una capella, hont no vegí cosa notable.

Davant del cementiri⁴² n'hi ha una dedicada a...⁴³ A part esquerra hi ha un altaret gòtic, representant lo Naixement, l'Anunciació y...⁴⁴ Sos caladets y petits retaules són dignes de ser tancats dins una capsa, tanta bellesa hi campeja. Llàstima que el temps los va devorant y tornant pols y quera.⁴⁵

Més enllà, vora la horta que en altre temps fóra baixa, se veuen t[ri]les o quatre escalons de un teatre romà, formats en la roca blana del país. En eixos mateixos escalons hi ha cavades algunas sepulturas de les moltes que allà-s veuen. Tot aquell turó n'és covert; estan ofertas⁴⁶ en totas direccions, y n'hi [f. 37v] ha de totas mides. / En la última descoberta lo masover de la masia nos ensenyà una calavera sencera.⁴⁷

Lo s. rector, mossèn Joan Ferragut,⁴⁸ té en sa casa tres retaulets gòtics bonichs. L'un és sant Martí, compartint la capa a Jesucrist en figura de pobre; lo segon és la oració de l'hort de Getsemani, bell per las graciosas siluetas de Jesús y l'àngel; y el ters...⁴⁹

Anant cap a Pollensa, en Miquel Costa, que trovarem casualment vora un claper de gegants,⁵⁰ nos en mostrà un que n'tenia en lo seu so⁵¹ y allí a la vora.⁵² És un piló de pedras colossals, posadas en forma de formigó, sens altre concavitat que un forat de uns sis palms de alt per sis o set de ample, en forma

de claveguera, y no arriba més que a mitx
[f. 38r] claper. ¡Quin camí tan bonich, lo de / Alcúdia
a Pollensa! ¡Quins fruyterars y quins camps de
blat! Los rochs (machs)⁵³ que blanquèjan pels
camps no atúran als arbres de créixer, y, sota
las oliveras y ametillers que s'abràssan en los
ayres, verdèjan las xeixas y ls ordis com si
fóssan tots sols en aquellas feixas y quintan-
nas.

Pujàrem al Calvari de Pollensa,⁵⁴ mes,
i ay!, ni hi poguérem orar ni aprofitarnos de
la grandiosa vista d'aquell panorama encisa-
dor;⁵⁵ tan de pressa anàvam. Per altra part,
ningú·ns mostrava ni·ns anomenava, en aquells
curts moments, les valls y turons que l'rodè-
jan. Sols coneixiam la cadena de serrats que
forma la cordillereta de Formentor⁵⁶ y el turó
[f. 38v] de la Verge del Puig,⁵⁷ / que s'alsà allí
davant, com un castell roquer aspatat e inac-
cesible.

A la posta del sol sortiam, a més corre,
cap a Alcúdia, y en lo camí trobàrem, acorrio-
lada, la gent de la vila (que·ns havia semblat

deserta) venint de llurs conreus. La cara de bondat dels vells, l'aire de respecte dels joves, l'aire d'ignorància de las doncellas, no-s veu, com aquí, ja gayre enlloch. Cada família anava, en son carretó tirat per un bon matxo, cap a la llar a gosar, al costat dels avis y dels nens, del fruyt de sas suadas, a l' hora en quèls aucells, cansats de volar y cantar, volàvan a ajocar-se, a voliors, en les fulloses arbredes.⁵⁸ Lo avi o la mare amaynada,⁵⁹ / que-los espera encenent lo foch, comensarà-i sant rosari a l'asseure's ellis a l'escò.⁶⁰

[f. 39r]

[f. 39v] És lo poble de Mallorca hont he vist més trajos antichs, pellissas y bufas⁶¹ y albarcas,⁶² que són solas de cuyro lligadas per davant, des del dit xich al nu⁶³ del dit gros, ab un ribet també de cuyro, y per darrera ab dos cordills.

Los homes, casi tots van vestits de blau.

Des de cap Bermell⁶⁴ (hont estan las covas) cap a Artà hi ha, mitja hora lluny, un talayat.⁶⁵

A las quatre del matí (31 mars) llevam
 ancias y perdem de vista lo poch que vèyam de
 la vergonyosa Alcúdia. Voltam lo cap
 Farruch,⁶⁶ format per la continuació del bech
 de Farruch; deixam enrera lo c[ap] de la Fal-
 conera,⁶⁷ que du al cim una torre;⁶⁸ entre
 eixos dos caps verdèjan hermosos camps, y
 s'ovira'l poble de...⁶⁹

Doblam lo c[ap] de Pera, nom⁷⁰ que deu a
 sa figura, puig sembla una ampla y rodona pera
 d'ivern,⁷¹ y, darrera l'altre cap, Bermell,⁷²
 pel color de sas rocas, hi ha, entre altres
 bocas que dónan a la mar, la cova d'Artà.

[f. 41r] Entremits⁷³ la platja hi ha la cova, en
 lo / lloch hont lo camí és planer, y més a
 prop de la mar hi ha⁷⁴ una balma⁷⁵ en las
 entranyas de la serra. Ab la mateixa barca se
 pot entrar un tres endins, empès per las ona-
 das [que] ab son treball de segles y segles
 l'han oberta.

La nota arquitectònica que sobrix en la cova d'Artà és la línia gòtica que, pura y neta, puja a perdre's en la fosca nau, pujant-se'n l'esperit amun, com la de les columnas feixadas de nostras catedrals. De catedral, y la més grandiosa del món, és la entrada: arch trencat, per hont podria entrar, ab sos altars, cresterias y agulla, algun temple que tenim per gran, si la columna central del [f. 41v] pòrtich no l'en / aturès, formada, com las de dintre, de gota en gota, per los degotalls de la montanya. L'arcada gòtica, de roca viva, segueix bon tres endintre, atrevida y superba; mes, tot seguit, en la part inferior de sas parets,⁷⁶ muntants de rocas posats a manera de cancell, a l'entrada d'aquell temple misteriós de la naturalesa.⁷⁷

Se baixa per una rampa tortuosa, y, avans d'arribar al capdevall, la falta de llums y el silenci diuhen al viatger que està ja dins las entranyas de la terra, y la volta inmensa que descobreix o que endevina allà dalt, unida al trespol per blanques columnas de marbre, li infundeixen admiració y respecte.

Per sa grandiositat y bellesa aqueixa nau
és verament superior a quant pot crear la
imaginació.⁷⁸

[f. 42v] La baïa de Artà⁷⁹ no és la de davant la
cova, sinó de passat lo cap Ratx;⁸⁰ és ampla
y espayosa y planera; termena⁸¹ en la punta
Amer.⁸²

Ve després la punta Moreya⁸³ y la cala
de Manacor, sota la montanya Puig de S.
Llucia,⁸⁴ que domina totes las d'aquell cantó
d'illa. A altra banda, cap al nort, hi ha el
poble de Manacor, cèlebre per sas covas.⁸⁵ Lo
últim que's veu des de assí (camí d'Argel) és
la torre del port Colom.⁸⁶

Des de cap Ferruch⁸⁷ a punta Amer⁸⁸ se
veya, com una ombra llunyana, l'illa de Menor-
ca.

NOTES

1. Cal suposar-hi anotacions prèvies, però no figuren en el present manuscrit.
2. Església --i col·legi-- de Monti-sion, a la Ciutat de Mallorca. Pertany als jesuïtes d'engà de 1561. És indicada al full-guia transcrit a l'annex del present text.
3. Escriptor místic, nascut a Segòvia el 1533 i mort a la Ciutat de Mallorca el 1617. Fou canonitzat el 1888.
4. Bethlem: ms. "Bethhem".
5. Josep Maria Quadrado (1819-96), historiador i publicista menorquí.
6. que s'escayqué: var. ant. "be que fou".
7. Religiosa mallorquina (1531-74), molt popular a l'illa, on se la coneix pel sobrenom de "sa beateta". Fou canonitzada el 1930.
8. A l'església --i convent-- de Santa Magdalena hi ha el sepulcre de la santa. L'indret figura entre les indicacions del full-guia annex.
9. Verdaguer s'esqueia a Palma el dia 19 de març, dilluns de Setmana Santa (veg. estudi introductorí, cap. VII, apartat 5).
10. Paràgraf afegit posteriorment a la part superior del foli.
11. Haydn: ms. "Haydin".
12. Llegida: var. ant. "pronunciada".
13. lo: var. ant. "un".
14. El puig d'Ofre (1090 m.)? A tocar hi ha la serra de son Torrella, que baixa del puig Major a Cúber. Ms. "Torrellas".
15. a claps: afegit a sota; var. ant. no ratll. "de color dels rochs".
16. las lligan ... espay: afegit damunt.
17. més endins: afegit posteriorment.

18. abrahonar-se, entremaliats: afegit damunt; var. ant. "encabritar-se".
19. antiga: afegit damunt.
20. segons me diuhen: afegit a sota.
21. Al manuscrit hi ha un signe d'interrogació.
22. primitives y terribles lluytas: var. ant. "lluytas terribles".
23. Segueix, ratllat: "descarnadas".
24. Es Colomer, illot de la costa septentrional mallorquina, a la península de Formentor.
25. en Illot Colomer ... Catalunya: afegit damunt.
26. se veuen: repetit i ratllat.
27. sobre·l: var. ant. "sota l".
28. de baixells ... situació: afegit damunt; var. ant. "llur forsa y [espai en blanc]".
29. del gran e inolvidable d.: afegit poster.; var. ant. "de D.".
30. darrera y definitiva: afegit poster.
31. En sa part del nort: afegit poster.
32. amaqats: var. ant. no ratll. "segurs".
33. cabalment: "justament, amb exactitud" (DCVB, II, 765b, amb una citació de Verdaguer).
34. Miquel Costa i Llobera (1854-1922), autor de les composicions "Lo pi de Formmentor" (1875) i "A un claper de gegants" (1873), incloses, més tard, dins el volum Poesies (1885). Veg. infra, f. 37v.
35. Cap de Ferrutx, a la punta de llevant de la badia d'Alcúdia.
36. la: var. ant. "una".

37. Espai en blanc per a una paraula; podria ser la Talaia d'Alcúdia (451 m.), que s'axeca damunt aquesta població i el seu port.
38. casi: afegit poster.
39. "Albufera, prat secat y convertit en terra de cultiu ó conradís per una Companyia anglesa" (full-guia annex).
40. Segueix, ratllat: "y Soller"; a continuació, espai en blanc de quasi una ratlla.
41. gue ara refan: afegit damunt.
42. cementir: el DCVB enregistra el mot com a variant de cementeri o cementiri (III, 105a), i Verdaguer usa aquesta forma a Canigó (cant V, estr. 7a, vers 43). També l'usa el vigatà Collell en un text de 1872 (La revolució y les antiqualles, pàg. 41). Tot i això, ni Coromines ni lexicògrafs anteriors --com ara Labèrnia-- no recullen aquesta variant.
43. Espai en blanc d'una ratlla i mitja.
44. Espai en blanc de mitja ratlla.
45. Cp. "ab quera y pols dels rònechs alberchs enderrocats" (L'Atlàntida, cant I, est. 5a, vers 4).
46. ofertas: "visibles, presents" (DCVB, VII, 867a).
47. "Restos d'un teatre romà y sepultures en el mateix lloc, vestigis de l'antiga Pollentia" (full-guia annex).
48. mossèn Joan Ferragut: afegit damunt.
49. Espai en blanc de quasi una ratlla.
50. Veg. nota 34.
51. so: "ço". L'expressió co de "serveix per a expressar la propietat, les coses que un posseeix" (DCVB, III, 229); per a Coromines co de equival a 'el terreny de', 'la pro-

pietat de" (DECLC, III, 720b). En nota, però, aquest lexicògraf recull un ús substantiat de go, sentit a la Plana de Vic (ibid., 727b, nota 6).

52. un que n tenia ... a la vora: afegit damunt.
53. (machs): afegit damunt.
54. Santuari, al puig del mateix nom, al nord-est de la vila. Esmentat al full-guia annex.
55. "Desde dit punt [el Calvari] se descubreix un magnifich panorama" (full-guia annex).
56. "Formentor d'en Costa" (full-guia annex).
57. El Puig de Maria, ermita i antic monestir del municipi de Pollença, en un turó al sud de la vila. "Puig de la Mare de Deu", al full-guia annex.
58. ajocar-se ... arbredes: var. ant. "son niu en mitx dels arbres".
59. amaynadada: "que té fills (Gir., Barc.)" (DCVB, I, 595b, amb un ex. de N. Oller); el DECLC enregistra només emmainadat, -ada, amb idèntic significat i amb un exemple del vigatà J. Collell (VII, 422b, s.v. romandre). Notem, però, que el DLC de Labèrnia recollia també amaynadat (I, 96a).
60. La resta del foli és en blanc; sembla inconclús.
61. bufas: "plec de la roba buit i voluminos" (DCVB, II, 711a); aquest mateix diccionari recull l'expressió calcons amb bufes: "pantalons amples i amb molts de plecs estufats, que duien els antics pagesos mallorquins" (ibid.). Coromines consigna l'aplicació del mot "als saragüells [...] i als pantalons estufats dels vells pagesos mallorquins", tot adduint una citació de l'Arxiduc Lluís Salvador, de 1895 (DECLC, II, 320b).
62. albarcas: mot d'origen incert, probablement

pre-romà (veg. DECLC, I, 505b-507a). El DGLC enregistra avarca, amb el significat que té aquí albarca.

63. nu: 'nus'; forma recollida al DGLC (s.v. nus, acc. 2).
64. Cap Vermell, o des Llibreli, dins el terme de Capdepera.
65. Probablement, el talaiot de ses Païsses, prop d'Artà.
66. Veg. nota 35.
67. Punta de na Foguera, passat el cap des Freu.
68. La talaia de Son Jaumell (271 m.).
69. Espai en blanc per a una paraula (Albarca?).
70. Abans, ratllat: "que".
71. Etimologia errònia; el nom prové del llatí PETRA, 'roca'.
72. Veg. nota 64.
73. "mitx", afegit damunt.
74. hi ha: var. ant. "s abre".
75. Segueix, ratllat: "obreta [sic] per las onas".
76. la part inferior de: afegit damunt.
77. L'any 1887, poc després d'haver visitat aquesta mateixa cova, Jaume Collell escrivia, en una "carta mallorquina" adreçada a Marià Aguiló: «No't sembla, Mariano, que ja en l'ampla portalada de les d' Artá s'hi llegeix aquell verset de David: Venite et videte opera Domini, quae posuit prodigia super terram? Aquella entrada d'arc de punta d'ametlla es digne vestíbul de les grandioses cambres que, en alguns indrets, semblan lo perennal prototíp de la bellesa arquitectònica del estil ogival, que Deu ha volgut buydar en les entranyes de la terra

[...]» (Cartes mallorquines, I, "La Veu del Montserrat", any X, núm. 16, 16-IV-1887, pàg. 124).

78. «Si es ver que una bona part de l'Illa està balmada [...] no serà imatge poètica'l dir que Mallorca es un amenissim jardi sobre palaus de marbre. ¡Y quins palaus y quines maravelles! [...] he de dirte ab tota franquesa que's necessita ser molt sprint-fort o molt estúpit [...] per no sentirse avassillat devant les indescriptibles belleses y portentoses maravelles de les Coves d' Artá [...]» (J. Collell, Ibidem).
79. Anomenada també de Son Cervera.
80. Cap des Raix, o des Pinar, al límit dels termes de Son Cervera i Capdepera.
81. termena: "termina", 'acaba'; ja Labèrnia distingia termenar 'posar termes, delimitar', de terminar 'posar fi, acabar' (DLC, II, 811), distinció que manté avui el diccionari normatiu. Això no obstant, el DCVB considera sinònimes ambdues formes: "terminar o termenar", tot i que adverteix que, llevat d'una acceptació, "s'usa només terminar" (X, 245b). A. Griera, encara, sembla donar la raó a Verdaguer --si doncs no en partia per a la definició--: "Terminar.-- Acabar, finalitzar" (Tresor, XIV, 75a).
82. Punta de n'Amer (Sant Llorenç des Cardassar).
83. Damunt la cala homònima, al terme de Sant Llorenç des Cardassar.
84. "Anomenat així d'antic" (GEC, XIII, 170b).
85. Les dets Hams i les del Drac, a la vora de Portocristo.
86. Antiga torre de defensa de Portocolom (Felanitx).
87. Veg. nota 35.
88. Veg. nota 82.

2. i. ANNEX

Palma.-- Catedral, porta del Mirador, vertadéra maravilla magistralment descrita per Piferrer. Sepulcre del fill del Conquistador.

Llotja de Mar, un dels primers monuments gòtics d'Espanya: es obra del famós Sagrera.

Porta de l'Almudayna: el dia del assalt hi hagué en aquell lloc lo terrible encuatre entre moros y cristians, tan bellament descrit per en Marsili.

Convent de S. Francesch: Claustres gòtics bellissims. Dins l'església hi ha 'l Sepulcre del Doctor il-luminat Bº Ramon Lull.

Casa Consistorial.

Montesian, Col·legi de Jesuites: en una de ses capelles hi ha 'l Sepulcre del Beato Alfonso Rodriguez.-- Cuadros de Juncosa.

Beata Catalina Tomasa: son cos molt ben conservat se guarda crech que en lo convent de les Magdalenes.

Cristo de la Sanch.

Casa de Very: hi havia, no sé si hi es encara, una rica col·lecció de pinturas, entre elles alguns cuadros de Ticiano, Murillo y del pintor mallorquí Mesquida.

Casa Ariany: hi havia també cuadros de Ticiano, Guido-Reni, Correggio y altres.

Casa Vilallonga Mir: Cuadros y tapiços flamencs.

Casa del Comte de Ayamans: Riquíssim monetari.

* No és pas, però, autògraf de Verdaguer. Veg. estudi introductorí, capítol VI, apartat 1.

Casa del Comte de Montenegro: Cuadros del Spagnioletto, Wan-Dych, Rubens, Juan de Juanes, Murillo.-- Rica biblioteca, essent notable entre altres documents una carta geogràfica, feta en 1439 per / en Gabriel Valseca y adquirida mes tard pe'l famos Americo Vespuci, segons una nota autógrafa, posada en lo meteix pergamí.-- S'omplí tot de tinta per haversi girat un tinter per sobre mentres l'ensenyaven à J. Sand.

Castell de Bellver.

* * * * *

Pobles de l'Illa

Felanitx.-- Castell de Santueri.

Luchmajor [sic].-- "Camp de la Batalla" hont morí Jaume III.

Manacor.-- Alçaçar hont passavan temporades los reys de Mallorca; crech que avuy es convent de monjes.

Artá.-- Coves.-- Algun claper de gegants.-- Torre de Canyamel.-- Puig de S. Salvador.

Alcudia.--exemplar bellissim de ciutat murada de l'estat mitja: la noblesa mallorquina, fugint dels Comuners ensenyorits de Palma, s'hi feu fortament y's defensá llarch temps.-- Carles V li doná'l titol de fidelissima y s'ensenya encara una casa hont diuen que posá l'Emperador al visitar dita ciutat. Es poblacio petita, trista y no gayre sana.-- Albufera, prat secat y convertit en terra de cultiu ó conradís per una Companyia inglesa.-- Restos d'un teatre romá y sepultures en el meteix lloc, vestigis de l'antiga Pollentia. (Vegis l'obra del Sr. Martorell y Penya.)

Pollença.-- Calvari, hont s'hi venera un antiquissim Cristo de Pedra. desde dit punt se descobreix un magnific panorama: desde'l mirador de la

part del Torrent se descubreix la Vall d'en March.-- Puig de la Mare de deu.-- Castell del Rey, Vall de Ternelles.-- Formentor d'en / Costa.

Lluch.-- Alzinar de Muntanya.-- Santa Casa de Lluch.-- Gorch Blau.-- Torrent de Pareys.

Soller.-- Abans era notable sa bellissima horta de Tarrongers, morta avuy en gran part, segons crech, per la malura.-- Lo Rey en Jaume desembarcà en aquell port al tornar á Mallorca després de la Conquista.-- San Ramon de Penyafort.

Deá.-- Un dels sitis mes pintoreschs de l'illa.

Miramar.-- Lloc hont se retirà R. Lull després de sa conversió. Es avuy propietat del príncep Austriach l'Archiduch Salvador, qui'u ha restaurat. Primera imprenta de Mallorca.

Valldemosa.-- Vila molt pintoresca; patria de la Beata Catalina Tomasa.-- Cartuxa de Valldemosa hont habità l'illustre Jovellanos, Jorge Sand y visitada per Piferrer.

Alaró.-- Castell de Alaró, S. Cabrit y S. Bassa.

Binisalem.

Inca.

II. TEXTOS INÉDITS COMPLEMENTARIS

1. ESBORRANYS

1.1. «Recorts de la costa d'Africa»

[f. 5r] Fins a Torrevieja,¹ poble² que cau entre Alacant y cap de Palos, se parla valencià, y allí-s pert la nomenclatura catalana en la costa: Escalet, Pinet,³ el Tamarit, Torre⁴ y cap Roch.⁵

Recòrdan nostre llenguatge: Calnegre, poble situat entre cap del Palos y Mar Menor, y Escombrera, illot posat davant Cartagena.⁶

Solament més cap a Palos,⁷ com a magnífich punt final, hi ha l'illa Grossa,⁸ deshabitada, plena de conills y de nius de gavines y aucells de mar. Té eixa forma, des de mitjorn:⁹

Illa Grossa, des de llevant, sembla un dofi inmens, ab un gep de camell.

[f. 5v] Darrera Illa Grossa hi ha'l Mar Menor, llach inmens. A l'extrem nort del Mar Menor

hi ha San Pedro de Pinassar,¹⁰ poble qual nom pertany a nostra llengua, com lo de "cap Raig"¹¹ y cala de Tamarit,¹² que estan entre Torrevieja y Santa Pola.¹³

[f. 6r] Par[ti] dallà de Cartagena: serras de Mazarrón, gran ensenada de Las Aguilas, al fons de la qual hi ha'l poble d'aqueix nom. Segueix¹⁴ la Sierra de Alberico, la Mesa¹⁵ de Roldán, d'esta forma:¹⁶

* * *

[f. 12v] Un espanyol desembarcava a Cuba ab una gran gàbia de pardals (gorriones).¹⁷ Li volian fer pagar drets, y ell no ho volia. "Donchs, si no volen pagar, no entraran", li digueren. "Prou entraran", respongué.¹⁸ Obri la gàbia, y, des de llavors, ne quedà l'illa proveïda, puig avans no n'hi havia un.

* * *

[f. 15v]¹⁹

Turbant de musselina blanca; los richs,
de seda.

Gilava, ab q catalana:²⁰ capa tapada
per davant, ab mànegas curtas y caputxo, o
cucurutxo, que a voltas ne té altre a dins,
y el duen casi sempre posat; alguns l'anomenan
albornoz, mes l'albornoz és obert per davant,
com lo que dúyan los soldats, blau y també ab
cucurutxo.

Caftan: camisa per sobre; los soldats la
duen sota la gilava. Uns mestres de casa fèyan
paret vestits ab ella.

Babutxas grogas.

Faixa: alguns ne dúyan sota la gilava.²¹

* * *

[f. 18v]

En Larache²² hi ha encara alguna nau,
almenys sa ossamenta, de las que piratejavan
fa trenta anys en l'Atlàntich y el Mediterrà.
¡Que coses dirian, a qui las pogués preguntar,
de las vidas dels darrer[r]s pirates, y de la
vida y²³ [la] mort de sas pobres víctimas!
¡Que idilis y tragèdias y horrors haurían
presenciat! ¡Que plors y lamentacions haurían
oït de angèlichs nins, de innocentas verges y
pobres marins encativats²⁴ pels fills de Ma-
homa!

* * *

[f. 19v]

En Gibraltar hi ha perdius iguals a las
del Marroch, y són las úniques d'Europa; són
més rossas que las altres. Si entren més en-
dins d'Espanya, las altres las matan.

També hi ha unes quantas monas, que s'hi
van succehint de temps inmemorial. Lo diari
inglès diu sovint que s'aumenta, o que dismi-
nueix, la estranya colònia.

Entre Gibraltar y Estepona, prop d'est
poble, hi ha la torre del Salt de la Mora.
Ningú·m sab dir de què li ve aqueix nom.

* * *

[f. 30v] 12 mars. Sortida de Gibraltar, després de
dir missa.

13. A les 11 del matí passam davant cap
de Palos e Illa Grossa.

Eix matí hem passat per davan del Cabezo
de Roldán, que és par[t] dallà de Cartagena.

Isla de las Palomas, vora Cartagena; més
enrera deixam Monte de las Aguilas.²⁵

Part d'assi d'Alacant, passadas las Hor-
tas,²⁶ se veu la petita Illeta,²⁷ vora-i far
d'aqueix nom.²⁸

Vilajoyosa,²⁹ anomenada pels naturals
"la Vila", té, a un costat, la playa, y a
l'altre, un torrent.

Al N.E. de Vilajoyosa se troba la torre
de Aguiló;³⁰ més al N.E. se veu lo Tossal,³¹
[f. 31r] promontori blanquinós, que s'alsà / vora mar.
Avans de la Cuchillada de Roldán se trobaven les
penyas d'Arabi.³²

* * *

[f. 45r]

Argel³³

A les cinc del matí, 1 d'abril,³⁴ se
ovirava allà dallà una línia planera e inmen-
sa, que s perdia a cada extrem d'horissó; era
l'Africa. A les set, sas petitas ondulacions,
crescudas y engrandidas, s'éran poch a poch
trasformadas en³⁵ turons, serrats y montanyas
de poca altura. Vegérem acostar-se'ns lo
cap...³⁶ a esquerra del golf de la Mala Dona
(Mala Muger), y, cap a llevant, darrera'l cap,
no trigàrem a veure's ls edificis del cap del
Pescado,³⁷ qual farola'ns havia guiat feya
quatre horas.

* * *

[f. 47r] Los moros duen un drap per turbant,
que·ls cobreix la cap fins sota la barba,³⁸
coronant-se ab un manadet de corda de cotó,
hont, al viatjar, se pòsan lo bitllet.

* * *

[f. 50v] Llu[r]ls casas de camp són de sis a deu
palms de alt, y cada una a sa mida d'amplària
y llargària. Sas teuladas són de una herba que
assi·n diuen...³⁹ y en Alacant, xisca,⁴⁰
lligada a faixas, com las rallas d'aquest
⁴¹ llibre. L'herba aqueixa se sembla a la
plana groixuda, o, millor, a la boga.

NOTES

1. Ms. "Torre Vieja".
2. doble: afegit damunt.
3. Platja i salines del Pinet (el Baix Vinalopó).
4. La Torre de la Mata (el baix Segura).
5. Cap Roig, més avall de Punta Prima.
6. Aquest paràgraf i una part de l'anterior són afegits al verso del foli.
7. Ms. "Plalos".
8. Ms. "Illa Grossa", subratllat.
9. Segueix un croquis d'aquesta part de la costa, amb els topònims següents: "Cap Palos", "hormigas", "illa Grossa", "Torre Vieja".
10. San Pedro del Pinatar (Múrcia).
11. "Cap Roig": subratllat al ms.
12. y cala de Tamarit: afegit damunt.
13. El cap Roig és a mitjorn de Torrevella; entre aquesta població i Santa Pola hi ha, amb denominació catalana, el cap Cerver.
14. Sequeix: var. ant. "Segueixen".
15. Abans, ratllat: "Serra".
16. No hi ha, al manuscrit, cap croquis o dibuix allusiu.
17. gorriones: sense subratillar al ms.
18. "Donchs, si no volen pagar ... responqué: var. ant. "No volent pagar, no les hi volian deixar entrar y per fi ell".
19. A la part superior del foli hi ha un seguit de noms àrabs, anotats per una altra mà. En lletres de Verdaguer, tan sols els següents, en tinta i a dalt de tot: "Alliboran - Al-Raschid".

20. Gilava, ab o catalana: afegit damunt; var. ant. "Albornoz".
21. Totes aquestes anotacions són escriptes amb tinta. Verdaguer se'n serví per a redactar el § 64 del text definitiu.
22. Larraix (àr. Al-'Arāis), centre comercial amb port a l'Atlàntic.
23. vida y: afegit damunt.
24. encativats: per al DCVB el verb encativar és preferible a la seva variant formal captivar (IV, 858a); veg. "Europa", nota 722.
25. Monte de las Aquilas: subratllat al ms.
26. Cap de l'Horta, o de les Hortes, que tanca per llevant la badia d'Alacant.
27. Illeta dels Banyets, a tocar del Campello; subratllat al ms.
28. A la punta dels Banyets.
29. La Vila Joiosa (la Marina Baixa); subratllat al ms.
30. torre de Aquiló: subratllat al ms.
31. Tossal: subratllat al ms.
32. Penyes de l'Arabi, a la serra Gelada, a llevant de Benidorm. Segueix un croquis de la "Coltellada de Rotllan", dibuixat per Verdaguer.
33. Transcriu una part de la primera redacció d'aquestes impressions d'Alger, la que l'autor desestimà quan en féu una reelaboració posterior (veg. §§ 75 ss del text definitiu), com també dues anotacions no recollides en les successives edicions dels "Recorts de la costa d'Africa".
34. 1 d'abril: afegit damunt.
35. en: repetit al manuscrit.

36. Espai en blanc per a una paraula.
37. del Pescado: var. ant. "de Argel". La Punta Pescade, set kms. al nord-oest d'Alger, té al damunt una fortificació construïda l'any 1671.
38. Segueix, ratllat: "y 1 cim".
39. Mitja ratlla en blanc al manuscrit.
40. xisca: "canyís" (DGLC). Això no obstant, Alcover-Moll i Coromines consideren predominant la forma sisca, fins i tot al País Valencià (DCVB, IX, 930a; DECLC, VII, 948a-951b).
41. El quadern, o llibreta, on Verdaguer consigna aquestes anotacions és de fulls pausats, de 20 ratlles per pàgina, amb 6 mm. de separació entre una i altra.

1.1.1. ANNEX

[f. 7r]

Roldan

Cuentan que por los años en que este valiente aventurero andaba por nuestra patria, adquirió estrechas relaciones con el no menos ponderado adalid el moro Tarfe; queriendo Roldan obsequiar a su amigo con un vinillo muy agradable que producían unos viñedos que tenía en la Huerta de Murcia, se reunieron mano á mano, con el firme propósito de despavilar unas cuantas botellas, en el monte (Mesa de Roldan).

[f. 7v]

Cuando el vino (del que / abusaron) hizo su natural efecto, y cuando la conversación versaba sobre si las moras eran ó no más chatas que las españolas, el señor Roldan, que era hombre de malas pulgas y de carácter violento, requirió la tizona y desembainandola con furia se dispuso a ensartar a Tarfe como quien pincha una cereza.

[f. 8r]

Tarfe, que se encontraba desarmado y no con muchas ganas de matarse por nada ni por nadie, juzgó prudente efectuar la retirada, y recojiéndose con / la mano izquierda el Alquicel mientras que con la derecha se sujetaba el turbante, con un trotecillo cochinero emprendió la más vergonzosa fuga.

[f. 8v]

Atravesaron en esta forma la provincia de Murcia penetrando en la de Alicante, y cerca de esta población y en un monte elevadísimo, Roldan, que se creyó dar muerte a su adversario, descargó un furioso tajo con tan mala suerte que el moro escapó escurriendo el bulto y Roldan / se encontró con el arma enclavado en la cuspide del monte y la que a duras penas consiguió sacar no sin desprender un gran trozo, que rodó hasta el mar y hoy conocemos como Isla de Benidorm.

Tarfe, que (con perdon sea dicho) estaba borracho y estorbándole mucho las babuchas para correr con la velocidad que el caso requería, decidió soltarlas en la primera ocasión, como efectuó, las cuales con el tiempo formaron las Islas Columbretes.

[f. 9r] Una vez libre de la / molestia anteriormente dicha, Tarfe se encontró más agil y tiró en dirección del África, su país natal, con el objeto de que sus deudos y amigos le favorecieran, pero en su camino tropezó con la Isla de Alborán, perdiendo en este fatal percance toda la ventaja que le llevaba a Roldan y viéndose en grave aprieto y interceptandole el paso la cordillera del Atla[s] que en aquella época se unía con la Sierra de Ronda, hizo un titánico esfuerzo y con sus nervudas manos, separó / el monte de Gibraltar de el monte de Ceuta dando paso al atronador Atlántico, que se precipitó con furia desventadora en las fertiles llanuras que hoy se llama mar Mediterráneo.

[f. 9v]

Roldan, sorprendido por la inundación, no tuvo más tiempo que el preciso para colocarse la espada entre los dientes y lanzarse a nado entre aquel torbellino, el cual le envolvió en un gigantesco torbellino, feniendo [?] con él la gloria de la Andante Caballería, la que renació en nuestro / Dn. Quijote de la Mancha.

H. Genís
[rubricat]

Marzo 7/83

. . .

Los Frailes

Hubo un convento en Sierra Callosa (Alicante) de Frailes Franciscos, y siendo llamado el prior a la Corte del Rey Dn. Jaime I para ser premiado por el rey por ser muchos

los moros que habian convertido a nuestra Religion, se presentó nuestro reverendo al monarca Conquistador, el que le dijo que pidiera una Gracia para su Convento, y el prior dijo que estaria muy satisfecho conque el monarca le diera tela para vestir a dos frailes y / mantel para una mesa, a lo que contestó el monarca, que tenia tan buena cabeza como hechos de Armas, que con tal de que los Frailes no fueran los de Cabo de Gata y la Mesa no fuera la de Roldan, lo concedia.

[f. 10v]

El Moll

El Alcalde de Vinaroz fué a ver al mismo Rey para que le concediera un Moll (muelle) al puerto, del que carecía; el Rey, que no entendía una palabra de marina, dispuso a la mayor vrevedad se le enviara al Alcalde de Vinaroz un moll (salmonete).

* * *

[El Misteri d'Elx]

[f. 31r]

Se cuenta en Elche que hacia mediados del siglo XIII ó XIV, estando Francisco Cantó paseando por la playa del Tamarit junto á Santa-pola (el Port, se dice en Elche) ó, segun otros, haciendo guardia en una torre de defensa de la costa, tal vez la del Pinet, vio aparecer sobre las aguas una barca que, recogida, resultó ser un arca, en cuya / tapa estaban pintados ángeles y en cuyo interior, y bajo un rótulo que decía Soy para Elche, había

[f. 31v]

una hermosa imagen de Ntra. Sra. de la Asuncion, y un libro con las coplas que se cantan en la funcion que desde entonces dedica el pueblo á esta imagen en los días 14 y 15 de Agosto de cada año. Quedó depositada el arca en la playa hasta la llegada del Ayuntamiento y personas notables, y cuenta la tradicion que [f. 32r] desde / entonces se cubre la playa todos los veranos de lirios blancos, ó mas bien azucenas silvestres. El hecho es cierto aunque se repite en otros lugares de aquellas playas. Creo que [en] el archivo municipal de Elche se conservan las puertas del arca, de que se ha hablado antes.

1.2. «A vol d'auceill»

[f. 2r]¹ 12 maig 1884, a les 6 del matí, sortida
de Barnà.

[f. 2v]

Lion

A la una de la nit hi entràvam.² Les voras del Rôse estaven magnificament il·luminades per la lluna de maig, que s'enmirallava en las ayguas, com la ciutat. L'espill és digne d'aqueixa gran ciutat. Poch hem vist d'ella, puig n'hem sortit avans de llevar-se'l sol,³ y, de gent, no n'hem vista pas gayre.

Lo tipo comunart⁴ abunda infinitament més que en nostra terra. Los treballadors elegants y los que n'diriam pinchos,⁵ i quin ayre tenen tan feixuch y different dels que a Barcelona se passèjan, des del Principal⁶ a la mar! Mes, en dies de ira y de terror,⁷ me farijan menos goig.⁸

De la ciutat, poch n'hem vist: la plassa major, Bellecour⁸, ab sencills y hermosos jardins coronant una superba estàtua eqüestre de Lluís XIV.

[f. 3r] Corona la ciutat una gran / catedral de quatre torres,⁹ que s'està acabant, dedicada a Nà Senyora de Fourbieres, en la muntanya d'aquest nom, a la qual està recolsada la ciutat.

Lió creix amunt y avall del Ròse en la immensa plana, prenent lo lloc als blats y a las vinyes. De tant en tant se veu alguna iglésia, mes, com en tots los grans centres moderns, las xemeneyes de vapor ofègan los campanars.¹⁰

[f. 3v] Com a Espanya y en totes bandas, lo comers / de la seda va disminuint, y, ab ell,¹¹ disminueix la població obrera de Lió.

[f. 4r] Lo parch Tête d'or, que està a la banda de llevant,¹² seguint lo Ròse de llarch a llarch, és grandissim y ple d'alts y ombrívols

arbres. Entre ells, hi veig molts abets, l'arbre que la incúria espanyola¹³ deixa perdre en nostras muntanyes del Pirineu, sent així que fa dos-sents anys materialment éran son vestit.¹⁴

[f. 4v] Un riu sempre és un bon company de viatge, y més ho és un riu caudalós, planer y assossegat, entretingut y treballador com lo Ròse, que ns menarà, com per la m[à],¹⁵ fins a las portas¹⁶ [de] Ginebra. Los amples camps de sa vora tan aviat tenen la verdor del blat que va a espigar, com la bermellor apagada de la trapadella, la més declarada del fe o fench, y, a claps, la encesa de las rosellas,
[f. 5r] que, / per cert, no abúndan tan com en nostra terra, com si preferissem lo país hon floreien sas germanas, las barretinas.

Las flors de la humil y...¹⁷ estan totes giradas¹⁸ de cara al sol, que puja per un firmament serè¹⁹ y sens un núvol, mes polsós y tèrbol. Les lleteroles tendres groguèjan als peus de l'ars blanch florit.

[f. 5v] En Valbonne se'ns apareixen, altívols y

magestuosos, los Alpes. Com la calitja no ns
els deixa percebre bé, la fantasia, que tot
s'ho arregla a sa manera, me'ls fa semblar
un[al enorme montanya de Montserrat, tal com
s'ovira des de alguns punts llunyans de Cata-
lunya,²⁰ abrigada ab un lle[n]sol de neu.

- [f. 6r] Los pobles francesos que s' tròban més
prop de Suïza, en lo departament de Ain,²¹
tenen ja molt d'aquesta. Lo de Rossillon ocupa
una petita y hermosissima vall entre altas
montanyes plantadas de plansons²² y rebolleda
de roure. En mitg del poble hi ha las ruïnes
d'un castell, que serveixen abuy de pedestal a
una bonica imatge de la Verge de las Gràcias,
que invoca²³ la protecció del cel en favor de
[f. 6v] sos habitants. Avans / d'arribar-hi se tròban
dos estanys, y, més amunt, un altre al centre
d'una petita vall.

En eixas riberas se sent algun rossinyol,
mes no tants com en las d'Espanya. Ni a las
flors ni als aucells los agrada pujar tan
amunt. La naturalesa tot ho fa bé: a eixas
montanyas los basta sa mateixa grandiositat;

las bànyan sos estanys, rius y cascades; sos
núbols, que embarrètan los cims; los verdosos
[f. 7r] prats, que encatífan / sas fondaladas; las
neus eternas y'l cel, que veuen sonriure de
més a prop. A una hermosa matrona, no li
escauen las anticuelles ni los menuts joyells
que còmpran nostras pagesas a l'argenteria.²⁴

Avans d'arribar a Bellegarde (Ain), lo
paisatge aumenta en bellesa extraordinària-
ment. Lo Ròse negreja, baix, entre dues monta-
nyes de verdor, trencades per penyes espadades
y ploroses; còrrechs que envian al gran riu
[f. 7v] lo argentós caudal de serres més llunyanes;
prats per hont se veuen remintolar blanquino-
sos fils d'aygua, y, pertot, l'obra de l'home:
lo camí, la carretera, la masia, la roda tras-
missora de la²⁵ forsa dels salts d'aygua,²⁶
armonisant-se ab la obra de Déu.

En Pougy-Chauchy²⁷ s'aixampla la vall en
espayosa plana, que recorda las de Viscaya
(357 metres sobre'l nivell del mar).²⁸ Estam
[f. 8r] ja en Suïza. / A la entrada, que és més avall,
hi ha un bonich castell, de pedra picada,²⁹
penjat en la montanya com alguna de les hermi-

tas de Montserrat.

Ginebra³⁰

Fa gran impressió quan se descobreix de sopte, baix, sota la via, a una³¹ banda y altra del Rôse, a hont se miran sos sèri[os] y hermosos edificis. Entre[ls] dos ponts principals hi ha una illêta, a hont se crien sos pollanques rabassuts, / algun desmay, xiprers³² y tres o quatre olms o tells centenaris, a l'ombra dels quals negreja una estàtua de bronce de Rousseau. Aquella magnifica figura, tan bellament situada, i que tristes ideas fa venir a la memòria de qui, ab cor cristia, pense ab lo passat y l'esdevenir de aquell poble, en lo cor del qual l'autor de l'Emili³³ ha replantat lo dupte que, anys havia, hi sembrà Calvino! La fatal influència de l'hipocondriach filosopf hi ha fet oblidar las cristianas doctrinas del dolcissim San Francisco de Sales.

[f. 9v] Sols en l'aparador de una de las moltes

llibreries de la ciutat he vist, posada³⁴ a la venda, una obra del sant arquebisbe; en canbi, cal fer constar que no s'hi veuen los llibres impios,³⁵ antisocials e indecents,³⁶ ni las caricaturas y làminas propias de llochs de prostitució, que fan abaixar los ulls y caure les alas del cor, passant per davant las llibrerias de Barcelona.

[f. 10v] La ciutat és de bon aspecte: neta, sos carrers ben empedrats, sus casas espayosas y ben construïdas, encara que hi ha algun descuyt, que no-s toleraria en Barcelona.

[f. 11r] Bella és la ciutat, mes l'estany Léman, que té a sos peus, m'agrada més encara. Jo, francament, trobo més bonich que³⁷ la matrona lo gran espill a hont se enmiralla.

[f. 12r] Al nort del Léman se veuen, en gran extensió, hermosas vinyas, abrigadas del vent del nort per las montanyas.

[f. 12v] A un quart de vuyt del matí nos embarcam, en lo vapor Helvetie,³⁸ cap al nort-est del

llach Léman, que forma el fons d'eixa gran plana, penjada, com la Cerdanya, entre dues cordilleres; mes la vall és més llarga y ampla, y las cordilleras, sens igual en Europa.

A mitgdia, darrera una cortina de turons y³⁹ montanyas, blanqueja la serra dels Alps,⁴⁰ més que clapejada, vestida de neu, y ls cims més alts, ab son turban gris de / [f. 13r] núbols. Lo Monblanch aguayta damunt de tot, entre ls serrats veïns, com un pastor que vetlla son blanch remat de montanyas.

En las riberas se veuen petitas barcas de pescadors, y alguna se'n veu volar, ab alas esteses per sobre l'ayqua, com una blanca gavina.

Davant Rolle, bonich poble catòlic a hont tocam, hi ha⁴¹ una illeta feta jardi, dominada per una piràmide o monolit, en forma [f. 13v] de prisma, dedicat a / Laharpe, promotor de la independència vaudoise.

Desembarcam en Lausanne, ciutat que diríau que s'acaba d'asseure en lo rost de la

serra per mirar] a plaher⁴² aqueix gran estany. Lo millor que hi ha és la seu, fundada l'any 1000 y reconstruïda en lo segle dotze, consagrada lo 1275 per lo papa Gregori X, en presència de l'emperador Robert de Habsbourg. En 1536 Calvino, Farel⁴³ y Viret⁴⁴ hi tingueren⁴⁵ una conferència,⁴⁶ de resultas de [f. 14r] la qual se trasladà la sede episcopal a / Fribourg.

[f. 14v] En Romond se veuen dues⁴⁷ torres antigas, rodones, com fetes al torn, prop d'una iglésia gòtica. Las montanyes s'abaixan y la catifa de verdor de la vall arriba suavament a las petites serres cobertes de abets, d'un vert negre que contrasta ab lo vert clar dels teys y freixes y verns.⁴⁸ Las pomeras, pruners y arbres fruyters estan en l'esplet de la florida.

[f. 15r] En los jardins dels chateaux⁴⁹ y de las vilas⁵⁰ veig plantas y arbres desconeguts aquí,⁵¹ de flor bermella y d'altres colors. Los violers riu en las torratxas dels finestrais⁵² o en petits jardins vora la porta, ab

grans rosers carregats de rosas. Lo lliri blau, que aquí⁵³ plantam vora·ls camins dels horts, y que tenim més gros y bell en las altas montanyas pirenaicas, lo veig aquí cuydat en bonichs test[s] com flor esquisida.

[f. 15v] L'aucell que més abunda aquí, després dels pardals, que, pel color de son vestit, per son caràcter democràtic, sembla ser lo vulgo dels aucel[1]s y estar pertot arreu,⁵⁴ és la merla. Se veu⁵⁵ negrejar en⁵⁶ los prats y passar, tot xiulant,⁵⁷ entre·ls arbres, negra⁵⁸ com una bola de sutja.

[f. 16r]

Friburg

Poch n'he vist, passant ràpidament; un campanar gòtic, d'amplas y escaygudas proporcions, y·ls passeig[s], de grans y ombrívols teys, són notables.

Sede de la diète suïza des de 1849 y que, com a protestant, no ha deixat⁵⁹ d'ésser una de les causants del⁶⁰ moviment anticatòlic de aquella república.⁶¹

Té verament lo nom que-s mereix.⁶² No he vist valls més verdoses y serres de bosch més espès y atapaït. L'abet és l'arbre dominant, y en alguns boscós, lo faig.

Sortint de la ciutat plovia, y l'arch de sant Martí se'n ha aparegut, ab un de sos brassos sota'l⁶³ pont del [tren], anant-nos seguint, a pesar de la pressa del tren.

Des de aquí comensa a⁶⁴ sentir-se menos la llengua francesa, deixant poch a poch lo domini a la alemany. Los noms de las estacions estan escrits en lletra gòtica. En tota la Alemany central se veuen carreteras ombregadas per arbres fruyters, pomeras, cirerers y algunas pereras; la fruya que cau és de qui la aplega, mes està proïbit fer-ne caure.

[f. 18v]

Gran ducat de Baden⁶⁵

Darmstadt, 15 maig

Aquesta nit hem passat la Schwarzwald,⁶⁶
o Selva Negra, hont hi ha un gran monument a
German, que derrotà·ls romans.

Hem passat per Heidelberg, hont, havent-
hi un sol temple, serveix la nau pel culte
protestant, y la part del chor, pel culte ca-
tòlic.⁶⁷

Lo tipo alemany se manifesta ja en tota
sa pureza: gros, roig [?], sèrio, de cabell
ros tirant a roig. Alguns homes de poble pòr-
tan anell a las orellas, com algun temps en la
gabatxeria.⁶⁸

[f. 19r]

Las terras són plantadas de blat y d'ar-
bres, molt més ben conreadas que en Fransa.
Los camps són estrets y llarchs, tal vegada
per no haver de girar tan sovint lo parell de
bous, al llaurar-los.

Darmstadt és bonica ciutat. Se veuen molts edificis de pedra, y, entre ells, una estàtua dedicada al gran duch Lluís primer, sobre una columna.

Hi ha algun carrer ab jardí a cada banda.

[f. 19v] En la estació hi ha / un gros busto de Liebig, gran químic, fill de Darmstadt.⁶⁹

[f. 20r]

Magúncia

Hi arribam a las...⁷⁰ del matí, atravesant lo Rhin per un ample y superbo pont de ferro.⁷¹ Se'n veu un altre més avall;⁷² és lo primer en què hem vist donar al ferro formes arquitectòniques. Més amunt hi ha un pont de barcas, que obren per deixar⁷³ passar los vapors.⁷⁴

Fortalesa de primer ordre. He tingut un gran plaher en ensopegar, de bona arribada, l'iglésia de San Cristòfol, a hont dèyan missa, cantant dolsament en llengua per mi desco-

neguda, mes que no deixava de parlar a mon esperit. La religió té un llenguatge universal y, per cert,⁷⁵ lo més dols de tots los llen-
guatges. Després de la missa, lo sacerdot ha dit las tres avemarias, la salve y la oració
[f. 21r] que / [acabat] de manar lo papa.

La església és gòtica, ben proporcionada; a la dreta se venera un sanchristo, del qual⁷⁶ còntan que una vegada un heretge li trencà las camas, y al mateix temps li caygué a ell lo cap. La santa imatge té, en efecte, un gran senyal als genolls.

La seu és de l'any...⁷⁷

[f. 22v] Nos embarcam en lo vapor Humboldt,⁷⁸ de uns 80 metres de eslora y de 9 d'ample. Surtint de⁷⁹ Magúncia se troban, tot seguit, unes⁸⁰ quantes illes, plenes d'arbres y de verdor.

La segona estació a port és Eltville, a hont comènsan las vinyas d'a hont⁸¹ surt lo anomenat vi del Rhin. En Hattenheim se veu un

campanar gòtic, coronat de una ridicula cúpula. Davant hi ha una gran illa.

[f. 23r] En Geisenheim se veu un palau que sembla enrunat per fora, mes que està habitat, com ho mòstran los vidres y torratxas⁸² de las finestras.

Bingen és un dels⁸³ principals ports del Rhin; té en lo⁸⁴ alt un hermós palau ab una superba torre gòtica, de alguna bellesa y antiguitat, y, davant per davant, al cim de la serra de l'altra part del Rhin, una gran estàtua de la Germània, dominant aquell país; damunt, té boscos de faigs y abets; devall, vinyas.

[f. 23v] Més avall, en un⁸⁵ bech de la mateixa serra, hi ha les ruïnes d'un gran castell de templaris.

[f. 24r] Més avall, en Zauberhöhle,⁸⁶ veyem un col·legi de escursió. Tots van ab la capsa verda per posar plantas o minerals. Los més cansats van en caballs.

Par[t] davall se veuen, a l'altra banda, dos castells gòtics, de lo més bonich que un puga afigurar-se. En un encara pénjan las teyeras, per cert ben grossas, sobre'l riu.

Pfalz és un castell que aixeca al mitx del riu sas torretas rodonas y sas troneras de fusta.

[f. 24v] Avans d'arribar a Koblenz⁸⁷ hi ha un pont de ferro de dos archs immensos, com atravesant lo riu ab dues camadas. A cada cap de pont hi ha una airosa torre gòtica, ab quatre petitas troneras. Tot de mahó.

Més avall n'hi ha un altre de tres archs y quatre torres, fent part de la fortificació de la ciutat. Aqueixas són verament superbas. A la dreta n'hi ha una ocupant un cap espadat de serra arrocada.

N'hi ha una altra a enfront, a l'altra [f. 25r] part / del riu Mosel,⁸⁸ no tan formidable.⁸⁹ Una forta muralla rodeja la ciutat, que corónan varis campanars, no tots de gran gust.

Una iglésia he vista bisantina, ayrosa y
de bon gust.

Riu avall, com nosaltres, van alguns
rays, de 7 o vuyt trams, de pins de Suïza. Un
n'hem vist monst[r]uos; no he contat sos
trams, mes m'ha semblat una trentena de vega-
des superior als més grossos del riu Segre.
Tenia davant quatre remers movent un enorme
[f. 25v] rem, / fet d'un pi mitjanser, gayrebé⁹⁰ tal
com surt del bosch, aplanat del capdavall en
forma de paleta.⁹¹ Darrera ne tenia altres
quatre, y en mitx s'aixecàvan petites barra-
ques de fusta per la tripulació, a la que no⁹²
faltava pilot.

Aqueixa estranya embarcació no tenia ar-
bre mestre, ni estays, ni velas, mes los nave-
gants éran cristians: no hi faltava⁹³ la
creu, encara que sols estava formada⁹⁴ de dos
tronchs encreuats ab una corda de ridorta.
Ben⁹⁵ segur que aquells homes, sencills y
creyents, s'adormen cada nit més segurs so-
bre el móvil llit de las onas.⁹⁶

De barcas y barquetas, vapors y vaporets,
ne pàssan y repàssan, amun y avall, a dotse-
nas. Las barcas, per virar⁹⁷ més d'aire,⁹⁸
duen un enorme timó, que s recorba de dalt de
popa a baix, com una fals, y correspon a eixa
gran cua dues palas que tenen per acostar-se
una a altre, o a la vora, sens perill, sem-
blant dues aletas.⁹⁹

Y no tota la gent passa per lo riu, puig
a cada banda hi ha un¹⁰⁰ camí de ferro, a
hont los trens sovintèjan.

Cap camí del món du tanta gent; cap deu
de vida ne dóna tanta a una nació.¹⁰¹ Bé te-
[f. 26r] nen / rahó los alemanys d'anomenar-lo Vater
Rhein, lo pare Rhin.¹⁰²

[f. 26v] En Andernach se veuen, en un clap de ca-
sas, cinch campanars romànichs, un d'ells de
primera època. A l'altra part del riu, en
Leutesdorf, veig una bonica iglésia gòtica, y,
entre ella y lo riu, un gran santcrist ab sant
Joan y la Verge als costats, de figura gayrebé
natural. En nostra catòlica Espanya, encara

que eixas imatges no estigueren a rans¹⁰³ de terra, com assí, no faltaria una bèstia per donar-los una cossa.^{103bis}

[f. 27r] Entre altres moltes iglésies, capellas y oratoris, dignes / d'estudi, per sa posissió y sa bellesa és notable la de S. Apolinar, sobre'l poble de Remagen.¹⁰⁴ Més avall, a mà dreita, veig una creu al cim d'una serra, feta de dues enormes bigas, que'm recorda la de Matagalls.

Més avall se troba una llarga y verdosa illa, a hont hi ha l'antich convent de Kloster Nonnenswerth,¹⁰⁵ delitos siti¹⁰⁶ per un monestir. Sobre una serra que'l domina se veu una gallarda torre moderna.

A dreita's veu una gran muntanya, coronada [f. 27v] d'un antich castell. S'anomena Drachenfels, o "Roca¹⁰⁷ del Drach". Lo castell sembla haver renascut, modern y hermos, un xich més a prop del riu.

Colònia, 15 maig¹⁰⁸

Des del pont del barco, a pesar de la pluja menuda que ns humia-¹⁰⁹ ls vestits, una estona avans d'arribar-hi ja estava contemplant aquelles dues maravellosas agullas, que la seu de Colònia --segons alguns, la més bonica del món-- envia a aquell cel gayrebé sempre llèganyós¹¹⁰ y núvol.

¹¹¹ Domina tota la ciutat, no per estar en lo més alt, encara que està alterosa, sinó [f. 28v] per ser de una / estatura verament colossal. Las casas, los palaus y las otras iglésias mateixas, li arriban ab prou feynas a la cintura. Comparada ab las catedrals que conech, q[ue]l no són gayres,¹¹² és com lo cedre entre-¹¹³ls arbres. Les línées que pújan de terra a combinar-se en ayrosos lòbuls, trifolis y espiques, són innumerables, com los tronchs de un bosch de pins d'aqueixes montanyes, dels quals sèmblan tenir quelcom aquelles ayrosas¹¹⁴ cresteries. Las dues agulles o campanars, no obstant de semblar baixes mirant la catedral d'a prop, s'aixécan a l'altura de 159

metres; és dir, són les més altes del món.

[f. 29r] Set-cents anys han calgut per acabar aqueixa maravella de l'art gòtic; la primera pedra fou posada per Conrad de Hochstaden¹¹⁵ en 1248; la darrera, en 1880, en presència de l'emperador.¹¹⁶

[f. 29v] Entri a la cayguda del dia. A pesar de ser dia feynner,¹¹⁷ una numerosa multitud estava davant l'altar major, a hont lluïa, entre uns quants ciris encesos, una bonica imatge de la Verge Maria. Després de resar lo rosari, cantaren un himne religiós y de tonada calmosa y solemne, entonat per cinch escolans, vestits ab cota bermella y garnatxa blanca, que estaven devotament agenollats en la mateixa tarrisma.

[f. 30r] iCom rodolàvan los versos d'aquell magnífich¹¹⁸ càntich per aquellas voltas plenes d'ombra y de misteri, com una / tronada per un cel boyrés! La Verge semblava sonriure a son diví Fill, que estava entre sos brassos, y benir aquell poble devot.

Ella, que...¹¹⁹ escolte la veu de la Alemanya catòlica y la deslliure de la boyra de l'error, de¹²⁰ la heretgia y del racionalisme, que volen ofegar la fe en la terra de santa Gertrudis y de...¹²¹

[f. 30v] Com un afamat a qui arràncean de taula al comensament de l'àpat, he tingut que sortir¹²² d'laqueix gran temple sens haber pogut donar-hi més que una ullada, puig no hi he estat més d'un quart d' hora, y no he gosat curiosejar per allí, per no destorbar als devots; y, al mateix temps, he volgut aixecar, ab la seva fervorosa, ma pobre oració.

No poguérem veure la caixa de darrera l'altar major, adornada¹²³ de pedras precioses, que conté las cendres dels reys magos.

[f. 31v] Altres esglésies té notables Colònia, góticas com casi totes las d'aquella regió, en què sembla haver anat a florir aqueix estil;¹²⁴ de tots,¹²⁵ lo que puja¹²⁶ més de dret de la terra al cel, la idea arquitectònica que ha aixecat més la volada de l'ànima a Déu.¹²⁷

En l'estació de Colònia he vist, per darrera vegada en Alemanya, germanas de la Cariitat, humils y retiradas en un recó de la sala d'espera, que aquí és fonda y els grans vasos de cervesa s'hi búydan de bell ayre.¹²⁸

És notable lo pont del Rhin, per hont passa doble via fèrrea, los carros y els peons. És de ferro y té 412 m. de llargch, y té a cada cap una hermosa estàtua.

[f. 32v]

Berlin, 16 maig

Per qui no ha sortit de las assoleyadas terras del mitgdia d'Europa, tot fa novedat a l'entrar en Alemanya: lo cel, que no-s deixa veure gayre, sinó a través d'un vel de glassa cendrosa, y plovent tot sovint; y la terra, més verda y més humida, més plena d'arbres y plantas, encara que¹²⁹ sense gayres¹³⁰ flors. En quant als homes, no diré que vàlgan més que-los de mitgdia, mes probas tenen donades de saber aprofitar més sas calitats natu-

rals ab una constància digna de imitació. Són
més alts y forts que nosaltres, y apar que sos
esperits participen de la fortalesa de sos
cossos. Las ideas de religió, de ciència, de
llibertat, s'arrèlan en sos cerballs e hi
[f. 33r] creixen com arbres / en terra bona, y ha de
ser molt dolenta la planta, que, regada y
aconduïda ab fe y constància imperturbable, no
done·l seu fruyt. Per altra part, no s'evapó-
ran¹³¹ ab paraulas, com algunas rassas de
mitgdia, que sèmblan estudiar y apendre, no
per fer, sinó per esbrabar-se en vent de bo-
ca¹³² que sols aprofita a la seva vanitat.

Aqueix defecte de la vanitat fins en las
dones és més¹³³ petit en aquesta terra, preo-
cupant-se poch en lo que no val res. Los homes
sèmblan pensar en quelcom més que en anar bo-
nichs y lluir son garbo passeig amunt y pas-
[f. 33v] seig avall, / com lo gall de la faula de mon
amich mossèn Collell.¹³⁴ La gent del nort
agafa més lo costat pràctich de las cosas, no
anant-se'n tan per las branques de la poesia,
encara que han tingut lo poeta del segle.¹³⁵

Las finestras dels pisos y botigas de las casas no tenen porticons, tancant-se solament ab vidrieras, lo que és senyal de no haver-hi gayres lladres. Per si algun n'hi ha, en los punts de reunió¹³⁶ hi ha uns ròtols ab aqueixas paraulas: "Teniu-vos compte dels lladres".

Los noys van a l'estudi ab la motxilla dels llibres¹³⁷ a l'espatlla, com...¹³⁸

[f. 34v]

17 maig¹³⁹

Vinch de celebrar missa en Santa Edwigis, iglésia edificada per lo rey Frederich.

Mentres celebrava, dèyan altra¹⁴⁰ missa en l'altar major; las noyas de dos o tres col·legis catòlichs la cian davant dels fiels, posadas en semicercle, entre ells y l'altar. Un xich més tart hi van los col·legis de noys y ouen missa, cantant al so de l'orga. iQuin efecte+m fan, a mi, eixes veus angèlicas cantant, en lo més august dels sacrificis, las alabansas del Senyor! Me sèmblan la veu de la

[f. 35r] ignocència, que plora pel món / culpable, y
assí, que el catolicisme està baix lo jou de
l'heretgia, me semblavan sos plors y tristos
gemechs¹⁴¹ los sospirs de l'arpa d'Israel,¹⁴²
plorant sota ls saulas de Babilònia.

Pocas vegades la fe ha parlat ab tant im-
peri en mon cor creyent; podent a penes aturar
las llàgrimas, he acabat la missa y me n'he
anat a donar gràcias, resant y plorant darrera
l'altar major. ¡Oh, fe! ¡Oh, dolça fe catòli-
ca! ¡Que són de plànyer, los que no t compre-
nen! ¡Que sorts són!¹⁴³ Los que no volen sen-
tir lo teu llenguatge! ¡Que cegos són los que
[f. 35v] no volen veure tas obras! / En los bateigs és
l'escolà qui tira l'aygua al cap de la criatu-
ra, mentres lo sacerdot diu las paraulas y
l'aixuga. Los escolans pòrtan cota blava ab
una ayrosa garnatxa, los dias de festa; los
dies feyners, ab una curta valona, també bla-
va, rallada de dalt a baix ab unes quantas
trenas de color bermell, que tenen al capda-
vall una borla bermella.

Ajúdan la missa ab las mans plegadas de-
votament. He observat també que ls escolans,

com la demés gent, fan la reverència més pau-sada, aturant-se uns moments ab lo genoll en terra.

[f. 36v] Fan tirar alguns carretons per un gos, ab un home al costat, que fa de timoner.¹⁴⁴

Excepció feta d'uns quants homes dels oficis òltims de la societat, tots, homes y donas, van vestits d'una manera, distingint-se las classes sols ab millor o pitjor vestit. De manera que se veuen carreters y escombrariayres¹⁴⁵ ab levita y barret de mesuró, que Déu perdó al que l'haja comprat primer, puig anys ha deu ser al fossar. Preferim l'humil vestit de bellut de nostres pagesos, y fins la¹⁴⁶
[f. 37r] sencill[a] brusa dels / treballadors de nos-tras fàbricas.

Los militars van generalment vestits de blau de varis tons, de bermell,¹⁴⁷ groch y blanch. La alta¹⁴⁸ gorra que cobreix son cap, quan déixan lo casco, no deixa de escaure¹⁴⁹ a sas altas estaturas, com a una gallarda columna un bonich capitell. Duen l'espasa so-

ta¹⁵⁰ de la levita, deixant solament sortir per sobre lo puny.

[f. 37v] Se salúdan ab més calma y respecte, fan centinella ab lo fusell al coll, deixan-lo caure naturalment, sens haver-lo de sostenir gayre.¹⁵¹ Tenen lluïdas músicas de regiment fins los cossos de caballeria, que en Espanya¹⁵² no tenen més que trompetas. Los soldats duen calsas¹⁵³ blanca, mentres en nostra abrasada terra¹⁵⁴ ilas duen de panyo! Lo feixuguissim poncho que dúyan, no fa pas tan temps,¹⁵⁵ mutatis mutandis, és lo capot dels soldats russos. ¡Que ni en tan petitas cosas tingam lo do de acert!¹⁵⁶

[f. 38r] Laskowitz,¹⁵⁷ 23 maig

Lo país és sorrench y pobre de vegetació. De tant en tant se veu un bosch de pinatells y algun camp de segle u ordi. Lo demés són immensos plans,¹⁵⁸ sense herba. Se veuen grans collas de homes y donas herbejant pels camps; eixas van ab mocador blanch¹⁵⁹ al cap

y corbata bermellenca. Moltas aradas y rascles són ab rodas, y los mènan tres caballs; y de vegadas, a més del llaurador o rasclador, hi ha un baylet, que, muntat en un dels caballs, los guia y fa girar ensà y enllà.

[f. 38v] 160 Atravessam lo riu Weichsel¹⁶¹ per lo pont de Di[r]schau,¹⁶² que és lo major d'Alemanya; lo riu és ample y planer, com los grans rius d'assi, que serveixen molt per regar, poch per la indústria. Se veuen alguns camps¹⁶³ de raps¹⁶⁴ florits, planta petita que té, després de la flor, tabellas com farsols, y'n fan oli per amaniment. La flor és groga com la ginesta y l'argelaga, y, com [f. 39r] estan atapaïdas y planeras¹⁶⁵ una a altra, los camps sèmblan d'or, com lo de l'escut de Catalunya.

Se veuen, com en la Mancha, alguns molins de vent, no per traure aygua, com en nostre país, sinó per moldre segle.

Marienburg

Se veuen ruïnes de la antiga fortificació
y muralla de mahó,¹⁶⁶ que voltava la ciutat.
N'hi ha una altra de moderna. Sobre las ca-
sas, en una punta del teulat, hi ha de tant
[f. 39v] en tant un cercle de ferro acistellat, / posat
pel[r] l'amo de l'edifici, a hont las cigo-
nyas hi fan niu.¹⁶⁷ En los pobles de Suïsa¹⁶⁸
fan lo mateix, y diu que són senyal de pau en
ells. Se'n veuen bequetejar tranquilament per
sixos camps, sens esparverar-se dels treballa-
dors y ramats de ovellas.

Passat Elbing se troba a mà dreta un gran
estany o maresma, a hont, entre las marjadas
de jonchs y los canyars de boga, se oviran
blanchs ànechs boscans y alguna barqueta de
[f. 40r] pescador. / Des dels petits tossalets alguna
creu, ab la blana imatge de Jesucrist,¹⁶⁹ be-
nemeix las planas, y alguna que altra capelleta
de padró guarda-los caminals. No són, donchs,
tots jueus en aquest país, encara que hi abún-
dan com la mala herba en los bons camps.¹⁷⁰